

פרק יג

תוכן פרק יג : בתחילת הפרק מפורט הארץ הנשארת שלא הורישו, לאחר מכן - פירוט ערי עבר הירדן, נחלת ראובן וגד וחצי מנשה. בפרק זה מתוארת עבר הירדן, יותר מכל המקרא, ולהלן נרחיב בביאור העניין. להלן פירוט הנבואה בפרק זה.

פסוקים א-ז : ה' מסכם את הארץ הנשארת, ומצווה את יהושע לחלק את הארץ לשבטים.

פסוקים ח-יד : סיכום הנעשה בימי משה בעבר הירדן.

פסוקים טו-כג : פירוט נחלת ראובן (מזרחית לצפון הרי יהודה).

פסוקים כד-כח : פירוט נחלת גד (עמק הירדן המזרחי וחצי גלעד).

פסוקים כט-לב : פירוט נחלת חצי מנשה (חצי גלעד וכל הבשן).

כאמור, בתחילת הפרק מסכם את הארץ הנשארת. החלקים המוזכרים שלא הורישו, הם בעיקר - כל חוף הים של יהודה, שהוא ארץ פלשתים מיבנה ואשדוד עד עזה. ובצפון, שטחים באיזור לבנון, וצפון הגליל, ומהחרמון וצפונה.

כל אלו מחוזות גדולות שלא הורישו, אך בנוסף היו עוד ערים רבות שלא הורישו, כגון ירושלים, בית אל, גזר, בית שאן, בית שמש בנפתלי, וכו', כפי המפורש בתחילת ספר שופטים.

א וַיְהוֹשֵׁעַ זָקֵן, בָּא בַיָּמִים - בא בהרבה ימים [עברו עליו ימים רבים] - וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֵתָּה זָקֵנְתָּה בָּאתָ בַיָּמִים, וְהָאָרֶץ נִשְׁאַרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ [ולא תוריש אותם בחיידך]:

ב זֹאת הָאָרֶץ הַנִּשְׁאַרָת, כָּל גְּלִילוֹת [מחוזות] הַפְּלִשְׁתִּים, וְכָל הַגִּשּׁוּרִי (אומה בדרום א"י)¹:

¹ אומה זו שכנה בדרום א"י (כפי הנראה מכאן, וממעשה דוד), ודוד היה מכה בהם בזמנים שישב בצקלג (שמואל א' כז, ח). נוסף על זה, ישנה אומה 'גשורי' באיזור מזרח הכינרת, ומוזכרת רבות עם מעכתי ביהושע ובתורה, ובמעשה אבשלום (ואימו הייתה בת תלמי מלך גשור) (משמואל ב' טו, ח משמע שהיו חלק מארם, ומדברי הימים א' ב, כג משמע שהם וארם היו שתי אומות).

ג מן השיחור [הנילוס]² אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרַיִם, וְעַד גְּבוּל עֶקְרוֹן צְפוֹנָה - לַכְּנַעֲנִי תַחֲשֹׁב - וְזֶה פִירוֹט הָעָרִים - חֲמִשָּׁת סָרְנֵי פְלִשְׁתִּים - הָעִזְתִּי וְהֶאֱשָׁדְדוֹתִי הָאֲשָׁקְלוֹנִי הַגָּתִי וְהָעֶקְרוֹנִי, וְהָעָוִים, עוֹיִם הָיוּ אוֹמָה בִּאֲזוֹר עֶזָה³ (דברים ב, כג), וְלֹא הָיוּ מִחֲמַשַּׁת סָרְנֵי פְלִשְׁתִּים:

ד מִתִּימָן, כָּל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי (אולי הכוונה, כל הכנעני הנותרים בדרום א"י, ולא פירוש מיהם, ונוסף על כך, גם -) וּמַעֲרָה אֲשֶׁר לְצִידְנִים [אולי מקום המכונה מערה]⁴ עַד אֶפְקָה [היא האפק של אשר], עַד גְּבוּל הָאֲמָרִי (אולי הכוונה עד סוף גבול האמורי בצפון):

ה וְהָאֶרֶץ הַגְּבֻלִי [גבול, מקום בלבנון על חוף הים, מצפון לבירות], וְכָל הַלְּבָנוֹן מִזֶּרֶח הַשָּׁמֶשׁ - וְכָל הָרֵי הַלְּבָנוֹן מִזֶּרֶחָה לְחוּף, מִבְּעַל גֹּד תַּחַת הָר חֲרָמוֹן (מאזזור בעל גד השוכן בבקעת הלבנון) עַד לְבֹא חֲמַת:

ו כָּל יִשְׂבֵּי הָהָר מִן הַלְּבָנוֹן עַד מִשְׁרַפַּת מַיִם [וגם] כָּל צִידְנִים, אֲנָכִי אוֹרִישָׁם - מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, רַק הַפֶּלָה לְיִשְׂרָאֵל בְּנַחֲלָה כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ:

ז וְעַתָּה, חֲלַק אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת בְּנַחֲלָה לְתִשְׁעַת הַשְּׁבֵטִים וְחֲצֵי הַשְּׁבֵט הַמְּנַשֶּׁה:

ח עֲמֹן [עם חציו השני של מנשה] הָרְאוּבֵנִי וְהַגָּדִי - לְקַחֵה נַחֲלָתָם, אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם מֹשֶׁה בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן מִזֶּרֶחָה, כְּאֲשֶׁר נָתַן לָהֶם - מֹשֶׁה עֶבֶד יְהוָה:

ט (פירוש נחלת ראובן גד וחצי מנשה מהדרום עד הצפון) מַעֲרֹעֶר אֲשֶׁר עַל שְׂפַת נַחַל אֲרִנּוֹן, וְהָעִיר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַנַּחַל, וְכָל הַמִּישׁוֹר מִיַּדְבָּא עַד דִּיבּוֹן - כָּל עִרֵי הַמִּישׁוֹר מִמִּידְבָּה בִּצְפֹן עַד דִּיבּוֹן בִּדְרוֹם (ראה במפה להלן):

י וְכָל עִרֵי סִיחּוֹן מֶלֶךְ הָאֲמָרִי, אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּחָשְׁבוֹן, עַד גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן (כלומר כל השטח מנחל ארנון עד היבוק, חוץ מגבול בני עמון. ניתן גם לפרש שהפסוק חוזר שוב על הנאמר בפסוק הקודם, כי ערי סיחון עד עמון, הן ערי המישור):

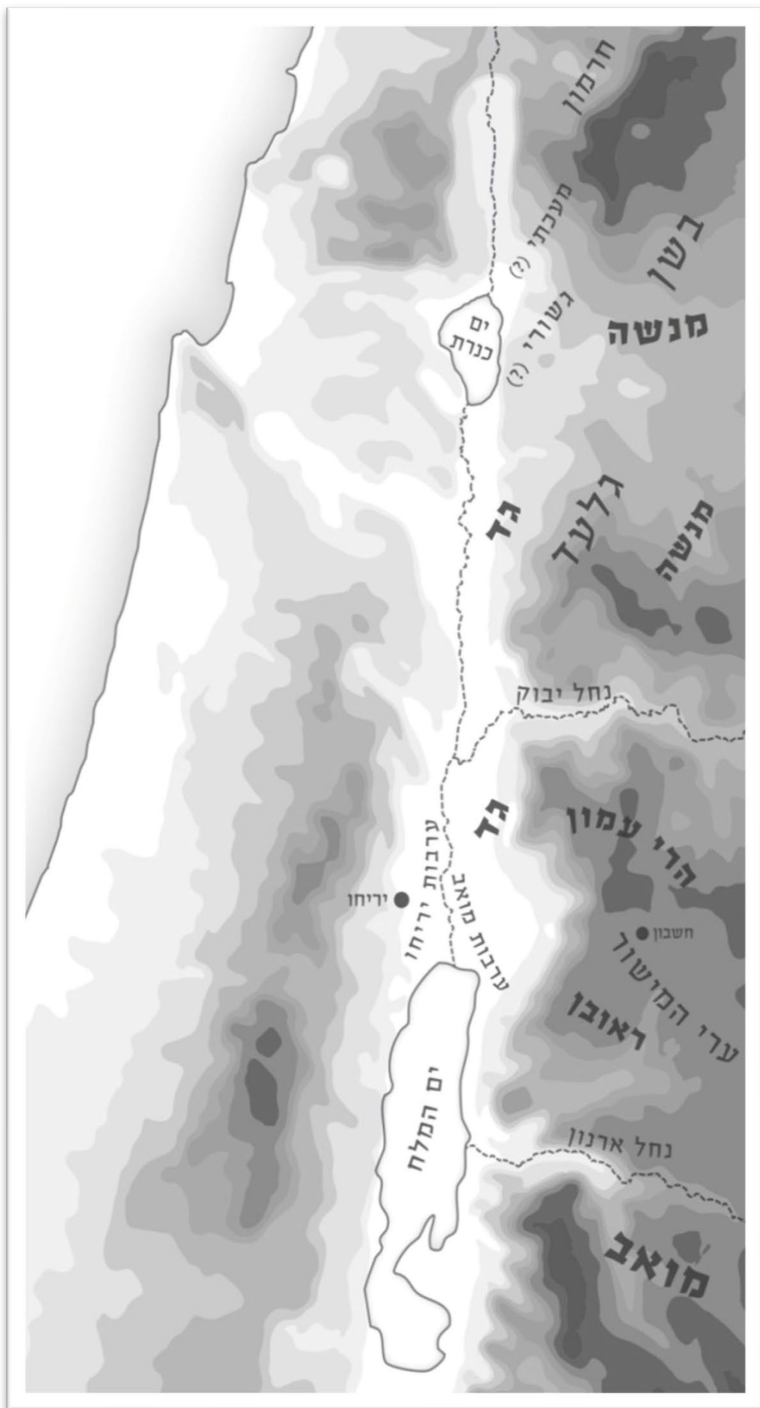
² השיחור הוא נילוס (כך פירשו רש"י והרד"ק), כפי הנאמר בישעיה - וּבְמִיָּם רַבִּים זָרַע שָׂחָר, קִצְרִי יָאוֹר תְּבוּאָתָהּ (ישעיהו יג, ג). וכן בירמיהו מפורש - וְעַתָּה מֶה לָּךְ לְדָרֶךְ מִצְרַיִם לְשָׂתוֹת מִי שָׂחָר, וְמֶה לָּךְ לְדָרֶךְ אֲשׁוֹר לְשָׂתוֹת מִי נֶהָר (ירמיהו ב, יח), וכוונת הפסוק, שהולכים לבקש עזרה ממצרים ומאשור, וכביכול שותים ממי הפרת והנילוס.

³ אולי הכוונה למקום של העמים ולא לאומה, שהרי בתורה מפורש, שכפתורים השמידום (דברים ב, כג), ומנבואת ירמיהו (מז, ד) נראה, שכפתורים הם פלשתים (הם מוזכרים בגמ' חולין ס:).

⁴ הרב יוסף רוטשטיין מבאר שהכוונה למערת גייטה (jeita grotto) בלבנון, 11 ק"מ צפונית לבירות. והיא מערה ענקית, יש חלק באורך של 6 ק"מ [הנהר עובר בו, ומבקרים במערה עם סירה, המקום נחשב לאחד מפלאי תבל החדשים].

יא וְהִגַּלְעָד וְגִבּוֹל הַגָּשׁוּרִי וְהַמַּעֲכָתִי [כל מחוז הגלעד עד גבול הגשורי והמעכתי],
 וְכָל הַר חֶרְמוֹן (כל רצועת הרי חרמון), וְכָל הַבָּשָׁן - עַד סִלְכָּה [עד סלכה במזרח
 הבשן]. ומונה חלק מארץ עוג מהצפון לדרום, מהר חרמון, ומהבשן עד סלכה:
 יב כָּל מַמְלָכוֹת עוֹג בְּבָשָׁן, אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּעִשְׁתָּרוֹת וּבְאֶדְרָעִי, הוּא נִשְׂאָר מִיָּתֶר
 הָרְפָאִים, וַיָּכֶם מִשָּׁה [את סיחון ועוג המוזכרים] וַיִּרְשֵׁם [וגירש אותם]:
 יג וְלֹא הִזְרִישׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַגָּשׁוּרִי וְאֶת הַמַּעֲכָתִי, וַיֵּשֶׁב גָּשׁוּר וּמַעֲכָת בְּקֶרֶב
 יִשְׂרָאֵל - עַד הַיּוֹם הַזֶּה [כי ממזרח להם ומדרומם ישבו מנשה, וממערב הכינרת
 ישבו בני נפתלי, וצפונה מהם דן, ואולי לכן הם היו מובלעים]:
 יד רַק לְשִׁבְט הַלֵּוִי לֹא נָתַן נַחֲלָה, אֲשֵׁי יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא נַחֲלָתוֹ - כֹּאֲשֶׁר דָּבָר
 לו:

מכאן מפרט את עבר הירדן יותר מכל המקרא, אי לכך נאריך יותר
 בהקדמה ובביאור המקראות.
 בעבר הירדן ממזרח לא"י ישנם כמה אזורים, ונפרטם מדרום לצפון,
 כלומר מים המלח עד הר חרמון.
ארץ מואב. מנחל ארנון ודרומה הוא ארץ מואב. כוונתנו למקום שישבו
 שם המואבים גם לאחר כיבוש סיחון.
ערי המישור. האזור המזרחי של ים המלח מנחל ארנון וצפונה עד חשבון
 והסביבה, נקרא ערי המישור, שבט ראובן נחל את ערי המישור עד ים
 המלח והירדן (פסוקים טו-כג).

ארץ בני עמון. מצפון לערי המישור יש חבל ארץ הררי. הרים אלו ומשם וצפונה עד נחל יבוק, הם ארץ בני עמון. על מקום זה נאמר - **רַק אֶל אֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן לֹא קָרַבְתָּ כָּל יַד נֶחֱל יִבְק וְעָרֵי הָהָר...** (דברים ב, לז), גם כאן כוונתנו למקום בו ישבו העמונים גם לאחר כיבוש סיחון. החלק המערבי של עמון שייך לבני גד (גם הוא היה שייך לעמון (פס' כה)).

גלעד. מצפון לנחל יבוק עד קצה ים כינרת, אלו הם ערי הגלעד. חציו המזרחי שייך לשבט מנשה, וחציו המערבי שייך לשבט גד⁵. לעיתים כל

5. בהערה זו נוכיח חלק גדול מהנאמר כאן על עבר הירדן.

בפרק זה (יג, לא) מפורש שחצי שבט המנשה נחלו את חצי הגלעד. עוד נאמר (פסוק ל) - **וַיְהִי גְבוּלָם מִמַּחֲנֵיִם** (ועד) **כָּל הַבָּשָׁן**. העיר מחנים ממוקמת לא רחוק מנחל יבוק (ועיין סוף פרשת ויצא), ומכאן שהיה לחצי מנשה חלק כמעט לכל אורך הגלעד.

אמנם בני גד נחלו גם את העמק של נמרה (סמוך לערבות מואב וליים המלח) וסוכות עד ים כינרת, ככתוב בפרק זה על בני גד - **וַיַּעֲמֶק בֵּית הָרִם וּבֵית נִמְרָה וְסֻכּוֹת וַצִּמּוֹן יֵתֶר מִמְּלָכּוֹת סִיחּוֹן מֶלֶךְ חֲשָׁבוֹן הִירְדֵן וּגְבֹל עַד קֶצֶה יָם כְּנָתָן**. ומכאן שגם בני גד וגם בני מנשה קיבלו נחלה כמעט לכל אורך הגלעד, ונראה שאת האזור המערבי של הגלעד נחלו בני גד (מנמרה עד הכינרת), ואת האזור המזרחי נחלו בני מנשה (ממחנים ועד הבשן).

בנחלת מנשה לא מוזכר ים כינרת וירדן, כי הוא לא נחל את הגלעד המערבי, ולא את החוף של הכינרת - שם לכאורה ישבו הגשוריים והמעכתי.

סיחון שלט על חצי הגלעד המערבי, ועל הגלעד המזרחי שלט עוג.

בפרק י"ב מפורש שסיחון שלט על חצי הגלעד עד הכינרת, ועוג שלט על החצי השני של הגלעד, וככתוב - **סִיחּוֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי... מִשָּׁל מַעְרֹזֶעַר... 'וַחֲצִי הַגִּלְעָד' וְעַד יִבְק הַנָּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן: וְהַעֲרֵבָה 'עַד יָם כְּנָתָן מִזְרָחָה' וְעַד יָם הַעֲרֵבָה יָם הַמֵּלַח... וּגְבוּל עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן מִיֵּתֶר הָרָפָאִים הַיּוֹשֵׁב בְּעֶשְׂתָּרוֹת וּבְאֲדָרְעִי. וּמִשָּׁל בְּהַר חֶרְמוֹן וּבְסֻלְכָהּ וּבְכָל הַבָּשָׁן עַד גְּבוּל הַגִּשְׁוֹרִי וְהַמַּעֲכָתִי 'וַחֲצִי הַגִּלְעָד' גְּבוּל סִיחּוֹן מֶלֶךְ חֲשָׁבוֹן:**

מהכתוב על סיחון - **וְהַעֲרֵבָה עַד יָם כְּנָתָן מִזְרָחָה...** ומשמע ששליטת סיחון בגלעד היתה בחלק המערבי עד ים הכינרת.

מפרק זה משמע, שגד ירש חלק מסיחון, וחצי המנשי ירש את ארץ עוג (בנחלת גד לא מוזכר עוג, עם זאת לא מוכח שלא ירשו מארצו).

נראה שאת החלק העיקרי של הגלעד קיבלו בני מנשה, ובני גד קיבלו רק את החלק המערבי. בסוף פרשת מטות, מוזכר שבני גד בנו את הערים: דיבון, עטרות, ערוער, בית נמרה, ובית הרן, ומהידוע, רוב הערים הללו ממוקמות מדרום לנחל יבוק או סמוך לו ולא בארץ הגלעד, ואילו על ארץ הגלעד נאמר שם (בפרשת מטות) שבני מנשה ישבו בה, ככתוב - **וַיָּלְכוּ בְנֵי מִכִּיר בֶּן מְנַשֶּׁה גִלְעָדָה וַיִּלְכְּדוּ וַיִּירְשׁ אֶת הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בָּהּ. וַיִּתֵּן מֹשֶׁה אֶת הַגִּלְעָד לְמִכִּיר בֶּן מְנַשֶּׁה וַיֵּשֶׁב בָּהּ** (במדבר לב, לט-מ). עם זאת, גם על גד נאמר שנחל את כל הגלעד ככתוב (בפסוק כה) - **וַיְהִי לָהֶם הַגְּבוּל וַיַּעֲזֹר וְכָל עָרֵי הַגִּלְעָד**, ואפשר שהכוונה לכל מערב הגלעד, כפי המבואר בנחלת מנשה שהם קיבלו את חצי הגלעד.

עבר הירדן מכונה 'גלעד'⁶, כגון בסוף פרשת מטות - **וַנִּתֶּנָּם לָהֶם אֶת אֶרֶץ הַגִּלְעָד לְאַחֲזָהּ**. (י"א שגם הרי עמון מכונים גלעד⁷).

הבשן. ארץ הבשן היא מזרח לכינרת אך לא צמוד לכינרת, עד הר חרמון. **הגשורי והמעכתי**. החוף המזרחי של הכינרת (וצפונה), זהו גבול הגשורי והמעכתי. הם היו מובלעים בתוך ישראל, ולא הורישום (להלן בפסוק יג).

ים המלח, מתחילה היה כל מזרח ים המלח (ואף צפונה) שייך למואב, כלומר גם **'ערי המישור'** (חשבון, מידבא, דיבון, ועוד) היו של מואב, עד שסיחון כבש את ערי המישור ממואב עד לנחל ארנון, כולל העיר החשובה חשבון. על כך כתוב בסוף פרשת חוקת (במדבר כא, כו-כט) - **כִּי חֲשַׁבּוֹן עִיר סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי הוּא, וְהוּא (סִיחֹן) נָלַחַם בְּמֶלֶךְ מוֹאָב הָרִאשׁוֹן וַיִּקַּח אֶת כָּל אֶרְצוֹ מִיָּדוֹ עַד אֲרֹנָן: עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמִּשְׁכָּלִים (הפייטנים), בָּאוּ (עם סִיחֹן, ל-) חֲשַׁבּוֹן תְּבִנָּה וְתִכְוִינָן עִיר סִיחֹן:**

נחל יבוק - הוא הגבול הצפוני של עמון. הנחל נשפך לירדן כ-40 ק"מ צפונית לים המלח. (החלק המזרחי שלו נוטה צפונה, מול שכם). ממלכת סיחון הייתה עד קצה ים כינרת (כמבואר בהערה). והוא שלט על כל ערי המישור ועל כל מזרח הירדן, שהם חבל הארץ המערבי לארץ בני עמון וחצי הגלעד המערבי.

נחלת ראובן. שבט ראובן נחל את כל ערי המישור, מנחל ארנון עד העיר חשבון והסביבה, ועד ים המלח (אפשר שהוא נחל גם מעט מבקעת הירדן מזרחית לנהר, ובפרק זה (פס' כג) מפורש שהירדן הוא גבול ראובן).

שבט גד. נחל את כל האזור המזרחי של נהר הירדן, מחשבון עד קצה ים כינרת. גד נחל את מערב הגלעד, ואילו את החלק המזרחי של הגלעד ואת כל ארץ הבשן נחל מנשה.

6. וכן ביהושע (כב, טו), ובמעשה פילגש בגבעה (שופטים כ, א), הפסוק מכנה את כל עבר הירדן 'גלעד'.

7. רבים סבורים כך. אולי מהמקרא ביהושע (יב, ב) משמע כך, אמנם במקרא אחר (שם יג, כה) משמע שהרי עמון והגלעד הם שני מקומות. בסוף פרשת דברים מפורש שבני גד נחלו חלק מ'הרי הגלעד' (עיין דברים ג, יב), והכוונה שם לבני גד כי הר הגלעד לא היה של ראובן, אמנם הימינו י"א שמחניים היא חורבת 'מחנה' במרומי הר הגלעד, והיא הייתה הגבול של גד כמבואר בהערה לעיל, אי"כ גד נחלו חלק בחר הגלעד (אמנם זיהוי זה לא ברור דיו).

חצי שבט מנשה. חצי שבט מנשה נחלו את ממלכת עוג, שהיא הגלעד המזרחי והבשן עד הר חרמון.

עבר הירדן הייתה 'ארץ רפאים', וי"א שארבעת המלכים הכו בהם בימי אברהם⁸.

פסוקים טו-כג: פירוט נחלת ראובן. כאמור ראובן נחל את המחוז הדרומי של עבר הירדן, והוא 'ערי המישור', עד ערבות מואב.

טו וַיִּתֵּן מֹשֶׁה לְמֹטֶה בְּנֵי רְאוּבֵן לְמִשְׁפַּחָתָם:

טז וַיְהִי לָהֶם הַגְּבוּל - מֵעֲרֹזֵי אֲשֶׁר עַל שְׂפַת נַחַל אַרְנוֹן, וְהָעִיר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַנַּחַל, וְכָל הַמִּישֹׁר עַל מִידְבָּא:

יז חֲשֹׁבוֹן וְכָל עָרֶיהָ [וכל ערי חשבון] אֲשֶׁר בְּמִישֹׁר, דִּיבֹן, וּבָמוֹת בַּעַל, וּבֵית בַּעַל מַעֲוֹן [שם עיר]:

יח וַיְהִי צֶה וּקְדָמֹת וּמִפְעֵת [ערים במישור]:

יט וּקְרִייתֵיהֶם וּשְׁבָמָה וְצֶרֶת הַשָּׁחַר - בְּהַר הָעֵמֶק:

כ וּבֵית פְּעוֹר וְאַשְׁדּוֹת הַפְּסָגָה וּבֵית הַיִּשְׁמֹנֹת [ערים אלו קרובים למקום שחנו ישראל בערבות מואב על ירדן יריחו]:

כא וְכָל עָרֵי הַמִּישֹׁר, וְכָל מַמְלָכוֹת סִיחּוֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי, אֲשֶׁר מֶלֶךְ בְּחֲשָׁבוֹן [כלומר, כל השטח הדרומי של עבר הירדן בערי המישור שסיחון שלט שם - הכל ניתן לראובן⁹], אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה אֹתוֹ [את סיחון] וְאֵת נֹשִׁיאֵי מִדְּיָן - אֵת אֹוִי וְאֵת רָקֵם וְאֵת צוּר וְאֵת חוּר וְאֵת רַב־עַ - נְסִיכֵי סִיחּוֹן [מלכי מדין, שהם ומואב היו תחת שילטונם של סיחון] יִשְׁבִּי הָאֶרֶץ:

כב וְאֵת בָּלָעַם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֶס, הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּחֶרֶב אֶל חֲלָלֶיהָם:

⁸ וי"א על הנאמר - וַיִּכּוּ אֶת רָפָאִים בְּעֶשְׂתֵּרֶת קָרְנִים, וְאֵת הַזּוּזִים בָּהֶם, וְאֵת הָאִימִים בְּשֹׁנָה קְרִייתֵיהֶם: וְאֵת הַחֲרִי בְּהָרְסָם שְׁעִיר (בראשית יד, ה-ו), שהמלכים באו והכו את הענקים בכל עבר הירדן מצפון לדרום בסדר זה - בארץ עוג, בעמון, במואב, ובשעיר. 'רפאים בעשתרות קרניים' הכוונה לארץ עוג הנקראת ארץ רפאים [דברים ג, יג], ועשתרות היא הבירה [ראה בסוף הספר בערך עשתרות]. 'הזוזים בהם' הכוונה לרפאים בעמון שהם קראו לרפאים זמזומים (דברים ב, כ) וכך פירש רש"י. 'האימים בשווה קרייתים' הכוונה לרפאים שישבו בארץ מואב, שהמואבים קראו להם 'אימים' (דברים ב, יא). ואולי גם קשור לעיר קרייתים זו, שייתה של מואב וטהר בסיחון, ומוזכרת להלן בערי ראובן [יהושע יג, יט] או לעיר 'קריית' בעמוס [ב, ב], שמשמע שהיה מקום מרכזי. כמו"כ מתחילת נבואת ירמיהו על מואב (מח, א) משמע שקרייתים הייתה מקום מרכזי במואב - כי בימים ההם מואב ישבו בארץ ראובן. דברים הללו מתיישבים יפה בסדר המחוזות בעבר הירדן ולכן נראה מאד לפרש כך.

⁹ ואין הכוונה, שבני ראובן נחלו את כל ערי סיחון, שהרי להלן מפורש, שבני גד גם הם נחלו חלק מסיחון (אמנם, כל נחלת גד היא בארץ סיחון).

כג וַיְהִי גָבֹול בְּנֵי רְאוּבֵן, הַיִּרְדֵּן וּגְבֹול [נחלתם היא עד תחילת הירדן], זֹאת נַחֲלַת בְּנֵי רְאוּבֵן לְמִשְׁפְּחוֹתָם, הָעָרִים וְחֻצְרֵיהֶן - כל הערים המוזכרות, וגם המושבות סביב הערים [חצריהן]:

לגבי זיהוי הערים, ראה הערה¹⁰.

¹⁰ להלן פירוט הערים, וזיהוין.

ערוער אשר על שפת נחל ארנון. היא היישוב הירדני 'ערער', סמוך לארנון, כ-25 ק"מ מזרחית לים המלח, אינה ערוער אשר על פני רבה המוזכרת להלן (פס' כה).

מידבא. היא העיר הירדנית מדבה, כ-20 ק"מ מזרחית לקצה ים המלח הצפוני.

חשבון. היא במקום היישוב הירדני 'חיסבן' [להלן (פס' כו) מוזכרת עוד חשבון בנחלת גד, וי"א שהיא אותה העיר, וכפי שיבואר להלן].

דיבון. היא הכפר הירדני 'דיבאן', כ-10 ק"מ צפונית לנחל ארנון.

במות בעל. לא ידוע (י"א שהיא אלקוייה, הרב רוטשטיין ס"ל שהיא צמודה לבית בעל מעון צפונית מערבית).

בית בעל מעון. י"א שהיא הכפר הירדני 'מעין', דרומית מערבית למדבה, כ-14 ק"מ מזרחית לים המלח סמוך לקצהו הדרומי.

יהצא (יהצ'). לא ברור היכן היא, לכאורה היא מזרחית לערי המשור בגבול המדבר, שהרי עמ"י נלחמו שם עם סיחון, ונראה שהיא קרובה לעיר קדימות, כפי שמשמע כאן, כמו"כ עמ"י היו במדבר קדימות בזמן המלחמה עם סיחון (דברים ב, כו).

קדימות. לא ידוע. עמ"י היו במדבר קדימות בזמן המלחמה עם סיחון (דברים ב, כו), וא"כ לכאורה היא מזרחית לערי המישור בגבול המדבר.

מיפעת. לא ברור, (י"א ניפאה, סביבות רבת עמון, היה שם בסיס צבאי רומאי, ועוד).

קריתיים. נראה שהיא חורבת אלקריאת, סביבות דיבון (כ-10 ק"מ דרומית לעטרוז (עטרות, ודיבון וכו'), ואיננה העיר קריות, שהרי בירמיהו (מח, כג-כד) מוזכר גם קריתיים וגם קריות ברשימה אחת (ירמיהו מדבר על ערי המישור בזמן שהמואבים ישבו שם).

שבמה. היא שבם המוזכרת בפרשת מטות (במדבר לב, ג), ונקראת שם גם שבמה (שם שם לח), (אולי במקום קרן אלכבש, בין נבו וחשבון) והיתה מקום משובח לכרמים (ראה ירמיהו מח, לב וישעיה טז, ח-ט, המתנבאים על זמנים שהמואבים ישבו שם) (ואולי היתה גם ארץ מקנה, כמפורש בפרשת מטות - ושם ונבו ובעון), (הרר"י רוטשטיין ס"ל שהיא 'ערקוב א-סוון', 6 ק"מ מצפון למכור).

פסוקים כד-כח, פירוט נחלת בני גד.

בני גד נחלו כמעט את כל בקעת הירדן המזרחית, ועוד שטח בגלעד.

כד וַיִּתֵּן מֹשֶׁה לַמָּטָה גָד לְבָנֵי גָד לְמִשְׁפַּחָתָם:

כה וַיְהִי לָהֶם הַגְּבוּל, יַעֲזָר, וְכָל עַרְי הַגְּלָעָד, וַחֲצִי אֶרֶץ פְּנֵי עַמּוֹן [חצי משטח בני עמון שסיחון כבש מהם], עַד עֲרוּעֵר - אֲשֶׁר עַל פְּנֵי רָבָה, עַד הָעִיר 'עֲרוּעֵר' שֶׁעַל פְּנֵי רָבָה (ואינה ערוער אשר על נחל ארנון):

כו וּמַחֲשָׁבוֹן עַד רְמַת הַמַּצָּפָה, וּבִטְנִים, וּמַמְחֲנִים, עַד גְּבוּל לְדָבָר - וּמִמַּחֲנִים עַד הַמְּקוֹם 'לְדָבָר':

כז וּבַעֲמֶק [הירדן] בֵּית הָרֶם, וּבֵית נִמְרָה, וְסִכּוֹת, וְצִפּוֹן [והעיר 'צפון'], יָתֵר מִמְּלִכּוֹת סִיחּוֹן מִלֶּךְ חֲשָׁבוֹן הַיַּרְדֵּן וּגְבֹל, עַד קֶצֶה יָם כְּנֶרֶת, עֹבֵר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה, תּוֹכֵן פֶּסוּק זֶה: וּבַעֲמֶק [ערבות הירדן], שֶׁבֶט גָּד נָחַל אֶת בֵּית הָרֶם וּבֵית וְנִימְרָה וְסִכּוֹת [ו'צפון'], כִּךְ שָׁגַד נָחַל אֶת כָּל הָעֶמֶק שֶׁהִיא שִׁיךְ לְסִיחּוֹן - לַמַּעַט הַשֹּׁטָח אוֹתוֹ נָחַל רֵאוּבֵן¹¹, עֶמֶק הַיַּרְדֵּן וְהַמִּשְׁדָּה גְּבוּל זֶה, כָּל הַמִּישׁוֹר הַמִּזְרָחִי לִירְדֵן עַד קֶצֶה יָם כִּנֶּרֶת - הַכֹּל שִׁיךְ לַגָּד:

כח זֹאת נַחֲלַת בְּנֵי גָד לְמִשְׁפַּחָתָם, הָעָרִים וְחֲצֵרֵיהֶם:

לִגְבֵי זִיחְוֵי עָרֵי גָד, רֹאֵה הָעֵרָה¹².

צרת השחר בהר העמק. (לא ברור).

בית פעור. הייתה מול הר נבו מקום קבורת משה (דברים לד, ו), ומול המקום בו חנו עמ"י (דברים ג, כט), ומוזכר כמה פעמים (הרב רוטשטיין ס"ל שזה חירבן סיעא, אתר תיירותי מפורסם, ונקראת בערבית פעיר בשמה העתיק, בסביבת חשבון, דרומה ממנה).

אשדות הפיסגה. (לא ידוע, הרב רוטשטיין ס"ל שהיא תל 'אל-חמה אל-סמרה', מערב צפון לחשבון, נ.צ. 134X215).

בית הישימות. מקום נאה (יחזקאל כה, ט) עיר זו היא בחורבה סווימה, קילומטרים אחדים מקצה צפון מזרח ים המלח (הירונימוס הנוצרי כתב, ויש עד היום כפר בית ישימות מול יריחו, עשרה מילין ממנה, דרום מזרח לים המוות [ים המלח]).

¹¹ כי מספר קילומטרים בערבות הירדן הסמוכים לים המלח שייכים לראובן [שהרי בית הישימות שייך לו], אך שאר עמק הירדן [כ-100 ק"מ] הכל שייך לשבט גד.

¹² להלם פירוט ערי גד, וזיחוי הערים.

יעזר. יעזר היה מקום חשוב בעבר הירדן, וכדבר שנאמר - וַיִּרְאוּ אֶת אֶרֶץ יַעֲזָר וְאֶת אֶרֶץ גְּלָעָד, וַהֲיָה הַמְּקוֹם מְקוֹם מְקָנָה (במדבר לב, א), תרגום יונתן מתרגם את יעזר מכורר (במדבר לב, א וכן לב, ג, לה) וכך גם בתרגום ירושלמי, וי"א שהוא המקום הנקרא בימינו מכואר, במקום גבוה

צופה על ים המלח, כ-20 ק"מ דרומה מקצהו, וכ-8 ק"מ מזרחה (עייזים היו לבית אבא בהר מכור, והיו מתעטשות מריח פיתום הקטורת, משנה תמיד פ"ג מ' ח). אמנם פירוש זה תמוה מאד, שכן מכואר נמצאת עמוק בשטח ראובן, ולעיל מפורש שנחלת ראובן הגיעה עד הירדן (ומעוד מקראות משמע כך), ואיך ניתן לומר שהיא נחלת גד? הרב אשתורי הפרחי ס"ל שיעזר היא זרעא. (הרב לנדי בספרו מבאר שממקורות אחרים נראה שהיא מערבית לעמון [וא"כ איננה מכור]. הרב רוטשטיין ס"ל שהיא הכפר הירדני אוצרה, כ-35 ק"מ מזרחית לגנין עם נטייה דרומה).

ערוער אשר על פני רבה. היא באיזור רבת עמון. ואינה ערוער שעל נחל ארנון, המוזכרת פעמים רבות ביהושע ובספרים במדבר דברים (הרב רוטשטיין מבאר, שהסופר כריסטרן בתרכ"ד כתב, שבמרחק שתי שעות בצפון מערב לרבת עמון, יש חורבה בשם 'ער-משאמי', בתוך שטח העיר של רבת עמון).

חשבון. להלן (כא, לו) מפורש, שבני גד נתנו את העיר חשבון ללויים, וא"כ אינה חשבון הידועה שהייתה בירת סיחון בערי המישור המוזכרת אצל ראובן (לעיל פס' יז). הרב יהודה לנדי ס"ל שהיא אותה העיר, והייתה על הגבול, [וכך היא גם דעת הרה"ג ר' יוסף רוטשטיין]. אך לכאורה קצת קשה לומר שהעיר החשובה חשבון בערי המישור של ראובן היא בעצם נחלת גד, בזמן שמפורש (לעיל פס' כא) שראובן נחל את כל ערי המישור, ובסוף פרשת מטות [במדבר לב, לו] מפורש שבני ראובן בנו את חשבון, ולא נראה שהייתה לגד חלק בערי המישור. [אמנם, מבחינת סדר הערים משמע קצת כדברי הרב לנדי, כי חשבון מוזכרת אחרי ערוער אשר על פני רבה. הרב רוטשטיין ס"ל שבני ראובן בנו, אך לאחר מכן הייתה חלוקה סופית, וכפי שמפורש שם בסוף פרשת מטות שבני גד בנו את העיר 'דיבון', ולמעשה בפרק זה 'דיבון' מוזכרת רק אצל ראובן ולא אצל גד]. אם נאמר שישנן שתי ערים בשם חשבון, אזי י"ל שבאמצע בית ראשון, מואב ישבו בחשבון של ראובן כמתואר בנבואות של ישעיהו [טז, ח], וירמיהו [מח, ב], ובני עמון ישבו בחשבון של גד, ועל כך נאמר בפרענות על עמון הלילי חשבון [ירמיהו מט, ג], שהרי מפורש שם בנבואה שבני עמון ישבו נחלת גד [שם מט, א].

רמת המצפה. לא ידוע. (הרב רוטשטיין ס"ל שהוא ההר בין חשבון לבטונים).

בטונים. י"א בחורבת העיר בטנה, באיזור 'סלט' בירדן (הרב רוטשטיין ס"ל שהיא אל מטביע, כ-25 ק"מ מזרחית ליריחו).

מחניים. לא ברור דיו. כיום מזהים אותה עם חורבת מחנה, וסמוך אליה עין מחנה, במרומי הגלעד (הרר"י ס"ל שחלק מהכפר עין ג'נה היא במקום מחנים, מדרום לעיר הגדולה עג'לון).

לדביר. לא ברור (או אבדר, מערבית לחמת גדר, או אום אדבר, וי"א שהיא לו-דבר של מכיר בן עמיאל, שנשא את מיכל בן שאול).

בית הרם. נראה שהיא בית הרן, המוזכרת בפרשת מטות [לב, לו]. חז"ל מבארים, שהיא רמתא וחברותיה (ירושלמי שביעית ט, ב), (היוני אבטביוס אמר שהעיר 'ליביאס' נקראת בפי הסורים 'בית רמתא', והורודוס בנאה לכבוד ליביה, אשתו של הקיסר אוגוסטוס), והיא באתר תל א-רמה, למרגלות הרי מואב, צפון מזרח לים המלח.

בית נמרה. חז"ל מבארים, שהיא בית נימרין (ירושלמי שביעית ט, ב), וכך בכמה תרגומים בפרשת מטות, וכן בנבואת ישעיה מוזכר מי נמרים (טו, ו), ומדבר על תקופה בה המואבים ישבו שם), (כותבת הגסה של יום הכיפורים, רבי שמעון סובר, שאין צורך בגסה, ודי ככותבת נימרין, תוספתא יומא ד, ג), נקרא כיום שונת נימרין, קרוב לערבות מואב מעבר לירדן יריחו.

מפסוק כט, מפרט את נחלת חצי מנשה, בעבר הירדן.

חצי מנשה נחלו את כל ארץ עוג, שהם שני מחוזות גדולים: א. חצי הגלעד. ב. כל ארץ הבשן - שישים עיר [חוות יאיר].

כט וַיִּתֵּן מֹשֶׁה לַחֲצֵי שִׁבְט מְנַשֶּׁה, וַיְהִי לַחֲצֵי מִטָּה בְּנֵי מְנַשֶּׁה לְמִשְׁפְּחוֹתָם:

ל וַיְהִי גְבוּלָם, מִמַּחֲנֵימַם [מהעיר מחניים בגלעד, עד -] כָּל הַבָּשָׁן, כָּל מַמְלָכוֹת עֹג
מֶלֶךְ הַבָּשָׁן, וְכָל חֹת יֵאִיר אֲשֶׁר בְּבָשָׁן שְׁשִׁים עִיר:

לא וַחֲצֵי הַגִּלְעָד, וְעִשְׁתָּרוֹת וְאֶדְרָעִי - שֶׁהֵן - עָרֵי [בירה¹³] מַמְלָכוֹת עֹג בְּבָשָׁן, לְבְנֵי
מָכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה, לַחֲצֵי בְנֵי מָכִיר לְמִשְׁפְּחוֹתָם - לְכָל בְּנֵי מָכִיר, חוּץ מִבְנֵי גִלְעָד בֶּן
מָכִיר [יוסבר להלן בהקדמה לפרק י"ז]:

לב אֵלֶּה אֲשֶׁר נָחַל מֹשֶׁה בְּעֶרְבוֹת מוֹאָב, מֵעֵבֶר לִירְדֵן יְרִיחוֹ מִזְרְחָה:

לג וּלְשִׁבְט הַלֵּוִי לֹא נָתַן מֹשֶׁה נַחֲלָה, יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא נַחֲלָתָם, כֹּאֲשֶׁר דִּבֶּר
לָהֶם:

פרק יד

תוכן הפרק: הקדמה לפרקים הבאים על חלוקת הארץ, ונחלת כלב בן יפונה, שקיבל גם את העיר חברון.

א וְאַלֶּה אֲשֶׁר נָחֲלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאַרְץ כְּנָעַן [בעבר הירדן המערבי¹⁴], אֲשֶׁר נָחֲלוּ
אוֹתָם אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וַיהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון - וְרָאשֵׁי אֲבוֹת הַמִּטּוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל:

סוכות. לא ברור. (י"א שהיא חורבת ח'צאץ, ומשמעותה סוכות, בין גשר אדם ליישוב הירדני דמיא) (בירושלמי שביעית מזהה אותה עם תראלה, ולא ידוע).

צפון. בירושלמי שביעית ט, ב, מבואר שהיא 'עמותו', כיוון זה תל עמתא, נ.צ. 182X208. מצפון לוואדי רג'ב.

¹³ העיר עשתרות והעיר אדרעי, שניהם שימשו ערי בירה של עוג, כך מפורש בכמה פסוקים בתורה (כגון בתחילת פרשת דברים), וביהושע כאן, ולעיל יב, ד וכן יג, יב. בדברי הגבעונים (לעיל ט, י) עוג מוזכר כמלך בעשתרות. ולגבי זיהוי הערים, אדרעי, היא העיר הסורית דרעה (בימי הביניים היתה נקראת אדרעאת), כ-40 ק"מ מזרחית לכינרת (מדרום). עשתרות, י"א שהיא תל עשתרה (ואולי היא עשתרות קרניים במלחמת ארבעת המלכים את החמישה).

¹⁴ ביהושע, ארץ ישראל הנקראת ארץ כנען - אינה כוללת את עבר הירדן. ולכאורה תמוה, שהרי גם סיחון ועוג היו מלכי אמורי - מבני כנען, ולמה בפסוק זה מדגיש ארץ כנען לאפוקי מעבר הירדן המוזכרת עד כה. ונראה לפרש, כי ארץ ישראל, הייתה ממש של כנען בחלוקה בפרשת נח, ועבר הירדן, היה מקום של רפאים כלשהם, ועמון ומואב גירשו אותם, וסיחון גירש משם את עמון ומואב, כמבואר בסוף פרשת דברים. אמנם ארץ עוג, לא מבואר מי היה גר שם לפני האמורי [ואולי הם יישבו את המקום]. אמנם האמורי היו עם חזק מאד, גם בעבר הירדן וגם בארץ כנען

ב בגורל נחלתם, כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה בְּיַד מֹשֶׁה - לְתַשְׁעַת הַמָּטוֹת וְחֻצֵי הַמָּטָה:

ג כִּי נָתַן מֹשֶׁה נַחֲלַת שְׁנֵי הַמָּטוֹת וְחֻצֵי הַמָּטָה מֵעֵבֶר לִירְדֵן, וְלָלוּיִם לֹא נָתַן נַחֲלָה בְּתוֹכָם, כֹּאֵן מִסְבִּיר מְדוּעַ תִּשְׁעָה וְחֻצֵי שְׁבֵטִים - נָחֲלוּ אֶת הַשְּׁטָח שֶׁל אִ"י הַמְּזוֹכֶרֶת בַּתּוֹרָה, שֶׁהֵרִי יִשְׁנֵם 13 שְׁבֵטִים [כִּפִּי שִׁיבָאָר בִּפְס' הַבֹּא שִׁוּסָף הוּא שְׁנֵי שְׁבֵטִים], וְשְׁנֵי שְׁבֵטִים וְחֻצֵי נָחֲלוּ בְּעֵבֶר הִירְדֵן, וְשִׁבְט לֹוִי לֹא נָחַל, כֹּךְ נִשְׁאָרָה אִ"י לְתַשְׁעַת הַמָּטוֹת וְחֻצֵי הַמָּטָה:

ד כִּי הָיוּ בְּנֵי יוֹסֵף שְׁנֵי מָטוֹת מְנָשָׁה וְאַפְרַיִם, וְלֹא נָתַנוּ חֶלֶק לָלוּיִם בְּאַרְצָה, כִּי אִם עָרִים לְשִׁבְתָּהּ, וּמִגְרָשֵׁיהֶם לְמִקְנֵיהֶם וּלְקִנְיָנָם [וְלֹכֵן נִתְחַלְקָה הָאָרֶץ לְתַשְׁעָה וְחֻצֵי שְׁבֵטִים]:

ה כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת מֹשֶׁה, כֹּן עָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיַּחֲלֲקוּ אֶת הָאָרֶץ:

עד כה הקדמה לחלוקת הארץ, מכאן מבאר את נחלת יהודה, ונתינת חברון לכלב בן יפונה.

ו וַיָּגִשׁוּ בְּנֵי יְהוּדָה אֶל יְהוֹשֻׁעַ בְּגִלְגָל, וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כָּלֵב בֶּן יִפְנֶה הַקְּנִזִּי, אֶתְּהָ יָדַעְתָּ אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים, עַל אֲדֹתֵי - וְעַל אֲדֹתֶיךָ - בְּקִדָּשׁ בְּרִנָּע [בִּפְרֹשֶׁת הַמִּרְגָּלִים]:

ז בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה אָנֹכִי - בִּשְׁלַח מֹשֶׁה עֶבֶד יְהוָה אֹתִי מִקְדָּשׁ בְּרִנָּע לְרַגֵּל אֶת הָאָרֶץ, וְאָשִׁיב אֹתוֹ דִּבֶּר - כַּאֲשֶׁר עָם לִבִּי - לֹא הִלַּכְתִּי אַחֲרֵי הָעָם, אֲלֵא הַשְׁבֵּתִי אוֹתוֹ דְּבַר אֱמֶת, כִּפִּי שִׁידַעְתִּי אֶת הָאֱמֶת בְּלִבִּי:

ח וְאֲחִי אֲשֶׁר עָלוּ עִמִּי, הַמְּסִיּוֹ [הַמִּיֶּסוּ - הַפְּחִידוּ] אֶת לֵב הָעָם, וְאָנֹכִי מִלֵּאתִי - אַחֲרֵי יְהוָה אֱלֹהֵי:

ט וַיִּשָּׁבַע מֹשֶׁה, בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, אִם לֹא הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּרַכְתָּ רַגְלְךָ בָּהּ, לֵךְ תִּהְיֶה לְנַחֲלָה וּלְבִנְיָךְ עַד עוֹלָם, כִּי מִלֵּאת - אַחֲרֵי יְהוָה אֱלֹהֵי:

י וְעַתָּה הִנֵּה הִחִיָּה יְהוָה אוֹתִי כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר, זֶה אַרְבָּעִים וְחֻמָּשׁ שָׁנָה מֵאֲזַ דִּבֶּר יְהוָה אֶת הַדְּבָר הַזֶּה אֶל מֹשֶׁה אֲשֶׁר הִלֵּךְ יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר, וְעַתָּה הִנֵּה אָנֹכִי הַיּוֹם - בֶּן חֲמֵשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה:

יא עוֹדֵנִי הַיּוֹם חֹזֵק - כַּאֲשֶׁר בַּיּוֹם שָׁלַח אוֹתִי מֹשֶׁה, כִּכְחִי אֲזַ וּכְכְחִי עַתָּה, לְמַלְחָמָה - וּלְצֵאת וּלְבֹא:

ואולי חלק מהענקים היא בני אמורי [מלחמת חמישת המלכים נחשבת מלחמה באמורי (לעיל י,ו), וכן בעמוס (ב,י) נאמר - ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם, ובפסוק שלאחריו קורא לא"י - ארץ האמורי].

יב וַעֲתָה, תִּנָּה לִי אֶת הָהָר הַזֶּה, אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא, כִּי אָתָּה שְׂמַעְתָּ בַּיּוֹם
הַהוּא כִּי עֲנָקִים שָׁם, וְעָרִים גְּדֹלוֹת בְּצִרּוֹת, אוֹלֵי יְהוָה אוֹתִי [אולי יהיה ה' איתי]
וְהוֹרֶשְׁתִּים, כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה:

יג וַיְבָרֶכְהוּ יְהוֹשֻׁעַ, וַיִּתֵּן אֶת חֲבֵרוֹן לְכָלֵב בֶּן יִפְנֶה לְנַחֲלָה:

יד עַל כֵּן הִיָּתָה חֲבֵרוֹן לְכָלֵב בֶּן יִפְנֶה הַקִּנְזִי לְנַחֲלָה, עַד הַיּוֹם הַזֶּה, יַעַן אֲשֶׁר מָלָא
אֲחֵרֵי יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

טו וְשֵׁם חֲבֵרוֹן לְפָנִים קָרִית אַרְבַּע - הָאָדָם הַגָּדוֹל בְּעֲנָקִים הוּא, בַּעֲבָר, חֲבֵרוֹן
נִקְרָאת קָרִית 'אַרְבַּע', כְּלוֹמַר עִיר שֶׁל אָדָם הַנִּקְרָא 'אַרְבַּע' וְהוּא הִיָּה אָדָם גָּדוֹל
מְכֹל הָעֲנָקִים וְאֲבִיהֶם שֶׁל אַחִימָן שָׁשִׁי וְתַלְמִי, וְהָאָרֶץ שֶׁקָּטָה מִמֶּלְחָמָה, כְּלוֹמַר,
מִזְמַן זֶה יְהוֹשֻׁעַ עָסַק בַּחֲלוּקַת הָאָרֶץ וְלֹא בְּכִיבוּשָׁה, וְלָכֵן הָאָרֶץ שֶׁקָּטָה
מִהַמִּלְחָמָה:

פרק טו

פרק ט"ו, מפרט את נחלת בני יהודה. שבט יהודה נחל שטח גדול מאד, ובו כמה מחוזות גדולות - ההר השפלה הנגב ומדבר יהודה.

בתחילת הפרק מפורט הגבול הכללי של ארץ יהודה, ובהמשך הפרק, מפרט את הערים בכל מחוז ביהודה - בהר בשפלה, במדבר ובנגב.

ארץ יהודה מתוארת באריכות, והערים המוזכרות בפרק, הם כמעט מחצית מסכום ערי ישראל המוזכרות ביהושע.

פירוט הנושאים בפרק זה.

פסוקים א-יב: גבולות ארץ יהודה, מדרום ממזרח מצפון וממערב.

פסוקים יג-יט: מעשה כלב.

פסוקים כ-לב: פירוט ערי הנגב.

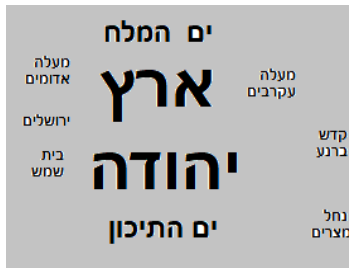
פסוקים לג-מז: פירוט ערי השפלה וחוף הים.

פסוקים מח-ס: פירוט ערי ההר.

פסוקים סא-סג: פירוט ערי מדבר יהודה, והיבוסים בירושלים.

כאמור, תחילת הפרק עוסק בגבולות ארץ יהודה, ומכיל חומר העשוי להקשות על הלומדים, ולכן, נבאר את העניין בקצרה בכדי לתת תמונה כללית, ובנספח לפרק, נרחיב יותר.

ארץ יהודה, היא בעצם כל החלק הדרומי של ארץ ישראל, מים המלח ועד הים התיכון.

ארץ יהודה, מוקפת בים המלח ממזרח, ובים התיכון ממערב. מצפון במעלה אדומים, ירושלים, בית שמש, עקרון ויבנה. מדרום, מעלה עקרב, קדש ברנע, עצמון ונחל מצרים.

עד כה ביארנו באופן כללי מאד, מכאן נרחיב בפרטי הנחלות.

הגבול הדרומי של ארץ יהודה: פסוקים א-ד עוסקים בגבול הדרומי של

ארץ יהודה, שהוא בעצם הגבול הדרומי של ארץ ישראל המוזכר בפרשת מסעי, ולשון הפסוקים בתחילת הפרק דומה ברובו לפסוקים בפרשת מסעי, ואלו המקומות המוזכרים¹. קצה ים המלח, מעלה עקרבס, צין, קדש ברנע, חצרון, אדר (חצר אדר²), (הקרקעה), עצמון, נחל מצרים, הים הגדול [ים התיכון]. ישנם כ-

6 מקומות בגבול הדרומי בין ים המלח לים הגדול, המקומות בגבול

¹ פסוקים ב-ד בפרק זה: ב וַיְהִי לָהֶם גְּבוּל נֹגֵב מִקְצֵה יָם הַמֶּלַח מִן הַלָּשׁוֹן הַפְּנִיָּה נֹגֵבָה: ג וַיֵּצֵא אֶל מִנְּגֵב לְמַעַלָּה עֲקֻרְבִּים וְעֵבֶר צִנֶּה וְעֵלָה מִנְּגֵב לְקָדֵשׁ בְּרֹנֶעַ וְעֵבֶר חֲצִרֹן וְעֵלָה אֲדָרָה וְנִסְבַּת הַשְּׂרָקָעָה: ד וְעֵבֶר עֲצְמוֹנָה וַיֵּצֵא נַחַל מִצְרַיִם וַהֲיוּ תְּצִאוֹת הַגְּבוּל יָמָּה זֶה יִהְיֶה לָּכֶם גְּבוּל נֹגֵב:

² ביהושע מוזכר, וְעֵבֶר חֲצִרֹן וְעֵלָה אֲדָרָה, וְנִסְבַּת הַשְּׂרָקָעָה: וְעֵבֶר עֲצְמוֹנָה... ובתורה נאמר - וַיֵּצֵא חֲצִיר אֲדָר וְעֵבֶר עֲצְמוֹנָה... (במדבר לד, ה-ה).

הדרומי אינם ברורים דיים, וישנן חילוקי דיעות בכל הגבול ממזרחו³ עד מערבו⁴.

הגבול הצפוני של ארץ יהודה: תחילתו מהמפגש בין הירדן לים המלח, הגבול עולה במדבר יהודה דרך מעלה אדומים, ועולה עד ירושלים, ומירושלים הגבול יורד לכיוון קרית יערים ובית שמש, ועקרון, עד יבנה, ועד הים התיכון, להלן המקומות המוזכרים בגבול זה.

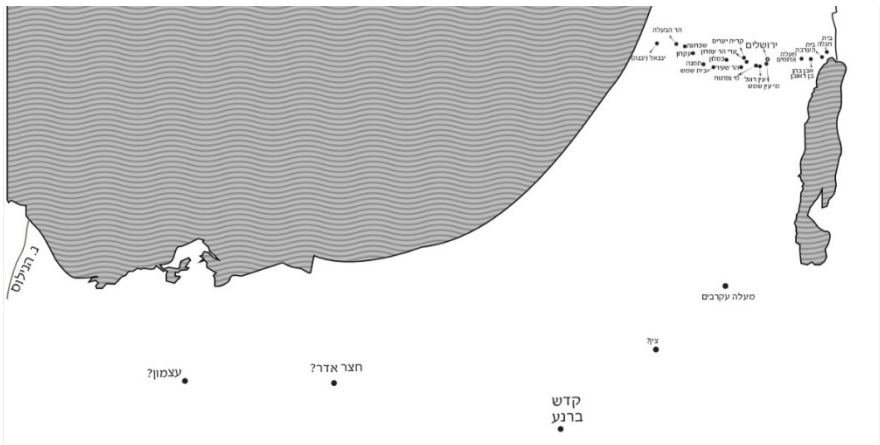
העלייה מים המלח עד ירושלים: קצה הירדן, בית חגלה, בית הערבה, אבן בהן בן ראובן, דביר [מעמק עכור] - מול מעלה אדומים, מי עין שמש, עין רוגל.

בירושלים: גיא בן הנם [בירושלים], ראש ההר, מעין מי נפתוח [ליפתא]. הירידה מירושלים עד הים: ערי הר עפרון, קרית יערים, הר שער, כסלון, בית שמש, תימנה, עקרון, שיכרונה, הר הבעלה, יבנאל [יבנה], הים התיכון.

³ ישנן דעות על חלקים גדולים משטח הערבה מדרום לים המלח (מנאות הככר עד אילת), שהוא כלול בגבולות א"י [ומחמירים שם בדיני שביעית כמו א"י], אך לא אוכל להזכיר אותם, כי אני לא מוצא כל דרך להכיל אותם במקראות, ולכאורה לפי דברי רש"י ושאר המפרשים הערבה איננה א"י. כמו"כ כל התלמידי חכמים שעזרו לי רבות בעניינים הללו - אמרו שאינם רואים כל דרך להכיל את הערבה בפסוקים ובמפרשים. ישנן תמיהות רבות על דיעות הללו, ונזכיר אחת מהן, להלן בפסוק ד' מפורש - **וּגְבוּל קְדֵמָה יָם הַמֶּלַח, עַד קְצֵה הַיַּרְדֵּן...** כלומר, גבול יהודה המזרחי הוא ים המלח, ועל זה רש"י כתב מפורשות, שכל רוחב ארץ יהודה הוא רק ים המלח. רוחב ים המלח הוא רק כ-80 ק"מ. ובדורינו, רבים חוששים בערבה למרחק 70 ק"מ מים המלח שאולי זה א"י [הערבה הצפונית], והללו כמעט הכפילו את רוחב ארץ יהודה. ויש חוששים עד אילת ודרומה, עוד 200 ק"מ. ואבקש מחילה מהמחמירים בענייני שביעית, כי אין בכוחי לבאר את המקראות ע"פ דיעות הללו. כמו"כ בכל המפות המיוחסות להגר"א ובכל המפות שראיתי מגדולי האחרונים, הגבול נוטה מים המלח בצורה קיצונית מערבה, ומדרום לים המלח היא חו"ל (ולכאורה זה שקר לומר שהגר"א הכליל את הערבה בא"י), ולא ראיתי מי שהצליח להסביר את כל הפרק ע"פ דיעות הללו, לשיטתם אולי צריך להוסיף מחוזות ביהודה, ולומר שהעיר קבצאל נמצאת במרחק 80 ק"מ דרומה מבאר שבע שהרי היא על גבול אדום, ולמקם את מעלה עקריים במזרח א"י [בזמן שמפורש שהיא בדרום], ועוד עניינים כיו"ב שיקשה מאד להעלותם על הדעת. ובנספח לספר נרחיב בעניין.

⁴ 'נחל מצרים' הוא קצה הגבול הדרומי, על זיהוי 'נחל מצרים' ישנם דיעות שונות, כגון נחל אל-עריש, ויש מצביעים על נחל אחר. מהנאמר לעיל (בהארץ הנשאר, יג, וראה הערה שם) נראה במידה רבה של וודאות שהכוונה לנילוס, אך למעשה הדבר תמוה מאד, היאך הגבול מרחיק לכת מערבה לכיוון מצרים.

כאמור, בנספח לפרק זה, נרחיב בתיאור הגבול הצפוני של ארץ יהודה.

א וַיְהִי הַגּוֹרֵל לַמִּטָּה בְּנֵי יְהוּדָה לַמִּשְׁפָּחֹתָם, אֶל גְּבוּל אֲדָום מִדְּבַר צֹן נֹגֶבֶה מִקְצֵה תֵימָן, כלומר, הגבול הדרומי, תחילתו בגבול אדום במדבר צין, והוא הגבול הדרומי קיצוני. האיזור מדרום לערי נגב (כגון הר הנגב ושטח הערבה), הוא מדבר, ומכונה מדבר צין, והיה בארץ אדום, וכל דרום א"י מקצה ים המלח ועד לקדש ברנע נקרא מדבר צין (כי גם קדש ברנע במדבר צין⁵):

ב וַיְהִי לָהֶם [ליהודה] גְּבוּל נֹגֶב, מִקְצֵה יַם הַמֶּלַח, מִן הַלְשָׁן הַפְּנִיָּה נֹגֶבֶה, מִקְצֵה יַם המלח, מהקטע הדרומי שלו:

ג וַיֵּצֵא [הגבול יוצא מים המלח] אֶל מִנְגֵּב לַמַּעֲלָה עֲקָרָבִים, וְעֵבֶר צִנָּה [ועובר במקום הקרוי 'צין'], וְעָלָה מִנְגֵּב לְקֹדֶשׁ בְּרִנֵּעַ, וְעֵבֶר חֲצִרֹן, וְעָלָה אֲדָרָה [ועולה הגבול מחצרון לאדר (חצר אדר)], וְנִסְבַּח הַקֶּרְקָעָה - מִשָּׁם הַגְּבוּל סוֹבֵב לְקֶרְקָעָה:

ד וְעֵבֶר עֲצֻמוֹנָה [ועבר הגבול בעצמון], וַיֵּצֵא נַחַל מִצְרִים, וְהָיוּ תְּצִאוֹת [סוף] הַגְּבוּל יָמָּה, זֶה יְהִי לָכֶם גְּבוּל נֹגֶב, סוף הגבול הדרומי יהיה בים [התיכון], וזה יהיה לכם הגבול הדרומי של ארץ יהודה, [וגם הגבול הדרומי של כל א"י]:

פסוק ה' - על הגבול המזרחי, פסוקים ו-יא תיאור הגבול הצפוני, פסוק יב - הגבול המערבי.

⁵ וראה ערך קדש ברנע בסוף הספר.

ים המלח הוא המקום הנמוך בעולם, כ-400 מטר מתחת פני הים, הגבול עולה ממנו עד ירושלים⁶, במקומות בגובה של עד כ-800 מטר מעל פני הים, ומשם הגבול יורד עד הים.

ה **וּגְבוּל קְדֵמָה יָם הַמֶּלַח, עַד קֶצֶה הַיַּרְדֵּן** - הגבול המזרחי של ארץ יהודה הוא כל אורך ים המלח, מהלשון הדרומי, עד הקצה הצפוני של ים המלח, שם נשפכים מי הירדן לים המלח, והוא קצה הירדן - **וּגְבוּל לְפָאֵת צְפוֹנָה מְלִשׁוֹן הַיָּם - מִקְצֵה הַיַּרְדֵּן** - הגבול הצפוני, תחילתו מהנקודה של קצה ים המלח, שהוא גם קצה הירדן⁷:

ו **וְעֵלָה הַגְּבוּל בֵּית חֶגְלָה, וְעֵבֶר [הגבול] מִצְפּוֹן לְבֵית הָעֶרְבָה, וְעֵלָה הַגְּבוּל אֶבֶן בְּהֵן בֶּן רְאוּבֵן:**

ז **וְעֵלָה הַגְּבוּל דְּבָרָה מַעֲמֶק עֲכוֹר, וְצְפוֹנָה פִּנְהָ אֶל הַגִּלְגָל** - וצפון דביר כנגד הגלגל [גר"א] וגלגל זה הוא - **אֲשֶׁר נָכַח לְמַעַלָּה אֲדָמִים, אֲשֶׁר מִנְּגַב לְנַחַל, וְעֵבֶר הַגְּבוּל אֶל מִי עֵין שֶׁמֶשׁ, וְהָיוּ תִצְאָתָיו אֶל עֵין רִגְלָל** [עמק למטה מירושלים העתיקה כפי שיוסבר בנספח לפרק]:

ח **וְעֵלָה הַגְּבוּל [מעין רוגל ל-] גִּי בֶן הֲנֹם, אֶל כְּתָף הַיְּבוּסִי מִנְּגַב - אֶל כְּתָף [צד] הָעִיר 'יְבוּס' מִדְּרוּמָה - הִיא יְרוּשָׁלַם, וְעֵלָה הַגְּבוּל [מיבוס] אֶל רֹאשׁ הָהָר - אֲשֶׁר עַל פְּנֵי גִי הֲנֹם יָמָה, אֲשֶׁר בְּקֶצֶה עֲמָק רְפָאִים צְפוֹנָה** [יוסבר להלן בנספח לפרק זה]:

ט **וְתֵאֵר [ונסב] הַגְּבוּל מִרֹאשׁ הָהָר - אֶל מַעֲיֵן מִי נִפְתּוֹחַ, וְיָצָא אֶל עָרֵי הָר עֶפְרָוִן, וְתֵאֵר הַגְּבוּל בְּעֵלָה - הִיא קְרִית יַעֲרִים:**

י **וְנִסַּב הַגְּבוּל מִבְּעֵלָה [ל-] יָמָה [מערבה ל-] אֶל הָר שְׁעִיר, וְעֵבֶר אֶל כְּתָף הָר יַעֲרִים מִצְפוֹנָה - הִיא כְּסֵלֹון [כסלון היא הר יערים, והגבול עובר מצפונה, כך שהיא בנחלת יהודה], וְיָרַד בֵּית שֶׁמֶשׁ, וְעֵבֶר תְּמָנָה [הגבול יורד מהר יערים לבית שמש, ועובר בתימנה]:**

⁶ העליה החדה היא במדבר יהודה, מסוף המישור של איזור יריחו עד ירושלים, מירושלים ועד בית שמש יש גם ירידה חדה יחסית, כ-400 מטר, ומשם עד הים, הירידה נוחה, ופחות מורגשת.

⁷ המקום בו נשפך הירדן לים המלח, הוא גם קצה ים המלח [הצפוני] וגם קצה הירדן, שהרי שם מסתיים הירדן.

יא וַיֵּצֵא הַגָּבּוּל אֶל כְּתָף עֶקְרוֹן צָפוֹנָה - הַגָּבּוּל יֵצֵא לְצַד עֶקְרוֹן, מִצָּפוֹנָה [כך
שֶׁלכְּאוּרָה עֶקְרוֹן בִּתְּוֹךְ נַחֲלַת יְהוּדָה⁸], וַתָּאֵר הַגָּבּוּל שְׂפָרֹזָה [הַגָּבּוּל סוֹבֵב ל-
שְׂכָרוֹן], וְעֵבֶר הָרַח הַפְּעֻלָּה, וַיֵּצֵא יִבְנָאֵל, וְהָיוּ תְּצַאֲוֹת הַגָּבּוּל יָמָּה:

יב וַגָּבּוּל יָם - וַגָּבּוּל מִמַּעַרְב - הַיָּמָה הַגְּדוֹל - [יָם הַתִּיכוֹן] - וַגָּבּוּל, זֶה גָּבּוּל בְּנֵי יְהוּדָה
סָבִיב לְמִשְׁפַּחְתָּם, הָאִמּוֹר מִתְּחִילַת הַפָּרָק עַד כַּה - זֶהוּ גָבּוּל יְהוּדָה סָבִיב מִכָּל
כִּיּוּן - אוֹתוֹ נָחֲלוּ בְנֵי יְהוּדָה לְמִשְׁפָּחוֹת:

פסוקים יג-יט, על נחלת כלב בן יפונה⁹.

יג וּלְכָלֵב בֶּן יִפְנֶה נָתַן חֶלֶק בְּתוֹךְ בְּנֵי יְהוּדָה, אֶל פִּי יְהוָה לִיהוֹשֻׁעַ [כְּפִי שְׁצִיּוּהָ ה'
אֵת יְהוֹשֻׁעַ], אֶת קְרִית אֲרֻבַּע אָבִי הָעֵנָק [קְרִית אֲרֻבַּע, עַל שְׁמוֹ שֶׁל הָאִישׁ 'אַרְבָּעִי'
שֶׁהָיָה אֲבִיהֶם שֶׁל הָעֵנָקִים] הִיא חֶבְרוֹן:

יד וַיֵּרֶשׁ מִשָּׁם כָּלֵב, אֶת שְׁלוֹשָׁה בְּנֵי הָעֵנָק, אֶת שִׁשִּׁי וְאֶת אַחִימֹן וְאֶת תַּלְמִי - יְלִידֵי
הָעֵנָק:

טו וַיַּעַל מִשָּׁם, אֶל יִשָּׁבִי דָבָר, וְשֵׁם דָּבָר לְפָנִים - קְרִית סֶפֶר:

טז וַיֹּאמֶר כָּלֵב, אֲשֶׁר יָכָה אֶת קְרִית סֶפֶר וּלְכָדָה, וְנָתַתִּי לוֹ אֶת עֶכְסָה בְּתִי לְאִשָּׁה:

יז וּלְכָדָה עֲתָנִיאֵל בֶּן קִנְזִי אָחִי כָלֵב, וַיִּתֵּן לוֹ אֶת עֶכְסָה בְּתוֹ לְאִשָּׁה:

יח וַיְהִי בְּבֹאָהּ, וַתְּסִיתֶיהָ לְשֹׂאוֹל מֵאֵת אָבִיהָ שָׂדֶה - כֹּאשֶׁר הִגִּיעָה לְבַעֲלָהּ, הִסִּיתָה
אוֹתוֹ, שִׁיתָן לָהּ רְשׁוֹת לְבַקֵּשׁ מֵאֲבֹאָה שְׁלֵה שְׂדֵה - וַתִּצְנַח מֵעַל הַחֲמוֹר - וְהַפִּילָה
עֲצָמָה מֵעַל הַחֲמוֹר בְּפָנֵי אֲבִיהָ - וַיֹּאמֶר לָהּ כָּלֵב מֶה לָּךְ - מֶה רָצוֹנְךָ מִמֶּנִּי (שֶׁנִּפְלַת
לְפָנֶי):

יט וַתֹּאמֶר תְּנֶה לִּי בְרָכָה [מִתְּנָה טוֹבָה], כִּי אֶרְצָה הִנָּבֵנִי נִתְּנִי - הַשְּׂדֵה שֶׁקִּיבַלְתִּי
הֵייתָה נְגוּבָה מִבְּלִי מִקּוֹר מַיִם - וְנִתְּתָה לִּי גִלְתִּי מַיִם - אֲבַקֵּשׁ מִמֶּךָ שֶׁתֵּתֵן לִּי מִקּוֹם
עִם מַעֲיִינֵי מַיִם [גִּלְתִּי הוּא מַעֲיִין כְּמוֹ גֶל נְעוֹל מַעֲיִין חֲתוּם (שִׁיר הַשִּׁירִים ד, יב)] -
וַיִּתֵּן לָהּ, אֶת גִּלְתִּי עֲלִיּוֹת [מַעֲיִין בַּהֲרָ] וְאֶת גִּלְתִּי תַּחְתִּיּוֹת [וּמַעֲיִין בִּבְקָעָה]:

⁸ אִם כִּי עֶקְרוֹן מוֹזְכֶּרֶת גַּם לַחֲלָן (יט, מג) בַּגָּבּוּל דָּן.

⁹ בִּסְפָרוֹ שֶׁל הָרֵב לְנָדִי מְבֹאָר, עַל חוֹרְבַת רְבוֹד (אוֹתָהּ זִיחָה עִם דְּבִיר), שֶׁם יִשְׁנֵם שְׁנֵי בָּאוֹרוֹת
מִרוֹחֲקִים מִסָּפֶר קִילּוֹמֶטְרִים מֵהָאֵתֶר, בָּאֵר אֶחָד בְּמַעֲלֵה הַגְּבֻעָה, וְאֶחָד בְּתַחְתִּית, וְשְׁמוֹת הַבָּאוֹרוֹת
(תִּרְגוּם מִמַּעֲרִבִית) בָּאֵר הָעֵלְוֶה הָעֵלְיוֹנָה וּבָאֵר הָעֵלְוֶה הַתַּחְתּוֹנָה. וּמִתְחִילָה הָיָה קִיבֻלָּהּ רַק אֵת
הָעִיר לֹא בָּאוֹרוֹת מַיִם, וְלֹאֲחֵר שֶׁבִּיקְשָׁה מֵאֲבִיהָ, וְאָמְרָה לוֹ שֶׁלֹּא נִתֵּן לַתְּחִיָּיִם בְּעִיר לֹא
מִקּוֹרוֹת מַיִם, הוּא נָתַן לָהּ אֵת הַבָּאוֹרוֹת הָאֵלֶּה.

מכאן ועד לסוף הפרק, מפרט את ערי יהודה בכל מחוז, בנגב, בשפלה, בהר, ובמדבר.

נראה לומר, שבפסוקים הללו, מונה את כל ערי יהודה כמעט, ולא רק את הערים על הגבול¹⁰ כך נראה מדברי הגר"א, שיש הבדל בין רשימה כללית של הגבול - ואז לא מנה אלא ערים שבספר, לבין רשימת ערים שאז מונה את כל הערים, ובספר ערכה של א"י להרב יהודה לנדי (עמודים 90-92) האריך בעניין.

ומה שמובא בגמ' - הסמוכות לספר מנה (ירושלמי פ"א הל' א), מתייחס לגבול של נפתלי, ולא לכל הארץ, שהרי מובא שם, שיהושע לא מנה אפילו מאה ערים, ולמעשה יהושע מנה בכל הארץ יותר מ-200 ערים, אלא צ"ל שיש הבדל בין רשימת ערים לבין תיאור הגבול.

פסוקים כ-לב, פירוט ערי הנגב, ערים הללו רובן אינן מזוהות, ומעט מהן מוזכרות במקרא. רק באר שבע, ציקלג, מדמנה. הרב לדני מבאר בספרו (ערכה של א"י, עמ' 93), שעפ"י הממצא הארכיאולוגי, ערי הנגב היו קטנות בהרבה משאר הערים (פחות מ-10 דונם לעיר, במוצק). ואולי זו הסיבה שלא מצינו כמעט שדובר עליהם במקרא.

כ זאת נחלת מטה בני יהודה למשפחתם:

כא ויהיו הערים, מקצה - מהגבול - למטה בני יהודה, אל גבול אדום בנגבה - כלומר ערים הללו תחילתן מגבול אדום בנגב - קבצאל ועדר ויגור:

כב וקינה ודימונה ועדעדה:

כג וקדש וחצור ויתנן:

כד זיף וטלם ובעלות:

¹⁰ שהרי, כמעט כל ערי יהודה המוזכרות במקומות אחרים מוזכרות כאן, ואילו היה מונה רק עיירות על הגבול, לכאורה היינו מוצאים עוד ערים רבות שאינן מוזכרות כאן (להבנת העניין, יש להתבונן במלחמת דוד וגלית, שמוזכרות שם 5 ערים וכולן מוזכרות כאן, וכן במעשה שמשון, ועוד). כמו"כ מזהו הערים משמע כך בבירור. אמנם רש"י פירש גם כאן הסמוכות לספר מנה (ואולי אפשר לומר בדוחק שהכוונה לתחילת רשימת הערים של הנגב, כי מפורש בתחילת ערי הנגב - 'אל גבול אדום בנגבה' [פס' כא], ומשמע שלפחות הערים הראשונות היו על הגבול).

כה **וְחָצוֹר חֲדָתָה וְקָרְיֹות, חָצְרוֹן הָיָא חָצוֹר** (י"א חצרון היא חצור המוזכרת בתחילת הפסוק¹¹):

כו **אָמַם וּשְׁמַע וּמֹלְדָה**:

כז **וְחָצַר גִּדָּה וְחֶשְׁמוֹן וּבֵית פֶּלֶט**:

כח **וְחָצַר שׁוּעַל וּבָאֵר שָׁבַע וּבִזְיוֹתָנָה**:

כט **בַּעֲלָה וְעֵיִים וְעָצִים**:

ל **וְאַלְתוֹלַד וְכַסִּיל וְחָרְמָה**:

לא **וְצִקְלָג וּמִדְמֶנָּה וְסִנְסֶנָּה**:

לב **וּלְבָאוֹת וְשִׁלְחִים וְעֵין וְרֵמוֹן, כָּל עָרִים** (כל הערים שנשארו ליהודה) **עָשְׂרִים וְתִשְׁעַ וְחָצְרֵיהֶן** (אמנם מוזכרות יותר מ-29 ערים, אך חלקן ניתנו לשמעון):
לגבי זיהוי הערים, ראה הערה¹².

¹¹ י"א שבפסוק זה מוזכרות 4 ערים (מצודות), ו"א 3 ערים, וי"א שתי ערים (כי לדעתם, חצור חדתה, פירושו חצור החדשה, והיא גם חצרון).

¹² להלן זיהוי ערי הנגב. **קבצאל**. לא ברור (אולי היא במקום היישוב הערבי כוסיפה, מדרום לתל ערד, אך אי"כ הגבול הדרומי נוטה מערבה צפונה, שהרי משמע שקבצאל הוא אל גבול אדום כמפורש). **עדר**. לא ידוע (ההר"י ס"ל שהיא תל עירה), י"א שהיא ערד המוזכרת בתורה (במדבר כא, א וכן לג, מט). **יגור**. לא ידוע, (הרב רוטשטיין ס"ל שהיא תל גור). הוא בנגב ואין לו כל קשר לקיבוץ יגור בסביבות חיפה [ולצומת יגור]. **קינה**. משערים שהיא בסביבות ערד, שם יש מקום המכונה בית אוס-רדים, בצידו עובר ואדי קיני ואולי זה על השם קינה. **דימונה**. אולי היא החורבה הקרויה בפי הערבים 'אס-דמונה' סמוך לדימונה בת ימינו. **עזעדה**. לא ברור. **קדש**. לא ידוע. **חצור**. לא ידוע. **יתנן**. (ישנה דעה שהיא באום-תנאן, באיזור נחל יתנן, הרב רוטשטיין ס"ל שהיא חירבת יתנן). **זיף**. אולי בחורבה הנקראת בערבית זיפה, סמוך לדימונה ממערבה, השם נמצא במפה גרמנית תורכית במלחמת העולם הראשונה בידי קצין גרמני (VON RAMSAY). זיף זו ממוקמת בנגב, ואין לה כל קשר לאנשי זיף שהלשינו על דוד, ולמדבר זיף (שהרי דוד היה בדרום הר חברון, וראה להלן (פס' נה) בביאורינו על הפסוק - מעון כרמל וזיף). **טלם**. (י"א שהיא טלאים המוזכרת במלחמת שאול בעמלק (שמואל א' טו, ד). ואולי הוא במקום המכונה בערבית א-תולמה בין באר שבע לדימונה). **בעלות**. לא ידוע. **חצור**. (ראה להלן, וי"א שהיא עיר אחת). **חדתה**. לא ידוע. **קרינות**. כנראה באתר הקרוי בערבית אלקריתין בגבול מדבר יהודה במבואות הנגב, בימינו תל קריות צמוד להר עמשה. **חצרון (היא חצור)**. בדרום מדבר יהודה, 10 ק"מ צפונה מערד, יש הר חצרון, פסגתו 556 מעל פני הים, בהר עבר גבול ישראל עד ששת הימים, מהר זה מסתעף רכס הרים לכיוון מערב והוא מכונה בערבית 'ח'ישם אלחצירה', ההר עצמו מכונה בערבית רוג'ים אל בקרא (רוג'ם הבקר). **אמם**. אין מקומו ידוע (י"א שהוא חורבת אבו תלול בנגב, הרב רוטשטיין ס"ל שהיא תל ראש, כי ראס הוא ראש בערבית, ואמם גם ראש בערבית). **שמע**. י"א שהיא ביביר סמע' המוזכרת ברשימה רומית של מפקדים, סביבות באר שבע. **מולדה**. יש סבורים שהיא החורבה אל-וטן' שפירושה מולדת. **חצר גדה**. לא ברור. [אבסביוס כתב על העיר - עד היום כפר בקצה הדרום בחלקו המזרחי

עד כה פירט את ערי הנגב, מכאן, ישנן ארבע רשימות של ערים בשפלה. הרשימה הראשונה של ערי השפלה, רובן על גבעות שונות בסביבת בית שמש של ימינו, חלקן גבעות גבוהות, ועדיין הן מכוונות ערי השפלה, כי הן נמוכות בהרבה מהרי יהודה, חלקן על גבול יהודה ודן. ערים הללו, מוזכרות בכמה מקומות במקרא, במעשה שמשון, במלחמת

על שפת ים {המלח}, ומשערים שהוא חורבה הנקראת בערבית ע'זה בכון ים המלח}. **חשמון**. לא ידוע (הרב רוטשטיין סובר שהיא באר אסנת, דרום מזרח לצאלים, והיא עצמון של הגבול הדרומי של א"י). **בית פלט**. לא ידוע [הרר"י ס"ל שהיא תל בוטיין]. **חצר שועל**. יש מזהים אותה עם חורבת משאש אולי זה תל משהו סורחה לבאר שבע. **באר שבע**. משערים שהיא 5 ק"מ מזרח לבאר שבע, תל א-סבע, על גדות נחל באר שבע ונחל חברון. 310 מ' מעל פני הים. **בזייתיה**. לא ידוע. **בעלה**. לא ידוע. אינו הר הבעלה הממוקם בגבול הצפוני של יהודה. **עיים**. לא ידוע. **עצם**. אולי בחורבה הקרויה אלעאצם. **אלתולד**. לא ידוע. **כסיל**. לא ידוע. **חרמה**. לא ידוע. **צקלג**. לא ידוע. [יש סברא כלשהיא שהיא באיזור להב בנגב]. שם היה ארץ פלשתים, ושם ישב דוד ואנשיו כאשר ברח לארץ פלשתים (ומסתבר שהייתה במערב הנגב). **מדמנה**. לא ברור. **סנסנה**. לא ברור דיו. ישנה השערה שהיא בחורבת שמאסאניה בסביבות באר שבע ובשיפולי הר יהודה, ולכן כיום היישוב היהודי הצמוד לו נקרה סנסנה. **לבאות (או בית לבאות)**. לא ידוע. **שלחים**. לא ידוע. **עין**. (אולי נספח לעין רימון, כפי הנראה מנחמיה יא, כט). **רמון**. י"א שהיא חורבת רימון, מדרום לקיבוץ 'להב', בעבר היה נקרא אום-רומנין.

דוד וגלית. העיר **עדולם** מוזכרת אצל יהודה, ודוד הסתתר במערת עדולם (ומוזכרת בתחילת מיכה). **עזקה** מוזכרת לעיל במלחמת חמישת המלכים, והיא הייתה מהערים האחרונות שנכבשו בתקופת החורבן (ירמיהו לד, ז), ואולי חלק מגיבורי דוד היו מהעיר **גדרה** או **גדרותיים**, מלך **ירמות** היה מבין חמשת המלכים שנלחמו עם יהושע.

ג בַּשְּׁפֵלָה, אֲשֶׁת־אֹזַל וְצֶרְעָה וְאַשְׁנָה:

לד וְזָנוּחַ וְעֵינִן גְּנִים תַּפּוּחַ וְהָעֵינָם (רש"י מבאר, ש'ענינם' הכוונה למעיינות סביב העיר תפוח¹³):

לה יִרְמוֹת וְעַדְלָם שׁוֹכָה וְעֶזְקָה:

לו וְשַׁעְרִים וְעַדִּיתִים וְהַגְּדֵרָה וְהַגְּדֵרָתִים (י"א שגדרותיים שייך לגדרות והיא עיר אחת, ולכן ישנן רק 14 ערים, ולא 15), עָרִים אַרְבַּע עֶשְׂרֵה וְחִצְרִיהֶן: לגבי זיהוי ערים הללו ראה הערה¹⁴.

¹³ שהרי 'עין' הוא 'מעיין'. לדעת רש"י אין עיר בשם עינם, וכך מתיישב הנאמר בסמוך, שישנן 14 ערים ברשימה זו, ואם עינם היא עיר, הרי שנמנו 15 ערים, (אך י"מ שגדרה וגדרותיים הן עיר אחת, ולדעתם, ניתן לפרש שישנה עיר בשם 'עינם').

¹⁴ **אשתאול**. י"א במקום של אשתאול של ימינו, שם היה כפר ערבי אישוע עד שנת תש"ח, שכן היא קרובה לצרעה המזוהה בבירור, ומכמה מקראות מוכח שצרעה ואשתאול קרובים זה לזה (הרב רוטשטיין מספר, שהחוקר גרן, מזכיר שהערבים קראו למקום אשתאול). **צרעה**. קרוב לצרעה בת ימינו, בראש הר בולט בסביבה, היה יישוב ערבי הקרוי צרעה (ללא שינוי), ויישובו בה עד תש"ח, צרעה בת ימינו שוכנת למטה ממנה קרוב לנחל שורק. **אשנה**. לא ידוע (אולי סביבות איסלין בתחום אשתאול החדשה), להלן מוזכרת עיר נוספת בשפלה בשם זה. **זנוח**. בשפלה, דרומה מ-זנוח בת ימינו (במזרח בית שמש) ישנה חורבה הקרויה בערבית 'זנוע'. אבסבוס היווני כ' והיום כפר בגבול בית גוברין בלכתך ירושלימה (אונומסטיון עמ' 92, בין זנוח לבית גוברין יש בין 15 ל-20 ק"מ). **עין גנים**. אולי בחורבת אוס-ג'ינה בקרבת בית שמש (כ-ק"מ דרומית למושב ישעי, ממערב לבית שמש ולכביש 38). **תפוח**. לא ידוע. **העינים**. (לא ברור). **ירמות**. מערב לבית שמש, מזרח לכביש 38, מספר קילומטרים לפני היישוב זכריה, יש תל ירמות, שהיה קרוי בפי הערבים, ירמוד, מכיוון שהוא דומה לשם ירמות, וקרוב לעדולם ולעזקה, נראה שהוא ירמות. **עדולם**. סבורים שהיא בחורבת 'עיד אלמא' מדרום לבית שמש ולעמק האלה. במפות בנות ימינו כתוב חורבת עדולם. **שוכה**. בחורבה הקרויה שויכה, קרוב לנתיב הל"ה, מדרום לבית שמש, צמוד לצומת עדולם (ישנה עוד עיר בשם זה בהר יהודה להלן פס' מח). **עזקה**. ספר תבואות הארץ הוא הראשון שזיהא את תל זעקאריה לעיר עזקה. תל עזקה גבוה מואד ובולט על סביבתו, בפתח עמק האלה, משקיף לבית שמש (מהערים האחרונות שנכבשו בתקופת החורבן, ירמיהו לד, ז). **שערים**. לא ברור. **עדיתים**. לא ידוע. **הגדרה**. לא ברור מיקומה [י"א במושב היהודי עגור, שם היה כפר ערבי עגור עד שנת תש"ח, וישנה חורבה קרובה בשם נוטעייטא, ומזכיר קצת את הנאמר בדברי הימים (א' ד, כג) יושבי נטעים וגדרה - כלומר שהן קרובות זו לזו]. **גדרתים**. אולי באיזור ג'דרה, כיום תל גודד, 2 קילומטרים צפונית לבית גוברין בשפלת יהודה.

פסוקים לז-מא, הן רשימה שנייה של ערי השפלה. ערים הללו, הן בחלק המערבי יותר של ערי השפלה [למעט מקדה], דרום מערב מבית שמש ומהערים הנ"ל, והן פזורות יותר, ופחות ידועות. העיר **חדשה** מוזכרת בחז"ל (עירובין פ"ה משנה ו'), **לכיש** היתה עיר חשובה ומוזכרת כמה פעמים, ומלך **עגלון**, היה מחמישת המלכים שנלחמו עם יהושע כאשר נעצרה השמש - ובמלחמה זו לכד יהושע גם את **מקדה**. אמו של יאשיהו הייתה **מבצקת** (מלכים ב', כב, ב).

לז צָנוּ וַחֲדָשָׁה וּמַגְדָּל גִּד:

לח וְדַלְעָן וְהַמְצָפָה וַיִּקְתָּאל:

לט לְכִישׁ וּבְצָקֶת וְעֶגְלוֹן:

מ וּכְבוֹן וְלַחְמָס וְכַתְלִישׁ:

מא וַגְּדֵרוֹת, בֵּית דָּגוֹן וְנַעְמָה וּמַקְדָּה, עָרִים שֶׁשָּׁרָה וַחֲצִרְיָהן:
לגבי זיהוי ערים הללו, ראה הערה 15.

מפסוק מ"ב, רשימה שלישית של ערי השפלה, ערים אלו הן בדרום השפלה, באיזור בית גוברין - מזרחית לקרית גת. **לבנה** מוזכרת מספר

15 **צנו**. לא ידוע. **חדשה**. נראה שהיא במקום היישוב הערבי חתה צמוד לקוממיות ממזרח דרום, צפון מערב לקרית גת, [ב-1913 היו בו 140 בתים ערביים, ובתש"ח נמלטו]. עיר זו מוזכרת במשנה בעירובין (פ"ה משנה ו') שהיו בה 50 דיורים. **מגדל גז**. (אולי תל בית מגדלה, בגבול הכפר הנטוש דואימה, על יד היישוב החדש אמציה (בין חברון ללכיש). **דלען**. ממערב לכביש, בין בית קמה לקרית גת, יש תל נגילה (במפה), סמוך לו יש תל המכונה בערבית דלעח, ואולי היא דלען הקדומה. **המצפה**. נראה שהיא בחורבה א-צפייה, בימינו תל צפית מזרחית לקרית מלאכי (י"א שהיא קרית

גת), (אולי היא שאבסכיוס היווני כי שהיא בגבול בית גוברין צפונה, ואולי בחורבה הקרויה בערבית צאפיה בסביבות בית גוברין בקרבת הכביש אל בית שמש,

300 מ' מעל פני הים). **יקתאל**. לא ידוע. **לכיש**. בימינו תל לכיש, ממוקמת כעשרים ק"מ ממערב לחברון,

ודרומית מזרחית לקרית גת, בגבול השפלה והרי יהודה. הסיבה לכך שמזהים את המקום כ- לכיש, בגלל התיאורים של סנחריב בממצאים ארכאולוגים באשור, שמזכיר את לכיש, ונראה מאד שמדבר על מקום זה. בתל לכיש נמצאו ממצאים ארכאולוגיים רבים, ארמונות, ועוד (ובמכה מקראות מפורש שסנחריב ישב בלכיש עם כל צבאו, דברי הימים ב' לב, ט. מלכים ב' יח, יד וכן יח, יז). ישעיה לז, ב). **בצקת**. לא ברור. **עגלון**. (יש סבורים שהיא בתל עגינין, בין איתן לשדה דוד, דרום מערב לקרית גת - בגבול השפלה והנגב), **כבון**. לא ברור. **לחמס**. (אולי מדרום לבית גוברין, בחורבה הנקראת אל-לחאם, ממערב לגבעת את, בגבול השפלה והר יהודה). **כתלש**. לא ידוע.

גדרות. לא ברור (אולי בחורבה המכונה בערבית גידרה, קרוב ליישוב נחשון קרוב ללטרון). **בית דגון**. לא ברור. **נעמה**.

לא ברור (מזרח לרחובות יש יישוב יהודי נע, סמוך לו היה כפר ערבי נאנה עד שנת תש"ח (היו בו 300 בתים), אך הוא צפוני מדי לשבט יהודה). **מקדה**. (ישנם סבורים שהיא בחורבה הקרויה 'מקדוס' בסביבות בית גוברין, 5 ק"מ ממזרח לאמציה, צמוד לדיר סמית הפלסטינית, מצפונה).

פעמים במקרא, דוד ברח לקעילה (שם ישבו בני אשת הודיה, ובתחילת בית שני שר חצי פלח קעילה תרם לבניית חומת ירושלים), מארשה מוזכרת גם היא מספר פעמים.

מב לְבָנָה וְעֵתֶר וְעֶשֶׂן:

מג וַיִּפְתַּח וְאַשָּׁנָה וְנָצִיב:

מד וַקְעִילָה וְאַכְזִיב וּמְרֹאשָׁה, עָרִים תִּשַׁע וְחֲצָרֵיהֶן:

מתוך תשע ערים הנזכרות, ניתן למצא סימני זיהוי רק לערים האחרונות (קעילה, אכזיב, מארישה), ולשאר הערים ישנן רק השערות, ויקשה לדון בהם¹⁶.

פסוקים מה-מז, מונה את הערים של ארץ פלשתים, אשר היו בנחלת יהודה, ולא הורישו אותם - מדובר על שטח גדול יחסית, והוא כל חוף הים של יהודה, ומזרח עד עקרון, אך מונה רק שלוש ערים, ההסבר לכך, וזיהוי הערים יובא בהערה¹⁷.

¹⁶ זיהוי הערים: **לבנה**. י"א שהיא תל בורנה - שכן השם דומה ללבנה, צפונית מערבית לבית גוברין (מוזכר בסנהדרין לב: בשם בורני, אך לא מוזכר ההקשר לעיר לבנה), עיר זו מרדה ביהורם בן יהושפט [מלכים ב' ח, כב, דה"י ב' כא,]. **עתר**. (משערים שהיא חורבת אלעתר בסביבות בית גוברין, כיום תל עתר. עיר זו ניתנה לשמעון [להלן יט, ז]. **עשן**. לא ברור (הרב רוטשטיין ס"ל שהוא בית כודנא, שהיה קיים עד שנת תש"ח, מצפון לבית ג'וברין, ויש שאמרו שהיא החורבה הקרויה בערבית עסן בסביבות באר שבע, אך לא נראה כלל, כי כאן מונה את ערי השפלה, ובאר שבע היא באיזור הנגב), עיר זו ניתנה לשמעון [להלן יט, ז]. **יפתח**. לא ידוע (יש מזהים אותה עם תל לבנין (צמוד לנחושה מצפון), ונקראת בערבית ביידא). **אשנה**. אולי במקום הכפר המכונה אידנה בסביבות בית גוברין בין חברון ללכיש [וישנה עוד אשנה בשפלת יהודה]. **נציב**. ישנה חורבה הקרויה בערבית בית נציב, בשיפולי הר חברון, צמוד לכפר תרכומיה מצפון. החורבה היא 500 מ' מעל פני הים. **קעילה**. כ-10 ק"מ מזרח לבית גוברין יש תל קעילה, החורבה הייתה קרוי בערבית קילה, והמערות מע"ור קילה (מערות קילה), והיא 450 מ' מעל פני הים. **אכזיב**. י"א שהיא עין כזבה בצד מעין שהיה נובע בעמק האלה, צמוד לנתיה הלי"ה, ממזרחו, בצד הכביש אל ביתר (כביש 375). נראה שבעיר זו היה יהודה כאשר נולד שלה בנו (בראשית לח, ה). **מראשה**. היא תל מראשה מדרום לבית גוברין. מקום מגוריו של מיכה הנביא [מיכה א, א], ואליעזר בן דודוהו הנביא (דברי הימים ב' כ, לז), בדורות מאוחרים התיישבו בה יווניים וקראו לה מריסה, היו בה רבים מבני צידון, וגם אדומאים, יהודה המכבי נלחם בה, יוחנן הורקנוס כבשה, במקום ישנן מערות רבות ומגוונות, וציורים ועוד. השם היה בפי הערבים 'מראש'.

¹⁷ תל **אשדוד** נמצאת מרחק 6 ק"מ מהחוף, עד קום המדינה היה שם כפר ערבי איסחוד. **עקרון**. באיזור קרית עקרון של ימינו - במקום היישוב מזכרת בתיה, היה כפר ערבי 'עאקיר', ובשנת תש"ח נמלטו בני הנכר מהמקום. **עזה**. שומרת על שמה (ועל מעשיה) עד היום. הרב יהודה לדני בספרו 'ערכה של א"י' מבאר, שרשימה זו כוללת גם את גת ואשקלון, שהיו גם מחמשת סרני

מה עקרון ובנותיה וחצירה:

מו מעקרון וימה, כל אשר על יד אשדוד, וחצירה - מהעיר עקרון ומערבה, ואף כל המושבות סביבות אשדוד, והכפרים סביב עקרון ואשדוד:

מו אשדוד בנותיה [הכפרים סביב לה] וחצירה [המושבות סביבה], עזה בנותיה וחצירה - עד נחל מצרים, והים הגדול וגבול - והים הגדול הוא הגבול:

עד כה מנה את ערי השפלה. מכאן מונה את ערי ההר של יהודה.

פלשתים, וצוינו רק עקרון אשדוד ועזה שהיו ערי הספר של ארץ פלשתים, כי עקרון היא העיר המזרחית, אשדוד הצפונית ועזה הדרומית (אמנם פלשתים ישבו גם מצפון לאשדוד, שהרי העיר גיבתון של שבט דן [להלן יט, מד] הייתה בידם, כמפורש במרד בעשה (מלכים ב' טו, כז), ובמרד זמרי (מלכים ב' טז, טו), אך כאן מזכיר רק את הערים משבט יהודה שהיו בשליטת הפלשתים).

שמונת הערים הראשונות, הן בשיפולי הר יהודה במבואות הנגב, **יתיר** ו**אשתמה** וענים קרובים במרחקים של קילומטרים אחדים, והן ממוקמות מצפון מזרח למיתר, בשיפולי הר יהודה, בגבול הנגב. אחיתופל, ובנו אליעם בן אחיתופל גרו בגילה. שאר הערים אינן מוזכרות בהקשר למאורעות במקרא (אלא בייחוסים, וכד').

מח וּבָהָר שְׁמִיר וְיִתִּיר וְשׁוֹכָה:

מט וְדָנָה וְקָרִית סִנָּה הִיא דָּבָר:

נ וְעֵנָב וְאַשְׁתְּמָה וְעֵנִים:

נא וְגֶשֶׁן וְחֶלֶן וְגִלָּה, עָרִים אַחַת עֶשְׂרֵה וְחֻצְרֵיהֶן:

לגבי זיהוי הערים ראה הערה 18.

נראה שאשכול ערים אלו [ארב וכו'], היו במרכז הרי יהודה סביב העיר **חברון**. ערים אלו לא מוזכרות כמעט במקרא למעט העיר **חברון** המוזכרת רבות, ו**רומה** (בתנ"ך קורן, [ע"פ בן נפתלי] כתוב דומה), ואולי היה כמה גיבורים לדוד המלך מהעיר **ארב**.

נב אַרְב וְרֹמָה וְאַשְׁעֹן:

18 **שמיר**. י"א שהיא חורבת סמרה, 10 ק"מ צפונית למיתר, בין אשכולות לדהרייה, עם נטיה צפונה. **יתיר**. בעל הכפתור ופרח מכנה את המקום שהמכונה בערבית עתיר - ליתיר, והוא תל יתיר, צמוד ליישוב יתיר של ימינו, גבעה 600 מ' מעל פני הים, צפון מזרח למיתר, בשיפולי הר יהודה ובמבואות הנגב. **שוכה**. נראה שהיא ח'רבת שווייקה (SUVAIKA), 2 ק"מ מזרחית ליישוב הפלסטיני דהרייה, צפון מזרח למיתר, לעיל [פסי' לה] למדנו על עוד עיר בשפלה בשם זה. **דנה**. לא ידוע. **קרית סנה היא דבר**. י"א שהיא במקום הישוב הפלסטיני ראבוד, דרום מערב לעתניאל. **ענב**. סבורים שהיא 'ענב אלכביר' בשיפולי הר יהודה הדרומיים, כ-2 ק"מ מזרחית לאשכולות, מצפון לטנה. **אשתמה**. במקום היישוב א-סמוע, 700 מ' מעל פני הים, משם מתחיל נחל אשתמוע (צפון מזרח למיתר, במרחק של יותר מ-10 ק"מ ממנה). **ענים**. צמוד ליישוב שני [מזרחית ליתיר], ישנה חורבת ע'וינה א-תחתא, דרום מזרח למיתר, בימינו חורבת ענים (במפות ישנה נקראת GHUWEIN). **גשן**. לא ברור (הרב רוטשטיין, ס"ל שהיא ח'רבת גושינה, צמוד לנס הרים ממזרח, באזור בריכת נס הרים). **חלן**. (היא חילז שניתנה לכהנים דה"י א' ו, מג), אינה חולון בת ימינו, שכן היא בשפלה, וחולון היא בהר (הר"ר ס"ל שהיא 'עליא' צמוד לבריכות שלמה ממערב). **גלה**. לא ידוע מקומה, (י"א שהיא בית גילה - [צמודה לבית לחם, סביבות המנהרה הראשונה הקרובה לירושלים], ועל שמה היישוב יהודי הר גילה במרומי ההר ממערב, ולמטה ממנו, בפאתי ירושלים ישנה שכונה גדולה בשם זה. אמנם הזהוי לא ברור דיו, שכן שאר הערים המוזכרות בפסוקים שלפניו הן בקצה הדרומי של הרי יהודה בגבול הנגב, ואילו בית גילה היא בצפון הרי יהודה).

נג וַיָּנוּס וּבֵית תְּפוּחַ וְאַפְקָה:

נד וַחֲמָטָה וְקָרִית אַרְבַּע הָיָא חֲבֵרוֹן וְצִיעֵר, עָרִים תִּשְׁעַ וַחֲצָרִיהָן:

לגבי זיהוי הערים ראה הערה 19.

ארבעת הערים הראשונות המוזכרות (מעון כרמל וכו'), מזוהות בבירור (יחסית) בדרום הר חברון, בקצה מדבר יהודה, שאר הערים משערים שהם צפוניים יותר, ולא כ"כ מזוהים.

מעון וכרמל מוזכרים במעשה דוד ונבל, נבל היה גר במעון ורכושו היה בכרמל (שמואל א' כה, ב). דוד הסתתר מפני שאול במדבר זיף ובמדבר מעון, ונשא את אחינועם היזרעלית מהעיר יזרעאל שבאיזור זה (שמואל א' כה, לט-מג), ואין להם כל קשר להר הכרמל ולעמק יזרעאל בצפון. [אחינועם היזרעאלית ילדה את כלאב (דניאל), אותו משבחים חז"ל²⁰].

נה מעון כרמל זיף ויוטה:

נו ויזרעאל ויקדעם וזנוח:

נד הקין גבעה ותמנה, ערים עשר וַחֲצָרִיהָן:

לגבי זיהוי הערים ראה הערה 21.

¹⁹ **ארב.** י"א שהיא ח'רבת רביה, ממערב לזיטה, צמוד לעתניאל מדרום, אחרי הוואדי (י"א) בחורבת אל ערוב בין ירושלים לחברון, כנראה באיזור מעיינות אל ערוב, אולי היא מקומו של פערי הארבי [שמואל ב, כג, לה]. **רומה.** י"א במקום היישוב הערבי דומה, ממערב לעתניאל. **אשען.** לא ידוע. (הרב רוטשטיין ס"ל שהיא סמיה, צמוד לח'רבת רביה, מדרום). **ינוס.** לא ברור דיו. י"א במקום היישוב הערבי בני נעים מזרחית לחברון. **בית תפוח.** י"א במקום בכפר הערבי תפוח במערב חברון. **אפקה.** לא ידוע. **חמטה.** לא ידוע. **קרית ארבע היא חברון.** שומר על שמה עד היום. **ציער.** מצפון מזרח לחברון יש יישוב ערבי יסיעיר'.

²⁰ אחיו הגדול (אמנון) ושני אחיו הקטנים ממנו (אבשלום, ואדוניהו) מוזכרים לרעה.

²¹ **מעון.** חורבת מעון סמוך לחורבת כרמל, ושם היה ח'רבת מעין. **כרמל.** בדרום הר יהודה יש יישוב ערבי בשם כרמיל, המקום מוזכר ע"י כמה סופרים (אבסביוס, ובתקופה הביזאטית), ובימינו בנו יישוב יהודי בשם כרמל במרחק כמה קילומטרים ממנו (צפונית מזרחית). **זיף.** הערבים שמרו על השם זיף, היום יש תל זיף, מזרח דרום לחברון, מערב ליישוב היהודי פני חבר, על כביש 317 המקביל לכביש 60 ממזרח (וישנה עוד עיר בשם זה בנגב). **יוטה.** נקטא הוא כפר ערבי (בשטח A פלסטינית) כ-5 קילומטרים מזרח לעתניאל ומערב לכרמל, בדרום הר חברון. **יזרעאל.** לא ידוע מקומו היום, הוא בדרום הר יהודה ואין לו כל קשר עם עמק יזרעאל, ונבות וכו'. **יקדעם.** לא ידוע. **זנוח.** לא ידוע, נמצא בדרום הר חברון, ויש עוד עיר זנוח בשפלה מוזכר לעיל. **הקין.** לא ברור (משערים שהיא בחורבת יקין בסביבות חברון, הערבים סבורים שהמקום על שם הנביא

שש ערים אלו (חלחול וכו'), שוכנות מצפון לחברון, ומצפון לערים שברשימה השניה של ערי ההר (ארב ורומה...).

חלחול, שוכנת במקום גבוה במרכז הרי יהודה מצפון לחברון, בית צור שוכנת מצפון לחלחול, ונראה שגדור שוכנת מצפון לבית צור, שאר הערים שוכנות בסביבה.

נח חלחול בית צור וגדור:

נט ומערת ובית ענות ואלתקן, ערים שש וחצריהן:

לגבי זיהוי הערים ראה הערה 22.

קריית יערים, ידועה במורדות הרי ירושלים, מצפון לכביש ירושלים ת"א. העיר 'הרבה' לא ידוע מקומה.

ס קריית בעל היא קריית יערים והרבה, ערים שתים וחצריהן:

עד כה מנה את ערי ההר, מכאן מונה את ערי מדבר יהודה. גבהם הממוצע של הרי יהודה כ-800 מטר מעל פני הים, ים המלח הוא כ-400 מתחת פני הים, והאיזור המדברי התלול בין הרי יהודה לים המלח, הוא מדבר יהודה. רובו סלעים תלולים ומדבר שומם.

יקין שהם מאמינים בו. הרב רוטשטיין ס"ל שהיא במקום הכפר ואדי פוכין הצמודה לביתר ממערב צפון). **גבעה**. ממערב ליישוב היהודי גבעות (בגוש עציון, קרוב לראש צורים) יש יישוב ערבי בשם ג'בעה, ונראה שהיא הגבעה המוזכרת. גבעה זו היא בהרי יהודה, ואין לה כל קשר עם גבעת בנימין [הנקראת גם גבעת שאול]. **תמנה**. י"א שהיא בחורבת תיבנה, 3 ק"מ מזרחית לאביעזר (בשמורת סנסן). ככל הנראה עיר זו אינה מוזכרת עוד במקרא, ואין לה כל קשר לתמנה המוזכרת בגבול יהודה הצפוני, ולתמנה של שמשון, ולתמנתה המוזכרת במעשה יהודה ותמר [ולא לתמנתה של דן], שהרי כל אלו הן ערים בשפלה, ותמנה זו היא בהר.

²² **חלחול**. שומר על שמו עד היום, למרבה הצער היא עיר גדולה מיושבת בבני ניכר, דרומה מחלחול שוכן הר חלחול, והוא המקום הגבוהה בהר יהודה, פסגתו היא 1,020 מ' מעל פני הים. שם קבורים גד הנביא ונתן הנביא שניבאו לדוד המלך. **בית צור**. תל בית צור נמצא קרוב ליישוב היהודי כרמי צור צמוד לחלחול, ק"מ אחד מערבה מכביש 60, 950 מ' מעל פני הים, הייתה נקראת בפי הערבים בורג' א-צור [כלומר מבצר צור], (במקום נמצאו כמה ממצאים ארכיאולוגיים) בתקופת בית שני בית צור הייתה הגבול בין יהודה לאדום, המכבים ביצרו את המקום, וגם שמעון הנשיא ביצר אותה). **גדור**. אולי בחורבה המכונה ג'דור, כ-ק"מ דרומה מהיישוב היהודי כרמי צור של ימינו. **מערת**. י"א במקום הכפר בית אומר בין כפר עציון לכרמי צור. **בית ענות**. י"א שהיא חורבת בית עינון ממוקמת מזרח צפון לחברון. **אלתקן**. לא ידוע (י"א סביבות בריכות שלמה, בצד כביש ירושלים חברון, במקום מעין עין א-תקה. הרב רוטשטיין ס"ל שהיא ביר אל קיט, בין כרמי צור לכביש 60).

בית הערבה הייתה בצפון מדבר יהודה (מוזכר לעיל בפס' ו', ולהלן בגבול בנימין), **עין גדי** במקום ידוע על חוף ים המלח²³. שאר הערים אינן מזוהות.

סא **בְּמִדְבָּר** (הערים במדבר יהודה), **בֵּית הָעֲרָבָה מְדִין וּסְכָכָה**:

סב **וְהַנִּבְשׁוֹ וְעִיר הַמֶּלַח וְעֵין גָּדִי, עָרִים שֶׁשׁ וְחֲצָרֵיהֶן**:

סג **וְאֵת הַיְבוּסִי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם, לֹא יָכְלוּ בְּנֵי יְהוּדָה לְהוֹרִישָׁם, וַיָּשָׁב הַיְבוּסִי אֶת [עם] בְּנֵי יְהוּדָה בִּירוּשָׁלַם, עַד הַיּוֹם הַזֶּה** [עד יום כתיבת הספר, אבל בימי דוד הורישו אותם, והמקום הפך לעיר בירה עד היום]:

נספח לפרק טו

בנספח זה, נפרט את הגבול הצפוני של ארץ יהודה.

כאמור לעיל, הגבול הצפוני של ארץ יהודה, הוא מקצה ים המלח הצפוני - במקום בו נשפך הירדן לים המלח, הגבול עולה משם במדבר יהודה עד ירושלים, ואח"כ הגבול יורד לבית שמש ועקרון ויבנה עד הים הגדול [הים התיכון].

ים המלח הוא המקום הנמוך בעולם, משם הגבול עולה [1,200 מטר] עד ירושלים, גובה כ-800 מטר מעל פני הים, ומשם הגבול יורד [800 מטר], עד הים.

בכדי להקל על הבנת העניין, ולקבל תמונה ברורה ככל האפשר, נחלק את הגבול הצפוני של שבט יהודה לשלושה חלקים.

1. הגבול העולה מים המלח ועד ירושלים.

2. הגבול באיזור ירושלים.

3. הגבול היורד מאיזור ירושלים עד יבנה ועד הים.

פסוקים ו-ז: הגבול עד ירושלים, פסוקים ח: באיזור ירושלים, פסוקים ט-יא על הגבול מאיזור ירושלים ועד הים.

ה **וּגְבוּל קְדֵמָה יָם הַמֶּלַח, עַד קֶצֶה הַיַּרְדֵּן - וּגְבוּל לִפְאֵת צְפֹנָה מְלִשׁוֹן הַיָּם - מְקֶצֶה הַיַּרְדֵּן**:

²³ המקום היה קרוי בפי הערבים עין ג'די, מקום פורה ופורח במדבר יהודה (בעבר היו מביאים משם בשמים משובחים, כגון שמן אפרסמון, וכופר וכו').

ו ועלה הגבול בית חגלה, ועבר מצפון לבית הערבה, ועלה הגבול אבן בהן בן ראובן:

ז ועלה הגבול דברה מעמק עכור, וצפונה פנה אל הגלגל - אשר נכח למעלה אדמים, אשר מנגב לנחל, ועבר הגבול אל מי עין שמש, והיו תצאתיו אל עין רגל:

ח ועלה הגבול גי בן הנם, אל קתף היבואי מנגב - היא ירושלים, ועלה הגבול אל ראש ההר - אשר על פני גי הנם ימה, אשר בקצה עמק רפאים צפונה:

ט ותאר הגבול מראש ההר - אל מעין מי נפתוח, ויצא אל ערי הר עפרון, ותאר הגבול בעלה - היא קרית יערים:

י ונסב הגבול מבעלה ימה אל הר שעיר, ועבר אל קתף הר יערים מצפונה - היא כסלון, וירד בית שמש, ועבר תמנה:

יא ויצא הגבול אל קתף עקרון צפונה, ותאר הגבול שפרונה, ועבר הר הבעלה, ויצא יבנאל, והיו תצאות הגבול ימה:

יב וגבול ים הימה הגדול - וגבול, זה גבול בני יהודה סביב למשפחתם:

מים המלח ועד ירושלים.

כאמור, פסוקים ו-ז עוסקים בגבול העולה מים המלח, ועד ירושלים.

בהערכה גסה: מים המלח עד ירושלים ישנם כ-30 ק"מ, 15 ק"מ בבקעת יריחו, ו-15 ק"מ בעלייה המפותלת במדבר עד ירושלים.

פסוק ו' עוסק בעיקר בגבול בבקעת יריחו, בשלוש מקומות, בית חגלה, בית הערבה, אבן בהן²⁴, וככתוב - ועלה הגבול בית חגלה, ועבר [הגבול] מצפון לבית הערבה, ועלה הגבול אבן בהן בן ראובן.

פסוק ז' עוסק בעלייה התלולה במדבר, מדביר, ומסביבות מעלה אדומים, ומי עין שמש (בין הר הצופים להר הזיתים), ועין רוגל (סמוך לירושלים העתיקה), י"א

²⁴ בית חגלה הוא המקום המכונה דיר חגילה, על כביש 90 סמוך ליישוב בית הערבה של ימינו ממערב דרום ליריחו, בסביבתו קיים מעיין שהיה מכונה בפי הערבים עין חגילה, בימינו יש שם בית גילולים של נוצרים. בית הערבה. לא ידוע היכן היא, [לדעת הרב יוסף רוטשטיין, היא החורבה תל מועי"פר, לדעתו המילים ערבה - מועיפר יכולים להתחלף בקרב הערבים], אבן בהן בן ראובן, לא ידוע היכן היא.

שהגבול עובד בוואדי קלט, שהוא נחל פרת. לביאור מיקום הגבול בעלייה המפותלת במדבר ראה הערה 25.

כאמור פסוק ז', מתאר את העלייה מבקעת יריחו ועד ירושלים, וישנם כמה דרכים להבין את פשט הפסוק, ונציג אחת מהן. **וְעַלָּה הַגְּבוּל דְּבָרָה מֵעֵמֶק עֶכוֹר, הַגְּבוּל עוֹלָה מֵעֵמֶק עֶכוֹר - מַדְבִּיר²⁶ הַשּׁוֹכֵן בְּעֵמֶק עֶכוֹר, וְצִפּוֹנָה פָּנָה אֶל הַגְּלִל אֲשֶׁר נָכַח לְמַעַלָּה אֲדוֹמִים אֲשֶׁר מִגֹּב לְנַחַל, הַגְּבוּל עוֹלָה וּפּוֹנָה צִפּוֹנָה לְגִלְגָּל²⁷ - גִּלְגָּל זֶה²⁸ הוּא נוֹכַח מַעַלָּה אֲדוֹמִים²⁹, וּמִדְרוֹם לְנַחַל טֹלַעַת א-דָם (וּיִיא מִדְרוֹם**

²⁵ לצורך הבנה של גבול זה, נתאר בקצרה את הכבישים והמקומות בימינו במקומות הללו.

כביש 1: הכביש המוביל מירושלים לים המלח בימינו, מכונה כביש 1, הוא יוצא מירושלים מהר הצופים, הכביש יורד סמוך למעלה אדומים (בת ימינו), ויורד עוד, ועובר סמוך ליישוב מצפה יריחו, ומסתיים בצומת בית הערבה, מספר קילומטרים סמוך למקום שבו בירדן נשפך לים המלח. נחל פרת המכונה 'ואדי קלט', כמעט מקביל לכביש 1 מצפון, תחילתו מצפון ירושלים מאיזור שכונת נווה יעקב (שם הוא אכזב), ויורד סמוך ליישוב היהודי ענתות [עלמון] (שם הוא מתחיל לנבוע), ויורד בינות ההרים התלולים במדבר עד הבקעה, שם הוא חוצה את יריחו של ימינו, ונשפך לירדן. הדרך העתיקה מים המלח לירושלים הייתה על גדות ואדי קלט או סמוך לה מספר קילומטרים, בימי המנדט הבריטי החלו בסלילת כביש 1 החדש (ולאחר מכן עבר מספר שינויים), המעלה מיריחו לירושלים היה מכונה בערבית טלעת א-דם (מעלה הדם), ונראה לומר שהוא מעלה אדומים.

²⁶ **דָּבָר (דְּבָרָה).** לדעת הרב יוסף רוטשטיין, דביר ממוקמת מזרחית ליריחו בקצה הבקעה למרגלות ההרים בכניסה לוואדי קלט (נחל פרת), המקום מכונה בית ג'בר א-תחתני (בית ג'בר התחתון), דבר וג'בר מתחלפים. לדבריו חלק מיריחו של ימינו שייכת ליהודה. אכן בהן, לדעתו יש אכן בולטת בין תל מועיפר לבית ג'בר הנ"ל, ומכונה 'אבן', והיא **אָבֶן בֵּהָן בֵּן רְאִיבֶן**. העמק שבאיזור דביר הוא עמק עכור.

²⁷ **הַגְּלִיל** (הוא גלילות המוזכר בגבול בנימין). גלגל זה אינו הגלגל הידוע בערבות יריחו - שם חנו בניי בכניסתם לארץ, שכן הגלגל הוא בקצה מזרח יריחו, ושם חנו מייד שעברו את הירדן (יהושע ד, יט), ואילו גלגל זה מוזכר בעלייה של מדבר יהודה נוכח מעלה אדומים [וּיִיא שהגלגל המוזכר במלחמות שאול, הוא גלגל שלישי, וכל אלו בקרבת מקום של כ-50 ק"מ]. לדעת הרב יואל אליצור הוא במישור אדומים של ימינו. [לדעת הרב רוטשטיין, הגבול פונה צפונה (כלומר צפונה מעמק עכור) לכיוון הגלגל, והגלגל זה הצוק הגבוה במצפה יריחו, התלול משלושה כיוונים [כך הוא הראה לי כאשר נסעתי איתו יחד לראות את המקומות בגבול יהודה], ההר ביהודה והגבול מצפון להר בדרך הנקראת מעלה אדומים שהיא מצפון להר, והגלגל הוא נוכח מעלה אדומים, והוא המקום היחיד מנגב לנחל טלעת א-דם, וכל הדרך היא מצפון לנחל, הכביש מיריחו עד מצפה יריחו הוא הוא הגבול, הכביש מכונה דרך המנדט].

²⁸ כוונת הפסוק היא גלגל היא נוכח מעלה אדומים, כמבואר בפרק י"ח פ' יז - **וַיָּצֵא אֶל גְּלִילוֹת אֲשֶׁר נָכַח מַעַלָּה אֲדוֹמִים**, גלילות היא הגלגל, כפי שמוכח מסדר המקומות.

²⁹ גם אם לא נקבל את הסברות המוזכרות על מיקומים של בית חגלה ובית הערבה, ושאר המקומות, עדיין ברור הדבר שמעלה אדומים ממוקם במדבר יהודה, שכן ירושלים היא למעלה בהר קרוב למדבר יהודה, והמקרא לא מתאר עלייה ממעלה אדומים עד ירושלים (כלומר לא

לנחל פרת), וְעֵבֶר הַגְּבוּל אֶל מִי עֵין שָׁמֶשׁ, וְהָיוּ תִצְאָתָיו אֶל עֵין רֹגֵל. מי עין שמש - לא ברור מיקומה³⁰. עין רוגל היא הבקעה למטה מעיר דוד, עמוק בסילוואן, בסוף הירידה (במפגש בין נחל קדרון לגיא בן הנם)³¹, (בימינו הערבים קוראים לו באיר איוב, כלומר באר איוב).

הגבול בין יהודה לבנימין בירושלים של ימינו.

כאמור, פסוק ח' על הגבול באיזור ירושלים.

הגבול עובר בגיא בן הינום אל כתף היבוסי (יוסבר להלן), משם עולה לראש ההר המערבי לגיא בן הינום (יוסבר להלן), ומשם ל-מעין מי נפתוח (ליפתא) - וככתוב - וְעֵלָה הַגְּבוּל גִּי בֶן הַנֶּם, אֶל כְּתֵף הַיְּבוּסִי מִנֶּגֶב - הִיא יְרוּשָׁלַם, וְעֵלָה הַגְּבוּל אֶל רֹאשׁ הָהָר - אֲשֶׁר עַל פְּנֵי גִי הַנֶּם יָמָה, אֲשֶׁר בְּקֶצֶה יַעֲמֹק רְפָאִים צְפוֹנָה. [פס' ט - וְתָאֵר הַגְּבוּל מֵרֹאשׁ הָהָר - אֶל מַעֲיֵן מִי נִפְתּוּחַ].

גיא בן הנם עובר בן שני הרים.

1. ההר שעליו ממוקמת ירושלים העתיקה.

ממזרח להר זה נמצא הר הזיתים, והעמק שביניהם הוא 'נחל קידרון'. העמק הדרומי של ההר (מכיוון שער האשפות, הכניסה לכיוון הכותל) קרוי 'גיא בן הינום', הוא מקיף את ההר מדרום וגם ממערב (עד סמוך לשער יפו).

2. 'רֹאשׁ הָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי גִי הַנֶּם יָמָה', ההר ממערב לירושלים העתיקה.

נראה שזה הוא ההר עליו ממוקמות השכונות ימין משה ומשכנות שאננים. ראש ההר אשר על פני גיא בן הנם - הוא אזור מלון קינג דייויד, או גבוה יותר באמצע רחוב לינקולן (או גבוה יותר בכיכר צרפת) להלן מפה המתארת אזור זה. במפה, ככל שהרקע כהה יותר, המקום גבוה יותר.

מוזכר שם ועלה), ולפני כן מוזכרת העלייה, ומפרק י"ח ביהושע מוכח שהגלגל הוא נוכח מעלה אדומים, כמבואר בהערה לעיל. ולא שייך לקשר בין הגלגל של ערבות יריחו לגלגל זה.

³⁰ בימינו נהוג לזהות אותה בעין חוג' מתחת היישוב הערבי עזרייה [קרוב למעלה אדומים], ומשם מותחים קו לעין רוגל, וכך רוב הר הזיתים [או כולו] נמצא בשבט בנימין. הרב יואל אליצור סובר שהיא עין ראבה בנחל אוג העליון, הגבול עולה באיזור הגבעה הצרפתית, ומשם סוטה דרומה דרך וואדי ג'וז, עד עין רוגל, וכך הר הזיתים נשאר בגבול יהודה.

³¹ משערים שיעין רוגל היא הבקעה למטה מעיר דוד, מזרחית לגיא בן הנם. בחורף היא ביצה כי מתאספים שם מים מההרים סביב, ובקיץ אוכלים בני הנכר את הפירות הגדלים שם (תאנים, ועוד), בעבר לפני עשרות שנים - תלמידי אדרת אליהו היו מטיילים שם, אך בימינו הוא נחשב מסוכן יותר (כל אלו הדברים שמעתי מהרה"ג ר' יו"ט זילברמן שליט"א).

יש אומרים שההר עליו ממוקמות השכונות ימין משה ומשכנות שאננים, הוא הר ארוך שנמשך עד המבואות המערביים של ירושלים, כלומר עד היציאה מהעיר.

קשה מעט להבחין בהר הזה משום שהוא הר גדול וארוך, ובו מקומות מישוריים בגובה ההר, כך שלעומד שם קשה להבחין שהוא בעצם נמצא על גובה הר. והעומד במקומות מסוימים בשיפולי ההר אינו מבחין שהשיפוע שלפניו שייך בעצם להר ארוך.

הר זה מיושב כולו בצפיפות, דבר שמקשה עוד יותר להתבונן במבנה ההר, אך המתבונן בכל השיפועים של ההר יבחין שאכן הוא הר אחד.³²

ישנם הסבורים שהגבול עובר דרך רחוב יפו, משום שרחוב יפו יושב ברובו על ראש ההר, והוא מסילה נוחה לכון מערב. הגבול נמשך עד מעיין לפתא.

³² להלן פירוט קווי גובה במפות של ירושלים (המספרים הם הגובה של המקום מעל פני הים במטרים): הר הבית 720-730. מזרחית לגיא בן הנם (עין רוגל) הגובה הוא כ-620, לכיוון מערב הגיא מוסיף לעלות, ומדרום להר ציון גובה הגיא הוא כ-700. באיזור חוצות היוצר הגובה הוא כ-750. מלון קינג דייויד הוא בגובה של כ-770, ובאמצע רחוב לינקולן הגובה הוא 790. באמצע רחוב שטראוס הגובה הוא כ-810, ושוק מחנה יהודה נמוך מעט ממנו.

המגיע לירושלים מכיוון הכניסה לעיר, עולה לרחוב יפו והולך עד העיר העתיקה, חוצה בעצם את גובה ההר ממערבו למזרחו. הנקודה הגבוהה ביותר של ההר היא באמצע רחוב שטראוס, וגם שוק מחנה יהודה ממוקם בגובה המערבי של ההר³³ (אמצע רחוב שטראוס ידוע גם בשם פיתחא דקרתא³⁴).

יש אומרים שהעמקים בשיפולי שערי חסד ונחלאות, כגון - גן סאקר ומזרחת לו הוא 'עמק רפאים', לעמק זה יש כמה שלוחות אחת מהן נמצאת באזור תחנת הרכבת הישנה ויתכן שעל זה נאמר המקרא שיובא להלן - **אֲשֶׁר בְּקֶצֶה עֵמֶק רָפָאִים צְפוֹנָה**.

עד כה ביארנו את המקרא ע"פ הפירוש המקובל בימינו, אך ישנם הסבורים שהגבול עובר דרומה עד המעיינות המזינות את בריכות שלמה³⁵ (באזור בית לחם), ולדעתם שם נמצא מעיין מי נפתוח, והוא עין עיטס המוזכר בגמרא³⁶, וכך פירש הרב פינחס סגל (בפירושו 'שימה בפייה' על יהושע). (ע"פ פירוש זה, הגבול פונה מירושלים דרומה 15 ק"מ, דבר זה תמוה, משום שבד"כ הגבול עובר ממזרח למערב).

³³ **השיפוע הצפוני של ההר**: כאמור, גובה ההר הוא באמצע רחוב שטראוס ואמצע רחוב ישעיהו (אזור מוניית גאולה), וגם אזור שוק מחנה יהודה נמצא בגובה ההר. השיפוע הצפוני יורד עד רחוב שמואל הנביא, ומצפון מערב מוסיף השיפוע לרדת עד צומת רמות (צומת גולדה יגאל ידין). על חלקו המערבי של ההר שוכנות כמה שכונות יוקרה, ועל חלקו המזרחי ממוקמות השכונות החרדיות המרכזיות של ירושלים. מרכז העיר הוא בעיקר על גבו המערבי העליון של ההר. רוב שכונות מרכז ירושלים ממוקמות על הר זה, הוא מלא בבתים עד אפס מקום.

³⁴ מקום זה הוא ראש הר, ומכל הכיוונים הוא שופע ויורד, לכיוון מא"ש, לכיוון מרכז העיר, ולכיוון רחוב חיי אדם. תלמידי הגר"א סברו שיש בו קשר לפסוק - **'מָחָר אֶנֶכִּי נֹצֵב עַל רֹאשׁ הַגְּבֻעָה'** (שמות יז, ט), וזה פיתחא דקרתא וכו' (ע"פ סודות שקיבלו מהגר"א), תלמידי הגר"א עסקו שם בשבע חכמות (העריכים ראו שיהודים באים שם, ובנו שם מסגד).

³⁵ המעיינות ליד כפר אל ערוב, אשר הם ועוד מי גשמים ממלאים את בריכות שלמה. משם היו מושכים מים דרך אמות מים עד ירושלים, בימי בית שני.

³⁶ זבחים נ"ד ע"ב, ורש"י כותב שנראה שמעיין מי נפתוח הוא עין עיטס.

ישנן כמה אפשרויות לפרש את פסוק ח'. ישנם מפרשים וְעָלָה הַגָּבֹול - דרך - גִּי בֶן הַנֶּם, ובגיא בן הנם הגבול עולה - אֶל כְּתָף הַיְּבוּסִי מִגֵּב הָיָה יְרוּשָׁלַם, כלומר - הגבול עולה בגיא על כתף ההר (ועובר בהר הבית³⁷), אך בעצם גיא בן הנם לא כ"כ תופס מקום בגבול, שהרי הגבול עולה בעצם מעין רוגל צפונה לכתף ההר.

³⁷ בגמ' (זבחים נ"ג ע"ב) מבואר שהקרבן הדרומית מזרחית של המזבח החיצון היתה שייכת ליהודה ושאר הקרנות לבנימין, ואיתא ביומא (י"א ע"ב) - **דתניא מה היה בחלקו של יהודה, הר הבית והלשכות והעזרות, ומה היה בחלקו של בנימין, אולם והיכל ובית קדשי הקדשים, ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה, ונכנסת לחלקו של בנימין**... דברים אלו צריכים ביאור רב, (שמעתי כמה דיעות בעניין. הרב רוטשטיין ס"ל, שגיא בן הנס הוא נחל הטיטורפאון, שאכן עובר בהר הבית, וכל הדרך מהכותל לשער שכם [רחוב הגיא] זה בעצם נחל הטיטורפאון, שבעבר היה נמוך בהרבה והיה מנקז גשמים מאיזור מאה שערים, ובזמן בית המקדש עשו לו תעלה שלא יציף את הר הבית. כאמור, בימינו הנחל גבוה בהרבה מהקרקע הטבעית, כי הוא התמלא עפר ושפכים במרוצת הדורות).

ואולי ניתן לפרש, וְעֵלָה הַגָּבֹול (ל-) גִּי בֶן הַנֶּסֶם, וגיא בן הנס ממוקם ב- אֶל כְּתָף הַיְבוּסִי מִנֶּגֶב הַיָּא יְרוּשָׁלַם, כלומר הגבול הוא גיא בן הנס, אלא שהכתוב מוסיף ביאור היכן נמצא הגיא - בכתף היבוסי.

הגבול מאיזור ירושלים, ועד הים.

פסוק ט', מתאר את הגבול בירידה מההר לשפלה. נראה ש'מי נפתוח' הכוונה למעיין ליפתא (ליפתא - נפתוח), כי הוא מהמעיינות היחידים באזור. (כאמור ישנם סבורים שהכוונה למעיינות המזינים את בריכות שלמה) וכתוב - וְתֵאָר הַגָּבֹול מֵרֹאשׁ הָהָר, אֶל מַעֲיָן מִי נִפְתָּחוֹ...

ממעין מי נפתוח (הליפתא) ועד הים ישנם כ-10 מקומות, רובם ידועים וחלקם סמוכים לכביש 1 (כביש ירושלים ת"א).

בימינו כביש 1 יוצא מירושלים, מעל הליפתא, ויורד סמוך לקרית יערים, ולאחר מספר קילומטרים הכביש פונה מעט צפונה, ואילו גבול יהודה לבנימין מדרום לכביש, ממחלף שער הגיא הכביש מתעגל צפונה אל תוככי נחלת דן, ומתרחק מגבול יהודה.

הגבול יורד ממי נפתוח, לערי הר עפרון, קרית יערים, כסלון, בית שמש, תמנה, עקרון, שכרונה, הר הבעלה, יבנאל [יבנה] ים התיכון, וכפי הנאמר בפסוקים ט-יא - וְתֵאָר הַגָּבֹול מֵרֹאשׁ הָהָר - אֶל מַעֲיָן מִי נִפְתָּחוֹ, וְיֵצֵא אֶל עֲרֵי הָר עֶפְרוֹן, וְתֵאָר הַגָּבֹול בְּעֵלָה - הִיא קְרִית יַעֲרִים: וְנָסַב הַגָּבֹול מִבְּעֵלָה יָמָה אֶל הָר שְׁעִיר, וְעָבַר אֶל כְּתָף הָר יַעֲרִים מִצְפּוֹנָה הִיא כָּסְלוֹן, וְיָרַד בֵּית שֶׁמֶשׁ, וְעָבַר תְּמָנָה: וְיֵצֵא הַגָּבֹול אֶל כְּתָף עֶקְרוֹן צְפוֹנָה, וְתֵאָר הַגָּבֹול שְׁכֶרֶזָה, וְעָבַר הָר הַבְּעֵלָה וְיֵצֵא יְבִנְאֵל, וְהָיוּ תְּצִאוֹת הַגָּבֹול יָמָה:

עֲרֵי הָר עֶפְרוֹן, י"א שהוא הקסטל, שם יש כפר ערבי המכונה עין ראפה, ע"ש המעיין עין ראפה הנמצא במרכז³⁸.

³⁸ הכפר הערבי הוקם לאחר מלחמת העולם השנייה, וקראו את השם ראפיה על שם המעיין הנמצא במרכז הכפר. אמנם התושבים הערבים מספרים שכומר מסויים אמר להם לחפש את המעיין, ולכן הוא נקרא בשם זה וכו', אך המעיין כבר מופיע בשנת תר"מ בשם עין ראפיה.

קְרִית יַעֲרִים. בעל הכפתור ופרח זיהה את קרית יערים, צמוד למקום בו ממוקמת קרית יערים בת ימינו³⁹ [אבסביוס היוני מזכירו ככפר גדול].

הַר שְׁעִיר. הוא במקום בית החולים הפסיכיאטרי איתנים, דרומית לגבעת יערים, ההר היה מכונה בערבית בטן א-צעיר, גובהו כ-700 מ' מעל פני הים [בטן בערבית הוא כינוי להר מעוגל ומוארך, הבולט כבטן בגוף האדם].

כְּתָף הַר יַעֲרִים מְצֻפֶּנָה הִיא כְּסֵלוֹן. כסלון הוא ההר מצפון ליישוב היהודי כסלון של ימינו, שם היה כפר ערבי בשם כסלא, הוא היה קיים עד שנת תש"ח, גובהו 625 מ' מעל פני הים. כסלון של ימינו נמצאת כ-670 מ' מעל פני הים, מספר קילומטרים דרומה מכביש ירושלים ת"א בסביבות בית מאיר (לאחר מחלף שורש).

בֵּית שְׁמֶשׁ. תל בית שמש ממקומות ממערב לבית שמש בת ימינו, המקום היה מכונה עין שמש, צמוד ליישוב ישעי, התל גבוה 242 מ' מעל פני הים, משקיף לנחל שורק.

תְּמָנָה. נראה שהיא ממוקמת, ממערב לבית שמש ולצרעה, חצי ק"מ דרומה מגבעת שמש, בערבית היה המקום מכונה 'תִּבְנָה', כיום הוא שטח צבאי ולא נתן לגשת לשם. ואפשר שהיא תמנתה המוזכרת במעשה שמשון ובערי דן (מחלוקת בגמ' סוטה י.).

עֶקְרוֹן. נראה שהיישוב עקרון של ימינו ממוקם במקומו של עקרון הקדומה, שהרי היה שם כפר שהיה מכונה עאקיר⁴⁰, מספר קילומטרים דרומה מרחובות.

כְּתָף עֶקְרוֹן, שם יש הר גבוה המכונה רס-ביראן, והוא כתף עקרון, כי הוא ההר הגבוה הנשקף במקום.

שְׁפָרֹנָה. מיקומה לא ידוע, (הרב רוטשטיין סובר שהיא תל עגורי (AJURI) סמוך ליישוב גאליה ממערב לרחובות, שכרונה ועגרי מתחלפות ש-ע ג-ק ר-ר).

³⁹ המקום היה מכונה עין עינב (והיה שם מקום שהיה מכונה אל עזר), יש מסורת כלשהיא שהיה שם ארון הברית, עקב כך בנו שם הנוצרים בית תיפלות. כמו"כ החוקרים בימינו גם מזהים את המקום כ-קרית יערים.

⁴⁰ היישוב הערבי עאקיר החזיק בשטחים גדולים סביבו (15,000 דונם). לפני כ-150 שנה (ב-1883) נרכשו כ-2,500 דונם סמוך לכפר ע"י הברון ראטשילד, ובנו את המקום המכונה בימינו 'מזכרת בתיה' (תחילה היה מכונה עקרון), בשנת תש"ח הכפר נכשב ע"י המדינה, ותושביו נמלטו ולא הורשו לחזור, ובמקום נבנה היישוב היהודי קרית עקרון.

הַר הַבְּעָלָה. מיקומה אינו ידוע⁴¹.

יִבְנָאֵל. יבנה בת ימינו נבנתה בתש"ח על שטח של כפר נטוש שהיה מכונה יבנה⁴², בדברי הימים [ב' כו,] היא נקראית 'יבנה', ובימי התנאים נקראת בשם זה, והייתה מקום מרכזי של חכמי ישראל אחרי חורבן בית שני.

פרק טז

תוכן הפרק: תחילת הפרק עוסק בגבול הכללי (הדרומי) של יוסף. מפסוק ד' מתאר את גבולות נחלת אפרים, ובפרק הבא מתוארת נחלת מנשה.

אפרים ומנשה נחלו את כל האזור האמצעי של א"י, מהרי בית אל (כ-15 ק"מ צפונית לירושלים העתיקה) עד סמוך לעמק יזרעאל. הגוש הדרומי של ארץ יוסף (מבית אל עד לשכם) נחל אפרים, ואת הצפוני (משכם עד עמק יזרעאל) נחל מנשה. בארץ יוסף ישנם כמה איזורים, ההר, החוף (השרון), ובקעת הירדן. כאמור, מבית אל עד שכם שייך לשבט **אפרים** כמפורש ביהושע (פרק טז). בימינו אזור זה נקרא **'בנימין'** (בטעות⁴³) אך לא היה לבנימין חלק ונחלה במקום.

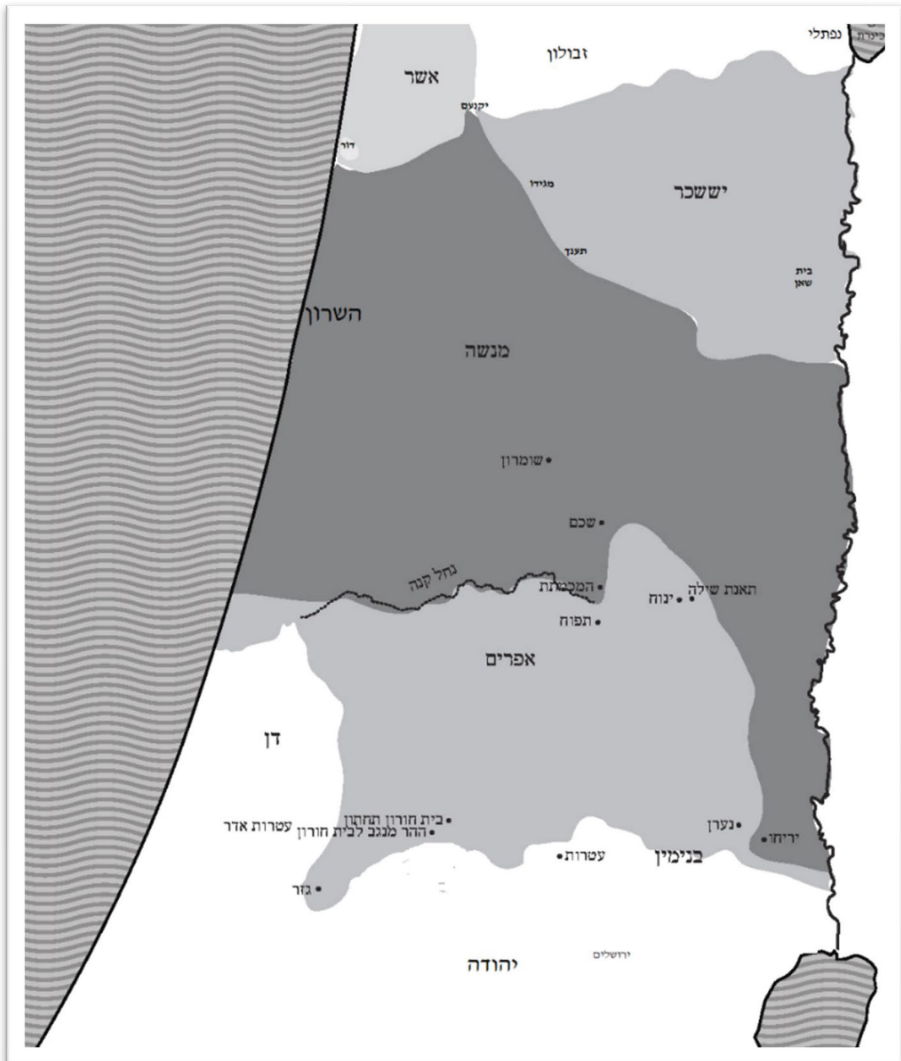
שומרון - שומרון, היא בירת עשרת השבטים בהרי מנשה (צפונית מערבית לשכם). פעמים רבות בנביאים האחרונים מכונים עשרת השבטים **'שומרון'** ע"ש בירת ממלכתם, וההרים באיזור נקראים גם הם הרי שומרון, והיו מהמקומות החשובים בא"י.

⁴¹ הרב רוטשטיין סבור, שהיא תל שלף, סמוך למקום שלדעתו היא עיר בעלת של שבט דן, בין גאליה לכפר גבירול.

⁴² מכוון שהשם דומה ליבנה, ואף קרוב לים, ומכוון מול ירושלים (לערך) נראה מאד שהיא העיר יבנאל המוזכרת בסוף הרשימה של ערי גבול יהודה לפני הים. יבנה היתה מרחק 6 ק"מ מהים, וגובה 25 מטרים מעל פני הים.

⁴³ כי כל הישובים היהודים מצפון ירושלים, עד היישוב עלי [מצפון לשילה] הכל תחת מועצה איזורית אחת, ונקראת 'בנימין' [בחלוקת הצבאית של השטח, של אוגדת איז"ש תחת פיקוד מרכז, פיקוד בנימין הם מירושלים עד איזור אריאל, ומשם וצפונה חטיבת אפרים (עיקרה במערב שומרון), וחטיבת מנשה (צפון השומרון), וחטיבת שומרון (גזירת שכם), אם כי גם חטיבת אפרים היא ללא ממש בשבט אפרים].

מפה זו, חלקה הועתקה מהספר סימה בפיהם בהסכמתו

כאמור, פסוקים א-ג עוסקים באופן כללי בנחלת בני יוסף, כמפורש בתחילת הפרק. בפסוקים אלו מתואר רק הגבול הדרומי של יוסף מירדן יריחו עד הים התיכון, בחלקו המזרחי הוא גבול יוסף ובנימין, ובחלקו

המערבי הוא גבול יוסף ודן [בפשטות נראה שהוא הגבול הדרומי של אפרים].

א וַיֵּצֵא הַגֹּזֶל לִבְנֵי יוֹסֵף - מִיִּרְחֹו יִרְחֹו, לְמִי יִרְחֹו מִזְרְחָה - הַגֹּבֹל יוֹצֵא מִיִּרְחֹו, לְכַוּוֹן מִזְרְחָה לְמַעַן שֶׁל יִרְחֹו⁴⁴ - הַמִּדְבָּר - עַלֶּה מִיִּרְחֹו - בָּהָר - בֵּית אֵל, כְּלוּמַר הַגֹּבֹל עוֹלָה מִיִּרְחֹו דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר, וְהַגֹּבֹל עוֹלָה עַד לָהָר - בַּעִיר בֵּית אֵל:
ב וַיֵּצֵא מִבֵּית אֵל לִזְהָרָה - מִבֵּית אֵל הַגֹּבֹל עוֹבֵר ל-לִזְהָרָה, וְעָבַר אֶל גֹּבֹל הָאֲרָבִי - שֶׁהוּא - עֲטָרוֹת:

ג וַיֵּרֶד יִמָּה [הַגֹּבֹל יוֹרֵד מִעֲרָבָה] אֶל גֹּבֹל הַיַּפְלָטִי [שֵׁם אוֹמָה] עַד גֹּבֹל בֵּית חוֹרֹן תַּחְתָּו, וְעַד גִּזְרָה, וְהָיוּ תְּצַאֲתוֹ יִמָּה:

ארץ אפרים

עד כה פירט את נחלת בני יוסף באופן כללי, מכאן מפרט את נחלת אפרים. בפרק זה מוזכרות רק מספר ערים בודדות בשבט אפרים [כך גם במנשה], ולא מפרט את ערי אפרים כמו בשאר שבטים, אמנם במקראות אחרות מצאנו עוד מספר ערים בנחלתו⁴⁵. לגבי זיהוי המקומות ראה הערה⁴⁶. נחלת אפרים המתוארת בפסוקים הללו: מעטרת - מערבה -

⁴⁴ בקרבת תל יריחו יש מעיין נובע [תפוקתו בממוצע, 170 ליטר בשנייה], ונקרא כיום מעין אלישע, כי יש סבורים שהוא המעיין שריפא אלישע הנביא, המוזכר בפרק ב' במלכים ב'.

⁴⁵ ישנן עוד ערים בנחלת אפרים שאינן מוזכרות כאן, אלא במקראות אחרות, ואלו הן: עיה בגבול אפרים [דברי הימים א' ז, כח], ישנה [דברי הימים ב' יג, ט], עפרין [שם], שילה [כך משמע גם מספר תהילים נח, ז], קבציים [שניתנה ללוויים, להלן כא, כב] והיא יקמעם [דה"א ו, נג], צרדה [עירו של ירבעם מלכים א' יא, כו].

⁴⁶ הערים בגבול אפרים: עטרת אדר. היא ח'רבת אל מיצבת, כי משמע להלן [יח, יג] שעטרת אדר הוא באיזור של הר מנגב לבית חורון תחתון, ואל מיצבת הוא הר גבוה מול בית חורון תחתון. בית חורון עליון. במקום היישוב הערבי בית אור א-פוקה (בית אור העליון), נראה שבית אור הוא בית חורון, ושם יש שני יישובים, בית אור א-פוקה, בית אור א-תחתה, ונראה שהם בית חורון העליון ובית חורון התחתון. ומתפרש יפה עם מלחמת חמישת המלכים, שנלחמו על גבעון, ויהושע הדף אותם, והם ברחו למורד בית חורון [שניהם על ציר 433 בדרך למודיעין]. כפי הנראה מכאן, ומדברי הימים [א' ז, כד] משמע, שגם בית חורון עליון וגם בית חורון תחתון שייכים לשבט אפרים.

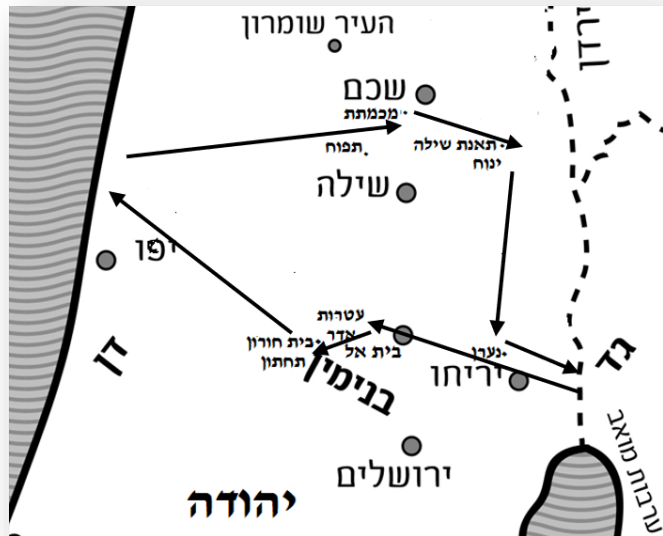
המכמתת. בפרק הבא (פס' ז') מפורש שהוא על פני שכם, ובימינו נהוג לומר שהוא העמק בו ממוקמת הכפר הערבי חוורא.

תאנת שילה. היא ח'רבת תאנא א-תחתה. ממזרחית לאיתמר.

ינוח. נהוג לומר שהיא בכפר הפלסטיני יאנון, ממזרח לאיתמר.

לבית חורון עליון, עד הים, ועד עמק המכמתת, ועד תאנת שילה, ועד מזרח לעיר ינוח, ומשם לעטרות ונערן, יריחו והירדן.

מפה זו נועדה לתאר בקצרה את מהלך הגבול, אך החיצים לא מסמנים את הגבול במדוייק, [לדוגמה, תפוח היא בנחלת מנשה].

עטרות. נראה שהוא צמוד לאיזור תעשייה עטרות של ימינו, במפות ישנות מופיע כפר עטרה, מזרחית לעטרות של ימינו.

נערתה - נערן. י"א שהוא הוא תל נערן בימינו, צפון מערב יריחו. כי משמע שהייתה צמודה ליריחו, וכך מובא במדרש (איכה א, יז): צנה ה' ליעקב סביביו צריו, קגון חלמיש לנה, ליריחו לנערן, וכו', המדרש מביא מקומות של גויים שהיו צמודים למקומות של יהודים והצרו להם. ומשמע שיריחו צמודה לנערן, בימינו מצאו את התל קרוב ליריחו, ומשערים שהיא נערן [ואולי היא עטרות].

יריחו. בתל יריחו.

תפוח. צמוד ליישוב הערבי יאסוף (מערב ליישוב היהודי כפר תפוח של ימינו בשומרון) יש תל אבו זרד, (הרב רוטשטיין מסביר, שספר הישר מביא בשם הצוואת לוי, שהיה שם באיזור תפוח, מקום בשם אספוס, ונראה שהיא יאסוף, כמו"כ נחל קנה עובר קרוב לתל זה, ומתאים את הנאמר בפסוק ח', מתפוח ילך הגבול ימה נחל קנה, וכך גם מתואר בפרק הבא).

נחל קנה. נחל קנה של ימינו נקרא במפות עתיקות, 'ואדי קנה'.

גזר. נראה שהיא בתל גזר [קלרמון גנו, חוקר א"י לפני כ-150 שנה, כותב סיפור בשם סופר ערבי מהמאה ה-16 (לפני 400 שנה), שהייתה מלחמה למלך עם הבדואים באיזור רמלה, ונשמעו צעקותיהם בחולדה ובעין גזר. ונראה שכך היה שם המקום. מקום זה נכבש ע"י החשמונאים (כידוע בספר חשמונאים), ומצאו שם כתובת של יוחנן בנו של שמעון החשמונאי].

הערה: גבול נחלת אפרים הוא נושא מורכב, וקשה מאד להבנה, ולמרות שניתן לזהות חלק מהמקומות ברמה גבוהה של וודאות, עדיין ישנו קושי רב בביאור המקראות, והדבר מאלץ לומר, שהפסוק מתאר רק חלק מהגבול, וכדו'.

ד וַיִּנְחְלוּ בְּנֵי יוֹסֵף - מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם, [למרות שפתח בגבול הכללי של יוסף, עם זאת בפירוט הנחלה, הם נבדלים]:

ה וַיְהִי גְבוּל בְּנֵי אֶפְרַיִם לְמִשְׁפַּחְתָּם, וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם מִזְרְחָה, עֶטְרוֹת אָדָר, עַד בֵּית חוֹרֹן עֲלִיּוֹן. תוֹכֵן הַפְּסוּק: הגבול הדרומי של אפרים, הוא ממזרח הארץ, [במקום הידוע בגבול בנימין, כלומר מהירדן -] עד עטרות אדר, ובית חורון עליון⁴⁷. שהרי עד המקומות הללו הגבול הדרומי נוטה ממזרח למערב, ומשם הגבול נוטה צפונה עד הירקון, ויורד עם הירקון עד הים⁴⁸:

ו וַיֵּצֵא הַגְּבוּל הַיָּמָה - הַמִּמְכַמֶּתֶת מִצְפּוֹן - וַיֵּצֵא הַגְּבוּל עַד הַיָּם [באיזור הירקון], ומשם הגבול פונה צפונה ומזרחה עד - המכמתת שהיא בגבול הצפוני של אפרים - וְנָסַב הַגְּבוּל מִזְרְחָה תְּאֲנַת שִׁלָּה - מהמכמתת הגבול נוטה מזרחה למקום המכונה 'תאנת שילה', ואז - וַעֲבַר אוֹתוֹ - מִמִּזְרַח יְנוּחָה - כלומר, הגבול הולך מזרח לתאנת שילה, כך שהוא עובר את תאנת שילה ממזרח לעיר ינוח⁴⁹:

ז וַיֵּרֶד מִיְנוּחָה - עֶטְרוֹת וְנַעֲרָתָה - מִיְנוּחַ הַגְּבוּל חוֹזֵר דְּרוּמָה - לעטרות ונערתה [נער] - וּפָגַע בִּירִיחוֹ, וַיֵּצֵא הֵרָדֶן - וּפָגַשׁ הַגְּבוּל בִּירִיחוֹ וַיֵּצֵא מִשָּׁם לִירְדֵן:

⁴⁷ ישנם כמה קשיים בהסבר הפסוק. ככל הנראה, הגבול הדרומי של אפרים המתואר בפסוק זה, הוא הגבול הדרומי הכללי של יוסף המתואר בפסוקים הקודמים, והוא גם הגבול הצפוני של בנימין המתואר בפרק יח, ולכאורה כל הפסוקים הללו מתארים את אותו הגבול, וקשה להבין את העניין שבכל מקום הגבול מתואר באופן מעט שונה. כמו"כ ישנו קושי בביאור פסוק זה, שהרי אם נפרש כפשוטו - שהגבול המזרחי הוא מעטרת אדר עד בית חורון עליון. הרי ברור הדבר שביית חורון עליון הוא מזרחי לעטרות אדר, שהרי עטרות אדר הוא על ההר מנגב לבית חורון תחתון (להלן יח, ג), [נפשוט שביית חורון עליון הוא מזרח לבית חורון תחתון, גם מהמציאות, וגם מהפסוקים ברור שמראש ההר יורדים מערבה לכיוון הים, וכך משמע ממלחמת חמשת המלכים בפרק י', שירדו במורד בית חורון, לכיוון השפלה, לעמק איילון, ומשם הלכו דרומה לשפלת יהודה], כמו"כ מעטרת אדר עד בית חורון עליון אין מרחק רב, וקשה לבאר שהכוונה שכל הגבול המזרחי הוא מבין חורון עד עטרות אדר.

⁴⁸ ולא ניתן לומר שהגבול נוטה ישר מערבה, שהרי ממערב לבנימין עד הירקון הכל שייך לשבט דן, לכן ניאלץ לומר שהגבול נוטה צפונה עד הירקון ומשם נוטה מערבה. הרב אליצור סובר, שהגבול הלך ישר עד הים ונפגש ביהודה, ולדעתו כל נחלת דן היא בתוך אפרים - כפי שנחלת שמעון הם בתוך יהודה [וכך יובן פסוק זה, והמובלעת של גזר בתוך דן].

⁴⁹ הוצרכנו לפרש כך, לפי זיהוי המקומות.

ח **מִתְּפוּחַ יֶלֶד הַגְּבוּל יָמָה נָחַל קָנָה** - מתפוח (באיזור המכמתת), פונה הגבול אל מערב בנחל קנה - **וְהָיוּ תִצְאָתָיו הַיָּמָה** [סוף הגבול הוא בים⁵⁰] **זֹאת נַחֲלַת מִטָּה בְּנֵי אֶפְרַיִם לְמִשְׁפָּחָתָם:**

ט מקומות שנחל אפרים, נוסף על האמור - **וְהָעָרִים הַמְּבֻדָּלוֹת** [המופרשות] **לְבְנֵי אֶפְרַיִם - בְּתוֹךְ נַחֲלַת בְּנֵי מְנַשֶּׁה, כָּל הָעָרִים וְחֻצְרֵיהֶן, בִּיאָוֹר, הָעָרִים אֲשֶׁר הַבְדִּילוּ וְהַפְרִישׁוּ אוֹתָם לִשְׁבֵט בְּאֶפְרַיִם, וְהֵן בְּתוֹךְ נַחֲלַת בְּנֵי מְנַשֶּׁה, כָּל הָעָרִים וְחֻצְרֵיהֶן [הכפרים סביבן] - גַּם הֵן בְּנַחֲלַת אֶפְרַיִם:**

י **וְלֹא הוֹרִישׁוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בְּגֹזֶר, וַיָּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקֶרֶב אֶפְרַיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה, וַיְהִי לְמַס עֲבָד:**

פרק יז

תוכן הפרק: פסוקים א-ו תיאור כללי של משפחות חצי מנשה.

פסוקים ז-יג תיאור נחלת מנשה, והשטחים שקיבלו מנחלת יששכר ואשר.

פסוקים יד-יח טענת בני יוסף על יהושע בן נון, שקיבלו נחלת קטנה.

נחלת חצי מנשה בארץ: חצי מנשה נחלו את הרי השומרון, ומערבה בחוף את איזור השרון, מאיזור הירקון ועד איזור זכרון יעקב⁵¹.

נחלת מנשה מתוארת בקצרה בארבעה פסוקים [ז-י], ורוב התיאור הוא, שהנחלה גובלת באפרים, באשר, וביששכר. מה שמתחדש לנו בפרק זה, שתפוח היא של מנשה, והערים של אפרים שהיו בתוך נחלת מנשה הם, באיזור נחל קנה, והמכמתת הוא על פני שכם. כמו"כ, הערים בית שאן,

⁵⁰ כאן יש לעיין. שאם נאמר שהגבול פונה לנחל קנה ויורד איתו לים, הרי שנחל קנה נשפך לירקון, וא"כ הגבול הוא בירקון, ולהלן נלמד שהירקון הוא בגבול דן. וכאן יש מעט מבוכה, שהרי דן הם מצפון לירקון, ומדרום לנחל קנה [הנשפך לירקון] נחל מנשה, וא"כ נחלת שבט אפרים לא הגיעה לים, ולכאורה בפסוק זה מפורש שהיא הגיעה לים, או שנאמר 'והיו תוצאותיו הימה' הכוונה לכיוון מערב ולא לים. הרב יהודה לגדי במפות בספרו, צייר שיש כביכול רצועה של אפרים הפונה לים. (וכאשר דיברתי איתו, אמר לי שלדעת התבואות הארץ, אין לאפרים ומנשה כל חלק בחוף, וכל השרון שייך לדן. והוא חידוש גדול, ולא ראיתי מי שקיבל דבריו בעניין זה).

⁵¹ שהרי תל דור, היא מצפון לזכרון יעקב, וכפי הנראה, היא דור של אשר, וגבול מנשה הוא מאשר, כפי המפורש בפרק זה.

דור, עין דור, תענד, מגידו, הם ערים של מנשה, למרות שהן בתוככי נחלות יששכר ואשר.

משפחות מנשה: למנשה בן יוסף היה רק בן אחר, והוא מכיר.

מכיר הוליד את גלעד, ועוד בנים.

כאן החלוקה של משפחות מנשה, חצי מנשה הם בני גלעד. חציו השני של מנשה, הם שאר בני מכיר [שאינם בני גלעד] שלא התפרש שמותם⁵², ונקראים 'בני מכיר' [למרות שגם בני גלעד הם בני מכיר].

לסיכום: חצי מנשה הם 'בני מכיר', וחצי מנשה הם 'בני גלעד'.

בני מכיר [שאינם בני גלעד], ירשו את ארץ עוג בעבר הירדן וחצי ארץ הגלעד בעבר הירדן. וכל בני גלעד שהם חצי המנשה ירשו בתוככי ארץ כנען ועליהם מדובר בפרק זה. וסימנך, כל בני גלעד לא ירשו את ארץ הגלעד, ובני מכיר הם כבשו את חצי ארץ הגלעד וישבו שם, כמפורש בסוף פרשת מטות, וכבשו גם את הבשן.

גלעד הוליד ששה ילדים, והם שש משפחות של חצי מנשה - אביעזר (הוא איעזר בתורה), וחלק, ואשריאל, ושכס, ושמידע, וחפר [דברים הללו מפורשים ב-במדבר כו, כה-לב. וכך משמע מפסוק ג'], והם נחלו את הרי צפון השומרון והשרון, ועליהם מדובר בפרק זה.

א וַיְהִי הַגּוֹרֵל לְמִטָּה מְנַשֶּׁה, כִּי הוּא בְּכוֹר יוֹסֵף [אמנם הקדים את נחלת אפרים, אך באמת מנשה הוא הבכור], לְמִכָּיִר בְּכוֹר מְנַשֶּׁה - אָבִי הַגְּלָעָד, כִּי הוּא הָיָה אִישׁ מִלְחָמָה, וַיְהִי לוֹ הַגְּלָעָד וְהַבָּשָׁן - לְפִי שֶׁהָיָה מִכָּיִר אִישׁ מִלְחָמָה, וְנִלְחַם בְּעֵבֶר

⁵² ויש דיעות שהתפרש שמותם בדברי הימים, והם פרש ושרש. והדבר תלוי בביאור העניין בדברי הימים [א' ז, טז], ולדעת הגר"א פרש ושרש אינם בני מכיר.

הירדן המזרחי, לכן קיבל מקומות הללו - חצי הגלעד והבשן [כפי שהוסבר באריכות לעיל בפרק יג]:

ב וַיְהִי לְבְנֵי מְנַשֶּׁה - לְמִשְׁפַּחֹת מְנַשֶּׁה [לא בנים ממש] - הַנּוֹתָרִים לְמִשְׁפַּחָתָם - וְהֵם - לְבְנֵי אֲבִיעֶזֶר וְלְבְנֵי חֶלֶק וְלְבְנֵי אֲשִׁרְיָאֵל וְלְבְנֵי שָׁכֵם וְלְבְנֵי חֶפֶר וְלְבְנֵי שְׁמִידָע, אֵלֶּה [מִשְׁפָּחוֹת] בְּנֵי מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף הַזִּכְרִים לְמִשְׁפַּחָתָם [ולמעשה כל המשפחות הללו הם בני גלעד בן מכיר בן מנשה, כפי שהוסבר לעיל]:

ג וּלְצִלְפָּחֵד בֶּן חֶפֶר בֶּן גִּלְעָד בֶּן מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה, לֹא הָיוּ לוֹ בָּנִים כִּי אִם בָּנוֹת, וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בָּנָתָיו - מַחֲלָה וְנֹעָה חֲגִלָּה מִלְכָּה וְתַרְצָה:

ד וּתְקַרְבָּנָה לְפָנָי אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וּלְפָנָי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון וּלְפָנָי הַנְּשִׂאִים - לְאָמֹר - יְהוָה צִוָּה אֶת מֹשֶׁה לָתֵת לָנוּ נַחֲלָה בְּתוֹךְ אַחֵינוּ [בין אחינו - כלומר בתוך נחלת מנשה], וַיִּתֵּן לָהֶם אֵל פִּי יְהוָה נַחֲלָה, בְּתוֹךְ אַחֵי אֲבִיהֶן:

ה וַיִּפְּלוּ חֲבֵלֵי מְנַשֶּׁה עֶשְׂרֵה - חֲצֵי מְנַשֶּׁה נָחַל עֶשֶׂר מַחוּזוֹת [ולא התפרש שמותם] - לְבֶד מֵאֲרָץ הַגִּלְעָד וְהַבָּשָׁן - אֲשֶׁר מַעֲבָר לִירְדֵן:

ו כִּי בָנוֹת מְנַשֶּׁה, נָחֲלוּ נַחֲלָה בְּתוֹךְ בָּנָיו - בָּנוֹת מְנַשֶּׁה נָחֲלוּ עִם שָׂאֵר מִשְׁפָּחוֹת בְּנֵי מְנַשֶּׁה [כלומר עם בני גלעד] - וְאֲרָץ הַגִּלְעָד - הִיְתָה לְבְנֵי מְנַשֶּׁה הַנּוֹתָרִים [לבני מכיר שלא נחלו בא"י, כפי שהוסבר לעיל]:

ז וַיְהִי גְבוּל מְנַשֶּׁה מֵאֲשֹׁר - [הגבול הצפוני מערבי של מנשה, תחילתו מאשר - צפונה להרי הכרמל] עד - הַמִּכְמָמֶת אֲשֶׁר עַל פְּנֵי שָׁכֵם, וְהַלֹךְ הַגְּבוּל אֶל הַיַּמִּין - [דרומה] אֶל יִשְׁבִּי עֵין תְּפוּחִים:

ח לְמְנַשֶּׁה הִיְתָה אֲרָץ תְּפוּחִים, וְתְפוּחִים [נמצא] אֶל גְּבוּל מְנַשֶּׁה לְבְנֵי אֶפְרַיִם:

ט וַיְרֵד הַגְּבוּל - נָחַל קָנָה - נִגְבָּה לַנַּחַל, עָרִים הָאֵלֶּה לְאֶפְרַיִם בְּתוֹךְ עָרֵי מְנַשֶּׁה, וְגְבוּל מְנַשֶּׁה מֵצָפוֹן לַנַּחַל - וַיְהִי תְצַאֲתָיו הַיַּמָּה - וְהָיָה סוּף גְבוּל מְנַשֶּׁה בֵּים:

י נִגְבָּה לְאֶפְרַיִם [ההרים מבית אל ועד לשכם לאפרים] וְצִפּוֹנָה לְמְנַשֶּׁה [הרי צפון השומרון למנשה], וַיְהִי הַיָּם גְּבוּלוֹ, וּבְאֲשֶׁר יִפְגְּעוּן מֵצָפוֹן, וּבִישְׁשָׁכָר מִמְּזָרְח - וּבִקְצֵה הַמְּזָרְחִי [מזרח צפון]⁵³ יִפְגְּשׁוּ בִישְׁשָׁכָר:

⁵³ יקשה לפרש את הפסוק כפשוטו ממש, שיששכר נחל את כל מזרח מנשה [כלומר שיששכר נחל את כל הרי מזרח השומרון או בקעת הירדן], שהרי בנחלת יששכר לא מוזכר מקומות בשומרון - לפחות מהידוע. ואם נאמר שיששכר נחל את מזרח השומרון, הרי שלא נשאר כמעט נחלה למנשה. כמו"כ ברור הדבר שיששכר נחל את עמק בית שאן, ולפחות חלק מעמק יזרעאל, כפי המוכח מפרק י"ט. ואשר נחל את איזור הכרמל, כך שמוכרחים אנו לומר, שמנשה פגש בצפונה גם את יששכר וגם את אשר. לכן נראה, שמצפון מערב פגש באשר ומצפון מזרח פגש את יששכר [אמנם הרב

רוטשטיין ס"ל שכל מזרח השומרון ומזרח הרי אפרים שייך ליששכר].

יא וַיְהִי לַמֶּנְשָׁה בִּישָׁשְׁכָר וּבָאָשָׁר, בֵּית שָׁאן וּבִנְוֹתֶיהָ, וַיְבַלְעֶם וּבִנְוֹתֶיהָ, וְאֵת יִשְׁבִּי דָאָר וּבִנְוֹתֶיהָ, וְיִשְׁבִּי עֵין דָּר וּבִנְוֹתֶיהָ, וְיִשְׁבִּי תַעֲנָךְ וּבִנְתֶיהָ, וְיִשְׁבִּי מִגְדוֹ וּבִנְוֹתֶיהָ, שְׁלֹשֶׁת הַנָּפֶת - [אולי הערים הללו עמדו בשלוש מחוזות. לגבי זיהוי הערים ראה הערה 54]:

יב וְלֹא יָכְלוּ בְנֵי מְנַשֶּׁה לְהוֹרִישׁ אֶת הָעָרִים הָאֵלֶּה, וַיֹּאֲלֵה הַכְּנַעֲנִי לְשֶׁבֶת בְּאֶרֶץ הַזֹּאת:

יג וַיְהִי כִי חִזְקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּתְּנוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמָס, וְהוֹרֵשׁ לֹא הוֹרִישׁוּ:

פסוקים יד-יח, על טענת בני יוסף, שנחלתם אינה מספקת את גודל האוכלוסייה שלהם.

אפרים נחל שטח גדול בהר מבית אל ועד איזור שכם [ברוחב כ-40 ק"מ] ורובו היה מיוער ולא כ"כ מיושב, ולכן לא הוזכרו כאן ערים כמו כל שבט, וחצי מנשה נחלו את צפון הרי השומרון⁵⁵ משכם ועד קרוב לעמק יזרעאל [רוחב של כ-25 ק"מ, וי"א פחות מזה], ועוד מחוזות בעמק בית שאן ובעמק יזרעאל (ובחוף).

בני יוסף טענו ליהושע, שלמרות שהם שבט גדול, לא ניתן להם נחלה מספקת, כי ההר אינו מספק לאפרים, שאין שם ערים רבות, והמחוזות של בית שאן ועמק יזרעאל - של מנשה, לא ניתן להוריש, כי יש להם רכב ברזל.

⁵⁴ **בית שאן.** היא במקום בית שאן של ימינו, היה שם יישוב רצוף מאז ועד היום, אך היונים קראו לה סקיתופוליס, והעריבים שישבו בה קראו לה ביסאן, בשנת תש"ח פונו ממנה כל בני הניכר, ולאחר מכן יישבו אותה ביהודים. **יבלעם.** במקום החורבה הקרויה בפי העריבים 'יבלעמה' בסביבת ג'נין. **דאר.** היא ממוקמת על הים קרוב לעיר זכרון יעקב, 30 ק"מ דרומית לחיפה (צמוד לחוף הבונים, מהחופים היפים בארץ, שם מצוי גם 'ארגמון כהה קוצים'). תל זה מזוהה ע"פ מקורות יוונים ולטיניים [רומאים], וע"פ מפת פויטינגר (מפת דרכים מתקופת האימפריה הרומית, כמה מאות שנים לאחר חורבן הבית). **עין דור.** באיזור היה כפר ערבי, בשם אנדור, והם נמלטו בתש"ח והוקם שם יישוב יהודי בשם עין דור. המקום הוא בשולי עמק יזרעאל, בגבול הגליל התחתון, צפונית לגבעת המורה. **תענך.** בתל תענך, כק"מ צמוד ליישוב הערבי - תיעניק [נמצאו שם ממצאים ארכיאולוגים]. **מגידו.** בתל מגידו [נמצאו שם ממצאים ארכיאולוגים רבים, אורוות של שלמה המלך ועוד].

⁵⁵ ונראה שבימים ההם לא יישבו כ"כ את איזור השרון, ולכן הוא לא מוזכר (אמנם בישעיה [לה, ב] משמע שהיה מקום פורה - הדר הכרמל והשרון).

ויהושע ענה להם, שעליהם ליישב את ההר [שהיה מהמקומות המשובחים בא"י], וכמו"כ העובדה שהם 'עם רב', מחייב אותם להוריש את הכנעני בעמק.

יז וַיִּדְבְּרוּ בְנֵי יוֹסֵף אֶת יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר, מִדּוּעַ נִתְּתָה לִי נַחֲלָה - גּוֹרֵל אֶחָד וְחֶבֶל אֶחָד [כלומר, כביכול - נתתה לי רק מחוז אחד⁵⁶, בעוד שעלי לקבל יותר] וְאֲנִי עִם רֵב, עַד אֲשֶׁר עַד כֹּה - בְּרִכְנֵי יְהוָה:

טו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְהוֹשֻׁעַ, אִם עִם רֵב אַתָּה עָלָה לָךְ הַיַּעְרָה, וּבִרְאֵת לָךְ שָׁם בְּאֶרֶץ הַפְּרָזִי וְהָרְפָאִים, כִּי אֵץ [דחוק] לָךְ הַר אֶפְרַיִם:

טז וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יוֹסֵף, לֹא יִמָּצֵא לָנוּ הָהָר - לֹא יִסְפַּק אוֹתָנוּ הַהָר [כי אין שם ערים מיושבות, ורובו יער] - וְרָכֵב בְּרִזָּל בְּכָל הַכְּנָעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּאֶרֶץ הָעֵמֶק, לְאֲשֶׁר בְּבֵית שָׁאן וּבְנוֹתָיָה, וְלְאֲשֶׁר בְּעֵמֶק יִזְרְעֵאל - וְלִיּוֹשְׁבֵים בְּאֶרֶץ הָעֵמֶק - שֶׁהֵם הַיּוֹשְׁבִים בְּעֵמֶק בֵּית שָׁאן וּבְעֵמֶק יִזְרְעֵאל - לְכָל אֱלֹוֹ יֵשׁ רֶכֶב בְּרִזָּל וְלֹא אוֹכֵל לְהוֹרִישָׁם:

יז וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל בֵּית יוֹסֵף, לְאֶפְרַיִם וּלְמְנַשֶּׁה לֵאמֹר, עִם רֵב אַתָּה, וְכַח גְּדוֹל לָךְ, לֹא יִהְיֶה לָךְ גּוֹרֵל אֶחָד:

יח כִּי הָרַיָּה לָךְ כִּי יַעַר הוּא, וּבִרְאֵתוֹ [תכורות אותו] וְהָיָה לָךְ תַּצְאָתִינוּ - וַיְהִי לָךְ לְנַחֲלָה כָּל גְּבוּלוֹתָיו - כִּי תוֹרִישׁ אֶת הַכְּנָעֲנִי - [היושבים בעמק] - כִּי רָכֵב בְּרִזָּל לוֹ - כִּי חֶזֶק הוּא:

נספח לפרקים טז-יז

בנספח זה יבוארו כמה עניינים על ארץ יוסף.

הר אפרים: במקרא מצאנו רבות את המושג 'הר אפרים' כי האיזור ההררי הוא עיקר נחלתו. ונראה לפרש, שגם חלק מארץ בנימין נקראת הר אפרים⁵⁷. האיזור

⁵⁶ לכאורה, הכוונה שלהם הייתה 'ראוי לנו לקבל יותר מחוזות', ומכיון שלטענתם הם קיבלו נחלה קטנה מהראוי להם, לכן הם קראו לה 'חבל אחד', אבל במציאות הם קיבלו כמה מחוזות, שהרי רק חצי מנשה נחלו עשר חבלים כמפורש בפסוק ה'.

⁵⁷ בדברי הימים [ב' יג, ד] מפורש 'הר צמרים אשר בהר אפרים', וצמריים היא עיר בבנימין [ראה להלן יח, כב]. דבורה ישבה בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים [שופטים ד, ה], ולכאורה היה זה בארץ בנימין שהרי בית אל בגבול בנימין, והרמה היא של בנימין, שהרי היא מוזכרת בבנימין [להלן יח, כה] ואינה מוזכרת באפרים. כמו"כ רמתיים צופים בהר אפרים המוזכרים בתחילת ספר שמואל נראה שהיה בארץ בנימין [לפחות לפי זיהוי המקום לפי הדיעות הידועות]. וכמו"כ שבע בן בכרי היה איש ימיני [מבנימין], ויואב כינה אותו 'איש מהר אפרים' [שמואל ב' כ, כא]. אמנם מהמקומות שם הלך שואל לבקש את האתונות משמע שארץ ימיני והר אפרים הם מקומות שונים [שמואל א' ט, ט], אך עדיין אין זה סתירה, כי אפשר שחיפש בחלק מהר אפרים בעיקר

המכונה בימינו 'בנימין' הוא 'הר אפרים' בספרי הנביאים, אך הר אפרים הוא גם החלק הצפוני יותר, כגון אזור שכם.

כמו"כ, גם העמקים בהר אפרים, נקראים הר אפרים, כגון שכם היושבת בעמק, ומפורש להלן [פרקים כ-כא] בכמה מקראות שהיא בהר אפרים [ואולי גם ההרים בצפון השומרון מכונים הר אפרים].

כאמור לעיל, אפרים ומנשה נחלו את האיזור ההררי, מהרי בית אל ועד קרוב לעמק יזרעאל, במקרא ובחז"ל ישנה התייחסות מיוחדת להר של יוסף. לדוגמה, במשנה, כשרבינו הקדוש רוצה להביא דוגמה לשדה משובחת ביותר, הוא מזכיר את "פרדסות סבסטי" (צמוד לעיר שומרון⁵⁸). כמו"כ בנבואת הנחמה המרגשת שניבא ירמיהו על עשרת השבטים [הפטרת יום ב' של ראש השנה], מכל האזורים שלהם, הוא מזכיר רק את הרי שומרון, ככתוב - **עוֹד תִּטְעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרֶן... כִּי יֵשׁ יוֹם קָרְאוּ נְצָרִים בְּהָרֵי אֶפְרַיִם קוֹמוּ וְנַעֲלָה צִיּוֹן...** (ירמיהו ל"א ד-ה). וכן בברכת משה לפני מותו, הוא משבח את טוב הרי יוסף ככתוב - **מְבֹרָכַת יְהוָה אֶרֶצוֹ... וּמֵרֶאֶשׁ הָהָרִי קָדִים וּמִמְּגֵד גְּבְעוֹת עוֹלָם** (דברים ל"ג יג-טז), כנ"ל שעיקר ארצו של יוסף הוא הרי אפרים ומנשה, והוא השבט היחידי שמשה הזכיר מפורשות את טוב ארצו [הביטוי 'גבעות עולם' מוזכר גם בברכת משה ליוסף וגם בברכת יעקב ליוסף (בראשית מט, כו)⁵⁹].

הר שומרון עשיר בטל המשפיע על הגידולים, צמחייתו עשירה, מורדות ההרים וההעמקים מכוסים ירק רב, ושם מעינות ובארות רבים המסייעים לפיתוח חקלאי של האיזור ע"י הכפריים.

בשבט אפרים, אח"כ בארץ שלישה, אח"כ בארץ בנימין, אמנם ממעשה פילגש בגבעה משמע שלפחות הגבעה אינה הר אפרים [שופטים יט, טז], ואולי רק החלק הצפוני של בנימין נחשב הר אפרים, כגון הר צמרים שהיה על הגבול [כך נראה, וראה בבאורינו להלן], (בימינו הרי בנימין נקראים הרי יהודה).

⁵⁸ במשנה בערכין (פרק ה' משנה ב') איתא - **'אחד המקדיש בחולת המחוז, ואחד המקדיש בפרדסות סבסטי, ונותן בזרע חומר שעורים חמישים שקל כסף'**. פירושו, כל שדה שהוקדש נפדה בחמישים שקל לבית כור בין טוב ובין רע, דוגמה לשדה גרועה הוא 'חולת המחוז', (סביב העיר שהכל דורכים שם), דוגמה לשדה טוב היא 'פרדסות סבסטי'. העיר סבסטי בנה הורדוס עבור מלכי רומי, סמוך לעיר שומרון שהייתה בירתם של עשרת השבטים (סמוך לחורבות היישוב 'חומש').

⁵⁹ כמו"כ יעקב ברכו - ברכות תהום רובצת תחת, ומשה בירכו - ממגד שמים מטל ומתהום רובצת תחת. שניהם בירכוהו ברכות מהתהום עד גבעות עולם. שניהם הזכירו את השמים [מגד שמים, ברכות שמים], ושניהם הזכירו - תהינה לראש יוסף ולקדוד נזיר אחיו.

עמקים בשומרון: עמק שילה עמק לבונה עמק המכמתת (עמק שכם עמק סוכר שממשיך בית דגין ובית פוריד) בקעת סאנור, עמק דותן המגיע עד עמק יזרעאל. איזור שכם גם עשיר במקורות מים. תרצה, יושבת על גבעה נמוכה, בראש בקעה פוריה - עטורה בהרים גבוהים [הר כביר והר טמון], תרצה מוקפת נחלים שופעי מים.

העמקים מעובדים בכל שיטחם והכפרים יושבים על צידי ההר, ושם אדמת סחף פוריה, וכל שעל אדמה מעובד. ההרים מאפשרים גדולי פרי והעמקים גידולי תבואות חורף וקיץ וירקות. אך למרבה הצער, רוב האדמות שם בידי בני ניכר - אדמתינו לנגדנו זרים אוכלים אותה. איזור הר כביר - שהוא היישוב אלון מורה, הוא המקום היהודי האחרון, ומשם וצפונה [בקעת תרצה וכו'], עד עמק יזרעאל, הכל בידי בני ניכר⁶⁰.

אך יש שטח לא מבוטל על ראשי ההרים, של יישובים יהודים, ויש מהם עוסקים בחקלאות ומעבדים כרמים, ומצליחים לייצר יינות מהשובחים בעולם [לעיתים הם זוכים בתחרויות עולמיות], ומעט גם בעמקים, משק אחיה באיזור שילה, זכה גם הוא בתחרויות בין-לאומיות של שמן זית הטוב ביותר.

ויהי רצון שיקויים במהרה הנבואה - **וְשָׁבְתִי אֶת יִשְׂרָאֵל אֶל נוֹהוּ, וְרָעָה הַכְּרָמִל וְהַבָּשָׂן, וְבָהָר אֶפְרַיִם וְהַגִּלְעָד תִּשְׁבַּע נֶפֶשׁוֹ** (ירמיהו נ, יט) בב"א.

⁶⁰ עד שנת תשס"ה [2005] היו שם ארבעה יישובים יהודים במקום זה, והם חומש ושא נור, באיזור העיר שומרון, וגנים וכדים באיזור ג'נין, ולמרבה הצער הם פונו במסגרת תכנית ההתנתקות עם יישובי גוש קטיף. באופן כללי, נחלת יוסף לא זכתה שישראל יישבו בה זמן רב, ומזמן גלות עשרת השבטים [בימי חזקיהו] ישבו שם כותיים, והצרו לישראל, ועד ימינו רוב המקומות בידי בני ניכר.

פרק יח

תוכן הפרק: פסוקים א-י, על משכן שילה, ועל ציווי יהושע לחלק את שארית הארץ לשבטים. פסוקים יא-כח, פירוט נחלת שבט בנימין.

א וַיִּקְהָלוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁלָּה, וַיִּשְׁפְּנוּ שָׁם אֶת אֹהֶל מוֹעֵד [שהיה עד אז בגלגל, בקצה מזרח יריחו], וְהָאָרֶץ נִכְבְּשָׁה לִפְנֵיהֶם:

ב וַיִּנְתְּרוּ בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל - אֲשֶׁר לֹא חָלְקוּ אֶת נַחֲלָתָם - שִׁבְעָה שְׁבָטִים [שמעון, בנימין, דן, יששכר, זבולון, נפתלי, אשר]:

ג וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, עַד אָנָּה אַתֶּם מֵתְרַפִּים - לָבוֹא לְרִשֵּׁת אֶת הָאָרֶץ, אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם - יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם:

ד הָבוּ לָכֶם שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים לְשִׁבְט, וְאִשְׁלַחְם וַיִּקְמוּ וַיִּתְּהֻלְכוּ בָּאָרֶץ, וַיִּכְתְּבוּ אוֹתָהּ - לִפְנֵי נַחֲלָתָם - וַיָּבִיאוּ אֵלָי:

ה וַהֲתַחֲלִקוּ אֹתָהּ [את הארץ הנשארת] לְשִׁבְעָה חֲלָקִים, יְהוּדָה יַעֲמֹד עַל גְּבוּלוֹ מִנֶּגֶב, וּבֵית יוֹסֵף יַעֲמִדוּ עַל גְּבוּלָם מִצָּפוֹן, וְאֵת הַשָּׂרָר יַחֲלִקוּ לְשִׁבְעָה שְׁבָטִים:

ו וְאַתֶּם תִּכְתְּבוּ אֶת הָאָרֶץ שִׁבְעָה חֲלָקִים, וְהִבְאַתֶּם אֵלָי הֵנָּה [לשילה], וְיָרִיתִי לָכֶם גּוֹרֵל פֹּה - לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ:

ז [כאן מסביר מדוע נחלו את שארית הארץ רק שבעה שבטים] כִּי אֵין חֶלֶק לְלוֹוִים בְּקֶרְבְּכֶם, כִּי כֹהֲנֵת יְהוָה נַחֲלָתוֹ [ולא הארץ], וְגַד וְרֹאוּבֵן וַחֲצִי שִׁבְט הַמְּנַשֶּׁה לְקָחוּ נַחֲלָתָם - מֵעֵבֶר לִירְדֵן מִזְרָחָה, אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם - מֹשֶׁה עֶבֶד יְהוָה [ויהודה ויוסף כבר נחלו נחלתם כמוזכר, לכן נשארה שארית הארץ לשבעה שבטים]:

ח וַיִּקְמוּ הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ, וַיַּצּוּ יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַהֲלָכִים לִכְתֹּב אֶת הָאָרֶץ - לֵאמֹר - לָכוּ וַהֲתֵהֲלֻכוּ בָּאָרֶץ - וְכָתְבוּ אוֹתָהּ וְשׁוּבוּ אֵלָי, וְפֹה אֲשַׁלִּיךְ לָכֶם גּוֹרֵל לִפְנֵי יְהוָה בְּשִׁלָּה:

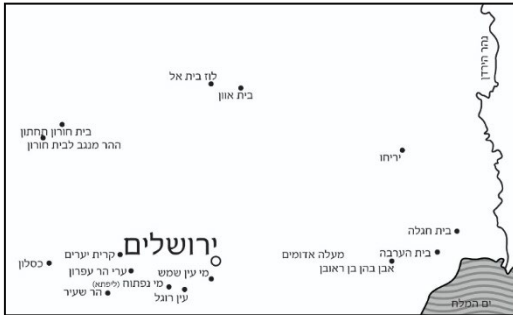
ט וַיֵּלְכוּ הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבְרוּ בָּאָרֶץ, וַיִּכְתְּבוּהָ לְעָרִים לְשִׁבְעָה חֲלָקִים עַל סֵפֶר, וַיָּבִיאוּ אֶל יְהוֹשֻׁעַ אֶל הַמַּחֲנֶה שִׁלָּה:

י וַיִּשְׁלַךְ לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ גּוֹרֵל בְּשִׁלָּה לִפְנֵי יְהוָה, וַיַּחֲלֶק שָׁם יְהוֹשֻׁעַ אֶת הָאָרֶץ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּמַחֲלָקָתָם:

נחלת בנימין

פסוקים יא-סוף הפרק, מתארים את נחלת בנימין.

נחלת בנימין היא מעין רצועה, מהירדן ועד בית חורון וקרית יערים, אורך כ-40 ק"מ, רוחב כ-10 ק"מ (ובמקומות מסויימים

הרוחב הוא כ-15 ק"מ ויותר). ונתאר את רוחב הרצועה ממזרח למערב. החלק המזרחי הוא - ערבות יריחו, כלומר המישור המדברי מקצה ים המלח עד איזור יריחו [בקעה בגובה כ-300 מטר מתחת לפני הים], שם היו ערים בודדות (יריחו בת חגלה עמק קציץ ובית הערבה). וממערב העלייה התלולה במדבר [מאיזור מעלה אדומים בדרום, עד איזור נחל מכוך בצפון].

ממערב, בגובה ההר, בין בית אל לירושלים, היו הערים המרכזיות של בנימין, ובכללם, עי, גבעון, גבעת שאול, גבע, מיכמש, רמה [עיר של שמואל הנביא], וכו', רוב הערים של בנימין היו בהר בנימין, גובה המקום הוא כ-750 מטר מעל פני הים. חלק מהעיר ירושלים בימינו היא בנחלת שבט בנימין¹.

ממערב במורדות ירושלים, עד בית חורון וקרית יערים. שם היו גם

¹ העיר העתיקה וצפונה, הר הצופים הגבעת הצרפתית פסגת זאב ונווה יעקב, והשכונות רמות רמת שלמה, - שכונות הצפון, ומרכז העיר החרדית, כפי שביארנו באריכות בנספח לפרק ט"ו.

מספר ערים, כגון מוצה, כפירה, ועוד. הגבול הצפוני הוא במורדות כביש 443, עד בית חורון תחתון [גובה כ-300 מטר מעל פני הים] והגבול הדרומי הוא באיזור מורדות כביש 1, מירושלים עד איזור קרית יערים. לסיכום: נחלת בנימין, היא בערבות יריחו, בעלייה המפותלת במדבר, רוב ערי בנימין הן בהר, בנימין נחל גם במורדות ההר, עד בית חורון תחתון [קרוב למודיעין], וקרית יערים.

להלן הגבולות המוזכרות בפרק זה.

הירדן הוא הגבול המזרחי.

הגבול הצפוני הגובל בנחלת אפרים עובר ב-יריחו, מדבר בית און, לוז, עטרות אדר.

הגבול המערבי הגובל בנחלת דן, הוא קו כלשהוא מההר אשר על פני בית חורון בצפון עד קרית יערים בדרום.

הגבול הדרומי, שהוא הגבול בין בנימין ויהודה: קרית יערים, מי נפתוח (ליפתא), ראש ההר, גיא בן הנם (ירושלים), עין רוגיל [ירושלים], עין שמש, גלילות (גלגל), אבן בהן, (בית) הערבה, בית חגלה, קצה הירדן, וים המלח.

ישנן כמה דעות בעניין הגבול הצפוני והמערבי של בנימין².

לגבי זיהוי המקומות בגבול הצפוני של בנימין ראה הערה³. ולזיהוי שאר ערי בנימין, ראה הערה להלן בסוף הפרק. המקומות בגבול הדרומי של

² י"א שגבול בנימין הוא עובר מוואדי נועימה, מגיע עד ההר מנגב לבית חורון תחתון, וסוטה מערבה, עד נחל איילון, ומשם הולך לגבעת יערים שהיא קרית יערים. הרב יהודה אליצור (אביו של הרב יואל) ס"ל שהגבול הולך מיריחו לבעל חצור שזה הר בית אל, ומשם חוזר לביתין - לבית אל, וכך היישוב עפרה, וההר של עמונה, נכללים בבנימין. הרב יואל אליצור סובר שבנימין נחל כמה ערים בתוככי אפרים, כפי שאפרים נחל ערים בתוך מנשה [להלן טז, ט וכן יז, ט], ומנשה נחל ערים חסובות ביששכר ובאשר [להלן יז, ד].

³ זיהוי המקומות בגבול הצפוני של בנימין.

בית און. מזהים בחורבת א-תל [בשטח הכפר דיר דיבואן, מזרחית לרמאללה, כך סובר הרב יואל אליצור].

בית אל (לוז). באיזור היישוב הערבי 'ביתין'. הרב יואל אליצור כתב על בורג' ביתין, הממוקם ק"מ אחד מזרחית לביתין: שם יש שרידים של כנסייה, שע"פ עדויות שונות נבנתה שם, כי היתה להם מסורת, ששם שכב יעקב אבינו לפני צאתו לחרן. לדעתו, המסורת מבוססת על מסורת יהודית. לדעתו גבול בנימין עובר בוואדי מכוך [נחל מכוך] כפי שרבים סוברים, והמקום א-תל,

בנימין, הוסברו באריכות לעיל בגבול הצפוני של יהודה (פרק ט"ו, ונספח לפרק ט"ו).

יא **וַיַּעַל גִּזְרֵל מִטָּה בְּנֵי בְנִימִן לְמִשְׁפַּחְתָּם, וַיֵּצֵא גִבּוֹל גִּזְרֵל - בֵּין בְּנֵי יְהוּדָה - וּבֵין בְּנֵי יוֹסֵף, אֶרֶץ בְּנִימִן הִיא בֵּין נַחֲלַת יְהוּדָה לַנַּחֲלַת יוֹסֵף⁴:**

יב **וַיְהִי לָהֶם הַגִּבּוֹל לְפָאֵת צְפוֹנָה - כְּלוּמֹר הַגִּבּוֹל הַצְפוֹנִי שֶׁל בְּנִימִן, הוּא - מִן הַיַּרְדֵּן, וְעַלֶּה הַגִּבּוֹל אֶל כְּתֵף יְרִיחוֹ מִצְפּוֹן - מִצְפּוֹן לִירִיחוֹ - וְעַלֶּה בְּהָר יָמָה - וְעַלֶּה מִהַמְדָּבָר לַכִּיּוֹן מֵעֶרֶב לָהָר [כִּי יְרִיחוֹ בַּעֲמֶק, וְכָכָל שְׂמִמְשִׁיכִים מֵעֶרְבָה עוֹלִים בַּהָר], וְהָיוּ תְּצַאֲתָיו (אוֹלֵי סוּף וּוַאֲדֵי מִכּוֹךְ) - מִדְּבָרָה בֵּית אֶזְנִי - מִדְּבָר בֵּית אוֹן [קְרוֹב לְבֵית אֵל]:**

יג **וַעֲבַר מִשֵּׁם הַגִּבּוֹל לַזֶּה, אֶל כְּתֵף לַזֶּה נִגְבָּה - אֵל צֶדֶד לֹוּ מִדְּרוֹם לֹוּ - הִיא בֵּית אֵל (נִמְצְאָת בֵּית אֵל מִחוּץ לְבְּנִימִן בְּנַחֲלַת אֶפְרַיִם⁵), וַיַּרְדֵּ הַגִּבּוֹל עֲטֻרוֹת אֲדָר - עַל הָהָר - אֲשֶׁר מִגֵּב לְבֵית חֲרוֹן תַּחְתּוֹן:**

יד **וַתֵּאָר הַגִּבּוֹל [הַגִּבּוֹל סוֹבֵב דְּרוֹמָה, וְאוֹלֵי גַם מֵעֶרְבָה] וַנִּסָּב לְפָאֵת יָם, נִגְבָּה, מִן הָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי בֵּית חֲרוֹן נִגְבָּה, וְהָיוּ תְּצַאֲתָיו - אֶל קְרִית בַּעַל - הִיא קְרִית יַעֲרִים, עִיר בְּנֵי יְהוּדָה, זֹאת פָּאֵת יָם - הָקוּ מִהָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי בֵּית חוֹרוֹן, עַד קְרִית יַעֲרִים, הוּא הַגִּבּוֹל הַמֵּעֶרְבִי שֶׁל שֶׁבֶט בְּנִימִן:**

טו **וּפָאֵת נִגְבָּה, מִקְצֵה קְרִית יַעֲרִים, וַיֵּצֵא הַגִּבּוֹל יָמָה (וַיֵּצֵא הַגִּבּוֹל מִמֵּעֶרֶב - לַכִּיּוֹן מִזְרָח), וַיֵּצֵא אֶל מַעֲיָן מִי נִפְתּוֹחַ:**

טז **וַיַּרְדֵּ הַגִּבּוֹל אֶל קֶצֶה הָהָר, אֲשֶׁר עַל פְּנֵי גִי בֶן הֵנֶם, אֲשֶׁר בַּעֲמֶק רְפָאִים צְפוֹנָה - הַגִּבּוֹל יָרַד מֵאִיזוֹר קֶצֶה הָהָר הַנִּמְצָא עַל פְּנֵי גִיא בֶן הֵנֶם, וּבִקְצֵה עֵמֶק רְפָאִים**

הַנִּמְצָא בְּדִיר דִּיבּוּאָן הַמְּזוּאָה עִם בֵּית אוֹן, וְהִיא עַל גְּדוֹת וּוַאֲדֵי מִכּוֹךְ, וּמֵעֶרְבָה לָהּ נִמְצָא בּוֹרָג' בֵּיתִין בַּחֲלֶק הָעֵלְיוֹן שֶׁל וַאֲדֵי מִכּוֹךְ [כְּפִי שְׂמִשְׁמַע לַעִיל (ז, ב) שְׁבִית אוֹן הִיא מִזְרַחִית לְבֵית אֵל]. עוֹד הוּא כּוֹתֵב, שֶׁמִּבְחִינַת הַשֵּׁטַח, הַגִּבּוֹל הַדְּרוֹמִי שֶׁל בְּנִימִן הוּא וּוַאֲדֵי קֶלֶט [כְּפִי שְׂרָבִים סוֹבְרִים], וְהַגִּבּוֹל הַצְפוֹנִי הַמֵּתָאִים בִּיּוֹתֵר הוּא בּוֹרָג' בֵּיתִין [לְפִי אֲגִנִּי הַנִּיקּוֹז וְהַגּוֹשׁ הַהֲרָרִי בֵּין הַנַּחֲלִים הַלֵּלוּ, כְּפִי שֶׁהוּא מֵאִרֶּךְ בְּמֵאֵמָר].

עֲטֻרוֹת אֲדָר. הִיא חִירְבַת אֵל מִיִּצְבָּח, כִּי מִשְׁמַע כָּאֵן שְׁעִטְרוֹת אֲדָר הוּא בְּאִיזוֹר שֶׁל הָהָר מִגֵּב לְבֵית חוֹרוֹן תַּחְתּוֹן, וְאֵל מִיִּצְבָּח הוּא הָר גְּבוּה מוֹל בֵּית חוֹרוֹן תַּחְתּוֹן.

הָהָר מִגֵּב לְבֵית חוֹרוֹן תַּחְתּוֹן. בְּאִיזוֹר חִירְבַת אֵל מִצְבָּח, כְּאֵמֹר.

⁴ יֵשׁ לְהַבִּין, מִדּוּעַ כָּתֹב כֹּךְ עַל נַחֲלַת בְּנִימִן, וְלֹא כָתֹב כֹּךְ עַל נַחֲלַת דָּן, שֶׁגַם גִּבּוֹל נַחֲלַת דָּן הִיא בֵּין יְהוּדָה לְיוֹסֵף. אֲמֵנָם בְּנַחֲלַת דָּן, וְכָל הַנַּחֲלוֹת בַּפֶּרֶק יֵט - בְּרוּבִם - לֹא מִפְּרֵט גְּבוּלוֹת, רַק שְׁמוֹת עֲרִים, וְרַק לַעֲתִים מִפְּרֵט בְּנוּגַע בְּגִבּוֹל שֶׁבֶט אַחֵר.

⁵ וְלַהֲלֹךְ [פְּסוּק כ"ב] הִיא נִמְנִית בְּעִיר בְּנִימִן, וְאוֹלֵי הַגִּבּוֹל עֶבֶר בְּאִמְצַע הָעִיר.

[כי הגבול מגיע לראש ההר, ומשם יורד לגיא בן הנם⁶], וְיֵרֵד גֵּי הַנֶּם - אֶל כְּתֵף הַיְבוּסִי נִגְבָּה [הגבול יורד בגיא בן הנם, הנמצא מהצד הדרומי של היבוסי], וְיֵרֵד עֵין רִגְל - הגבול יורד בגיא בן הנם עד עין רוגיל הנמצא בסופו של גיא הנם:

יז וְתֵאָר מִצָּפוֹן - הגבול נסוב ומתעגל צפונה⁷ - וַיֵּצֵא עֵין שְׁמֶשׁ, וַיֵּצֵא אֶל גְּלִילֹת [היא הגלגל]⁸ אֲשֶׁר נִכַּח מַעְלֵה אֲדָמִים, וְיֵרֵד - אֶבֶן בֵּהֶן בֶּן רְאוּבֵן:

יח וְעָבַר אֶל כְּתֵף מוֹל הָעֶרְבָה צְפוֹנָה [כלומר הגבול ירד מצפון לעיר 'בית הערבה'⁹], וְיֵרֵד הָעֶרְבָתָה - וירד הגבול מזרחה בערבה - במדבר המישורי [לכיוון בית חגלה]. ערבה, פירושו מדבר מישורי:

יט וְעָבַר הַגְּבוּל - אֶל כְּתֵף בֵּית חָגְלָה צְפוֹנָה, וְהָיוּ תְּצַאֲוֹת הַגְּבוּל [יהיו קצותיו של הגבול הדרומי של בנימין], אֶל לְשׁוֹן יָם הַמֶּלַח צְפוֹנָה, אֶל קֶצֶה הַיַּרְדֵּן נִגְבָּה [המקום בו נשפך הירדן לים המלח, הוא קצה ים המלח הצפוני, וקצה הירדן הדרומי], זֶה גְּבוּל נִגְבּ:

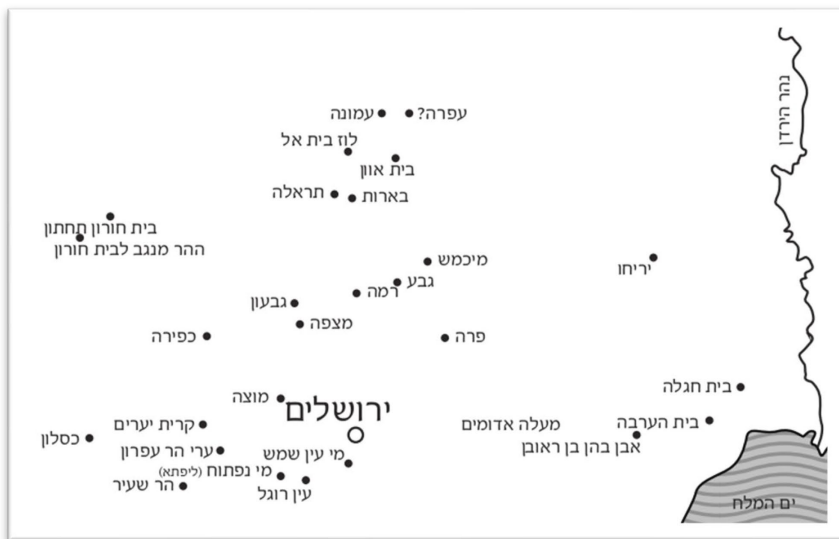
⁶ כך הוצרכנו לפרש, שהרי הגבול הוא בראש ההר, כמבואר לעיל [טו, ח], וא"כ היאך הגבול יירד לראש ההר, הרי בד"כ עולים לראש ההר.

⁷ לא מצאנו הסבר מספק לפסוק זה. אך לדעת הרב יואל אליצור, מי עין שמש נמצא בנחל אוג העליון [כפי שהוסבר בהערה בנספח לפרק ט"ו], והגבול סוטה צפונה מעין רוגיל דרך וואדי ג'וז, לנחל אוג [שהוא העמק בין הגבעה הצרפתית לענאתא ולפסגת זאב].

⁸ היא גלגל המזכרת לעיל (טו, ז), ואינה הגלגל של יהושע המוזכר פעמים רבות בספר, שכן גלגל זו היא ממערב יריחו (ראה בנספח לפרק ט"ו), והגלגל של יהושע, הוא בקצה מזרח יריחו [לדעת הרב יואל אליצור, היא במישור אדומים של ימינו].

⁹ כך יש לפרש, ע"פ המתואר בגבול יהודה, לעיל טו, ו.

כ **וְהִירְדּוֹן יִגְבַּל אֹתוֹ לַפָּאֵת קְדָמָה - הגבול המזרחי של בנימין הוא הירדן - זאת נחלת בְּנֵי בְנִימִן לְגְבוּלָתֶיהָ סָבִיב - לְמִשְׁפָּחָתָם:**

עד כה תיאר את גבול בנימין, מכאן מפרט את ערי בנימין בשתי רשימות. הרשימה הראשונה הן הערים המזרחיות והצפוניות, ארבעת הערים הראשונות הן במדבר באיזור יריחו, אח"כ מונה את הערים הצפוניות בהר בנימין. הרשימה השניה הן ערים דרומיות ומערביות של בנימין [דברים הללו נכונים באופן כללי].

כא **וְהָיוּ הָעָרִים לְמִטָּה בְּנֵי בְנִימִן לְמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם, יְרִיחוֹ וּבֵית חָגְלָה וְעַמֶּק קַצִּיץ:**

כב **וּבֵית הָעֲרֵבָה וְצִמְרִים וּבֵית אֵל:**

כג **וְהָעוֹים וְהַפָּרָה וְעַפְרָה:**

כד **וּכְפָר הָעֲמֻנָה וְהָעֲפְנִי וְגִבְעָה, עָרִים שְׁתֵּים עָשָׂרָה וְחֲצָרֵיהֶן:**

כה **גִּבְעוֹן וְהָרָמָה וּבְאֵרוֹת:**

כו **וְהַמְצָפָה וְהַכְּפִירָה וְהַמְצָה:**

כז **וְרָקִם וְרַפָּאֵל וְתִרְעָלָה:**

כח וְצִלַּע הָאֶלֶף וְהִיבֹסִי הִיא יְרוּשָׁלַם גְּבַעַת קָרִית - עָרִים אַרְבַּע עֶשְׂרֵה וְחֶצְרֵהוּ, זאת נחלת בני בנימן למשפחותם:

לגבי זיהוי ערי בנימין, ראה הערה 10. בשורות הבאות, נבאר מעט את העניין שחלק מבני בנימן ישבו בנחלת דן.

¹⁰ להלן זיהוי הערים של בנימין.

יריחו. בתל יריחו, מצפון ליריחו בת ימינו, המקום שומר על שמו עד היום.

בית חגלה. בהקשר למיקומה ראה לעיל בנספח לפרק טו. עיר זו עמדה על גבול יהודה ובנימין (יהושע טו, ו, יח, יט), כאן משמע שהיא עיר בבנימין, כמו"כ אינה נימנית בערי יהודה, אך מהפסוק 'כתף בית חגלה צפונה' [יח, יט], משמע לכאורה שהיא ביהודה [ולא מצאתי הסבר לזה].

עמק קציץ. לא ידוע.

בית הערבה. עיר זו עמדה על הגבול (לעיל טו, ו) ונראה שהיא הערבתה המוזכרת בפסוק ח', כי היא הייתה בגבול בנימין, ולכן נמנית גם בערי מדבר יהודה (לעיל טו, סא).

צמריים. לא ידוע (נראה שהייתה בגבול הצפוני של בנימין, שם עמד אביה ונשא את דבריו לפני המלחמה בירבעם בן נבט, והיא הר צמריים, ראה דה"י ב' יג, ד).

בית אל. י"א שהיא הכפר הערבי ביתן, כפי שהוסבר בהערה לעיל. נראה שהייתה על הגבול, שכן היא מוזכרת בערי אפרים, ומוכח שיש בית אל בנחלת אפרים, שהרי הם נלחמו בה (שופטים א, כב), (לדעת ר' יוסף, היא ח'ירבת תע'רה, מערבית לתל עי מזרחית לביתן).

העוים. לא ידוע (הר"י רוטשטיין ס"ל שהיא במקום הכפר חיזמא מזרחית לפסגת זאב, י"א שהם עזמוות המוזכרים בעזרא ונחמיה, ולכן דומה מעט לחיזמא).

הפרה. י"א שהיא ח'ירבת עין פרעה, מקור הנביעה של נחל פרת (צמוד ליישוב היהודי עלמון - ענתות).

עפרה. לא ידוע [י"א שהיא במקום המכונה טייבה, מזרחית ליישוב היהודי עפרה של ימינו, אך בפשטות עפרה של ימינו היא בגבול אפרים, שהרי בית אל היא הגבול, ועפרה היא מצפון (אולי החורבה בין עין פרעה לחיזמא)]. הרב יהודה אליצור (אביו של הרב יואל) ס"ל שהגבול הולך מיריחו לבעל חצור, והוא הר בית אל לדעתו, ומשם חוזר לביתן - לבית אל, וכך היישוב עפרה, ועמונה (הממוקם על בעל חצור), נכללים בבנימין.

כפר העמונה. לא ידוע. י"א באיזור עפרה של ימינו [מקום בשם ענה בין עפרה לכפר הערבי יברוד] ועל שמו היה המאחז 'עמונה' בגבעה הגבוהה - קרוב לעפרה (שפונה בזוועות, בשנת תשס"ו), והדבר תלוי בזיהוי היישוב עפרה כאמור. (הר"י רוטשטיין סובר שהיא, ראס אבו תמים, כי זה המקום היחיד בשבט בנימין, מדרום לעוים פרה ועפרה - כפי שהוא למד, ולדעתו סדר הערים מצפון לדרום).

עפני. לא ידוע.

גבע. במקום הכפר הערבי ג'בע, מזרחית לשכונת נווה יעקב, זיהוי זה הוא ברמה גבוהה של וודאות, שכן השם דומה מאד, ומצפון מוח'מאס, המזוהה עם מיכמש, וכן משמע גם במלחמת

שאלו (שמואל א' יד,ה) שמכמש מצפון לגבע - וקרובים זה לזה. הישוב היהודי 'אדם' נקרא גם 'גבע בנימין', כי הוא סמוך לגבע המקראית הנקראת ג'בע, כאמור.

גבעון. היא במקום היישוב הערבי 'אל גייב' מצפון לבני שמואל (קבר שמואל), בחפירות ארכיאולוגיות נמצאו שם 31 ידיות של כדי חרס שמוטבע עליהם הכתובת גבעון (כתב עיברי). כמו"כ הביטוי 'גייב' מזכיר את גבעון. יש שם בריכה חצובה בסלע קוטר 11,8 מ', עומקה 10,8 מ', ונראה שהיא בריכת גבעון המוזכרת בתחילת שמואל ב' [ב,ג], ומים רבים אשר בגבעון, המוזכר לאחר רצח גדליהו (ירמיהו מא,יב).

הרמה. י"א שהיא א-רם, הצמודה לאיזור תעשייה עטרות של ימינו.

בארות. י"א אל בירה, מזרח דרום ראמללה.

המצפה. י"א שהיא תל א-נסבה, דרומית לראמללה. ואולי שם נאספו ישראל בימי שמואל להמליך את שאול, והמקום מוזכר בעוד מקומות. שם ישב גדליה בן אחיקם (ונרצח שם). הרב לנדי בספרו ימי ירמיהו כתב על העיר מצפה: יש לזהות את העיר עם נבי שמואל, מקומה של העיר מצפה על עם הדרך... (נבי שמואל, היא קבר שמואל של ימינו), עוד הוא כותב - תל א - נצב לעומת זאת אינה ממקומות בנקודה אסטרטגית ביותר, אבל היא נמצאת על גב ההר, המובילה מחברון ומירושלים לעבר שכם והשומרון עכ"ל. כלומר, לדעתו מן הסתם מצפה נמצאת במקום חשוב, כי שם ישב גדליהו שהוא היה השליט על הארץ מטעם נבוכדנאצר אחרי חורבן הבית, ונראה לו יותר לייחס לנבי שמואל [מה שמכונה בימינו קבר שמואל, שהוא מקום גבוה מאד ומשקיף למרחקים], אמנם גם תל א-נסבא גם היא על גב ההר וכו', כך שיש סיבה כלשהיא למה גדליהו ישב דוקה שם, אם נאמר שהיא המצפה של בנימין.

הכפירה. בתל כפירה, חורבה שנשתמר שמה כפירה בקרב הערבים (סמוך למעלה החמישה, מצפון).

המוצה (מוצא). במקום מוצא של ימינו (בשיפולי העליות לירושלים, מתחת שכונת הר נוף), שם היה כפר ערבי קאלוניה (היו זמנים שהייתה נקראת קלוני), הצבא הרס את כל הכפר בשנת תשי"ח. בימי בית שני היו מביאים משם בחג הסוכות ערבות גדולות (מורביות) למצוות חיבוט ערבה. איתא במשנה - מצוות ערבה כיצד, מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא, יורדים לשם ומלקטים מורביות של ערבה, ובגמ' שם (סוכה מה.) - מקום קלניה הוה. ובירושלמי שם איתא: מהו מוצא ממצייא, אמר רבי תנחומא, קלונייא הוה שמה. והרע"ב בפירוש המשניות שם כתב - בגמרא אומר ששמו קלוניה, ועד היום כך שמו (שם יש שלושה מעיינות גדולים יחידים באיזור, וגדלים שם ערבות).

רקם. לא ידוע (הר"י רוטשטיין, ס"ל שמקומה למעלה ברמות ג', על הגבעה בצומת העליונה של גולדה ורמות ג', שם יש חורבה

הנקראת 'אל בורד', וסמוך לה יש מקום הנקרא היא אל-כורם, והיא רקם).

ירפאל. י"א שהיא תל פול, צמוד לשכונת פסגת זאב (שם שלד ארמון המלך חוסיין, שהתחיל לבנות לעצמו, והמקום נלקח ממנו במלחמת ששת הימים. הוא ממוקם על גבעה גבוהה, וניתן לצפות ממנה על שכונות רבות בירושלים, כמו"כ ניתן לראות אותה מהרבה מקומות, אך רבים סבורים שהיא גבעת שאול, והיא העיר גבעת המוזכרת להלן בסוף רשימת הערים).

תראלה. לא ברור (י"א שהיא ראמללה של ימינו, כחמישה קילומטרים אווירית - צפונית לנווה יעקב).

מכמה מקראות מוכת, ששבט בנימין, ישבו בערים של דן השוכנות ממערב לבנימין, (ואולי גם בערים של אפרים). כי בני דן ישבו בעיקר בצפון הרחק מנחלתם, כפי שיבואר להלן, ובני בנימין התפשטו מערבה. הערים, חדיד, נבלט, לוד, אונו, גי החרשים, מוזכרים בנחמיה [יא, לד-לה] בערי בנימין, וע"פ הזיהוי המקובל כיום, כולן ממערב לשטח בנימין [חלק מהזיהוי הוא ברמה גבוהה של וודאות¹¹], העיר איילון, מוזכרת להלן רק בנחלת דן [יט, מב], ואינה מוזכרת ביהושע בשום שבט, ובדברי הימים [א' ח, יג] מפורש שבריעה ושמע מבני בנימין הם היו ראשי האבות ליושבי איילון, כמו"כ היא מוזכרת בין הערים שרחבעם ביצר לאחר התפלגות הממלכה, ונשארו בידו רק השבטים יהודה ובנימין [דברי הימים ב' יא, יג], ובפסוק זה מפורש שהערים היו ביהודה או בבנימין, ואיילון מוזכרת בין הערים שפלשתים לכדו מממלכת יהודה בימי אחז [שם שם כח, יח].

צלע. לא ידוע, (הרי"ר ס"ל שהיא נבי סמואל), ואולי משפחתו של שאול הייתה מהעיר צלע, שהרי שם נקבר אביו - קיש, וגם שאול ובניו כמפורש (שמואל ב' כא, יד), אך מדברי הימים (א' ח, ל) משמע ש-קיש אבי שאול ישב בגבעון.

האלף. לא ידוע.

יבואי היא ירושלים. המקום נקרא 'יבוס' וגם ירושלים, הדעה הרווחת שהיא עיר דוד של ימינו, באיזור השילוח [והיא הגבעה הדרומית, בין נחל הטירופיאון לנחל קידרון, תחילתה כ-400 מטר דרומה מהר הבית, אותה דוד כבש].

גבעת. נראה שהיא העיר גבעה, ובספר שופטים נקראת 'גבעת בנימין' או בספר שמואל 'גבעת שאול' - כי שאול ישב שם. ישנה דעה שהיא העיר 'גבע' או 'גבע בנימין' [כפי שמוכח מספר שופטים (כ), שם מדובר על גבעת בנימין, ומכנה אותה גבע, ומעוד מקראות משמע כך], אך כאן נראה שהיו ערים שונות, וכך הדעה הרווחת, רבים סבורים שהיא תל פול [ראה לעיל מה שכתבנו על העיר העיר ירפאל]. (השכונה גבעת שאול של ימינו היא בתחום יהודה, ונקראת כך על שם הרב יעקב שאול אלישר, ואין לה כל קשר לגבעת שאול המקראית).

קרית. לא ידוע (י"א שהיא קרית יערים).

¹¹ **חדיד,** היא ככל הנראה בתל חדיד של ימינו, עד שנת תש"ח היה שם כפר ערבי ח'דיתא, ובעל הכפתור ופרח כבר כתב שהיא העיר חדיד. **נבלט,** כיום נהוג לומר שהייתה בבית נבאלא, כפר ערבי שהיה קיים עד שנת תש"ח [כיום בית נחמיה וכפר טרומן]. והעיר **לוד,** היה בה יישוב רצוף מהחורבן ועד ימינו [הייתה מיושבת בבני ניכר, עד שרובם גורשו בתש"ח]. העיר אונו, היא ככל הנראה בכפר אונו סמוכה ללוד (מבראשית רבה פרשה צ"ח, משמע שלוד הייתה סמוכה לאונו), כל מקומות הללו הם במישור, ממערב לגבול בנימין.

פרק יט

פרק י"ט: תיאור נחלת שמעון, זבולון, יששכר, אשר, נפתלי, דן.
נחלת השבטים בפרק זה, מתוארות בקצרה יחסית לנחלות שהוזכרו לעיל, [בין 6 ל-10 פסוקים לכל שבט].
כאמור בפרק הקודם, יהושע שלח אנשים, שיכתבו את שמות הערים בשארית הארץ, ויחלקו אותם שבעה חלקים לשבעת השבטים, בנימין, שמעון, זבולון, יששכר, אשר, נפתלי, דן.

ארץ שמעון

הגם שהנגב שייך ליהודה, בימי יהושע ניתן חלקו החשוב (באר שבע והסביבה) לשבט שמעון, וכן עוד שתי ערים משפלת יהודה גם הם ניתנו לשמעון¹², והם ישבו שם עד מלוך דוד (דברי הימים א' ד, לא).
חבל הארץ הגדול המכונה בימינו 'נגב' (מדרום הר חברון עד אילת), הוא כ-70% משטח המדינה, אבל רק חלקו הצפוני (באר שבע והסביבה) כלול בגבולות א"י.

בסדר ערי שמעון, נראה שבתחילה מונה את הערים המזרחיות של הנגב, ואח"כ את הערים המערביות, ושני הערים מהשפלה - מצפון לערי הנגב.

א וַיֵּצֵא הַגּוֹזֵל הַשְּׁנִי לְשִׁמְעוֹן, לְמִטָּה בְּנֵי שִׁמְעוֹן לְמִשְׁפְּחוֹתָם, וַיְהִי נַחֲלָתָם בְּתוֹךְ
נַחֲלַת בְּנֵי יְהוּדָה:

ב וַיְהִי לָהֶם בְּנַחֲלָתָם - בְּאֵר שָׁבַע וְשָׁבַע וּמוֹלְדָּה:

ג וַחֲצֵר שׁוּעַל וּבִלְהָ וְעֶצֶם:

ד וְאַלְתָּוֶלֶד וּבִתּוֹל וְחֶרְמָה:

ה וְצִקְלָג וּבֵית הַמֶּרְקָבוֹת וַחֲצֵר סוּסָה:

ו וּבֵית לְבָאוֹת וְשְׂרוּחַן, עָרִים שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה וַחֲצִרֵיהֶן:

ז עֵין רִמּוֹן וְעֵתֶר וְעֶשֶׂן, עָרִים אַרְבַּע וַחֲצִרֵיהֶן:

ח וְכָל הַחֲצִירִים [המושבות הפרוזות - ללא חומה] אֲשֶׁר סְבִיבוֹת הָעָרִים הָאֵלֶּה, עַד
בְּעֵלְת בְּאֵר - רָאֵמֶת נֶגֶב, זֹאת נַחֲלַת מִטָּה בְּנֵי שִׁמְעוֹן לְמִשְׁפְּחוֹתָם:

¹² עתר ועשן, הן ערים משפלת יהודה, כמפורש לעיל [טו, מב], והן ערים יחידות מהשפלה שניתנו לשמעון, שאר ערי שמעון הן מהנגב.

ט מִחֶבֶל בְּנֵי יְהוּדָה, נִחְלַת בְּנֵי שְׁמַעוֹן, כִּי הָיָה חֶלֶק בְּנֵי יְהוּדָה רַב מֵהֶם [חֶלֶק בְּנֵי יְהוּדָה הָיָה גָדוֹל יוֹתֵר מִמֵּנֵיהֶם בְּנֵי הַשִּׁבְטִים], וַיִּנְחְלוּ בְּנֵי שְׁמַעוֹן בְּתוֹךְ נַחֲלָתָם:
לִגְבֵי זִיהוּי הָעָרִים רָאָה הָעֵרָה¹³.

¹³ להלן זיהוי ערי שמעון.

הערים באר שבע, מולדה, חצר שועל, בלה (נראה שהיא היא בעלה של יהודה), עצם, אלתולד, בתול (היא כסיל ביהודה), חרמה, צקלג, ובית לבאות (שהיא לבאות), עין רימון, כולן הובאו לעיל בהערה בפרק ט"ו, לאחר פסוק לב. עתר ועשן, הוסברו לעיל [פרק ט"ו בהערה לאחר פסוק מד]. **שבע.** י"א שהיא חלק מבאר שבע. **בית המרכבות.** לא ידוע (י"א שהיא תל אל מרכב קרוב לחן יואנס, מדרום לעזה, אך לא נראה ששבת שמעון הגיעו כ"כ מערבה). **חצר סוסה** (חצר סוסים בדברי הימים). י"א שהיא מערבה מבאר שבע בין היישובים - חצרים אורים וצאלים, במקום הקרוי בערבית 'קעאת סוסים' (בקעת סוסים). **שרוחן.** י"א שהיא תל שרוחן של ימינו, ממערב לאופקים, בין היישובים אורים ועין הבשור (י"א שהיא שלחים). **בעלת באר ראמת נגב.** היא בעל בדה"י [א' ד, לג], והיא רמות נגב המוזכר אצל דוד [שמואל א' ל, כז], ולא ידוע מיקומה.

הקדמה לנחלות זבולון יששכר נפתלי אשר

בפסוקים הבאים מתבארים נחלות השבטים זבולון ויששכר ואשר ונפתלי, שבטים הללו נחלו את צפון א"י. תחילה נציג מפה המתארת את צפון הארץ באופן כללי, ולאחמ"כ נציג מפה המתארת את מיקום הערים.

יששכר נחל חלק גדול מעמק יזרעאל, ועמק חרוד, ורמות יששכר, עד בקעת כסולות, זבולון נחל את האיזור ההררי באיזור נצרת עד בקעת בית נטופה ומעט

מעמק יזרעאל, נפתלי נחל את מזרח הגליל [איזור הכינרת וצפונה], ואשר את כל מערב הגליל וחלק ממדינת לבנון של ימינו.

הר תבור גבוה רק 588 מעל פני הים, אך הוא בולט מאוד, משום שהוא ממוקם בין עמקים שגבהם כ-100 מטר מעל פני הים.

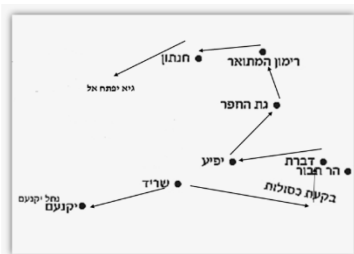
הגבול הצפוני של א"י אינו ברור דיו, וכל המקומות המוזכרות בתורה בצפון א"י [ואף במזרח א"י עד הכינרת], אינם מוזכרים בנחלות אשר ונפתלי¹⁴, ולע"ד נראה שהמקומות הצפוניים של א"י לא התחלקו לשבטים.

¹⁴ בפרשת מסעי מבואר, שהגבול הצפוני עובר במקומות הללו: הר החר, לבא חמת, צדד, זפרונה, חצר עינן, והגבול המזרחי הוא מחצר עינן לשפם, לריבלה, [כינרת ירדן וים המלח]. ורבו הדיעות היכן הגבול הצפוני. כפי הנראה אשר ונפתלי הם השבטים הצפוניים ביותר, עם זאת - בכל תיאור נחלות - לא מצינו מקום אחד מהמקומות שהוזכרו בתורה בצפון הארץ [חוץ מים כינרת והירדן]. כמ"כ לפחות חלק מבקעת הלבנון שייך לא"י, והיא אדמה פורייה ומיושבת, ואינה מוזכרת כאן כלל [הרה"ג ר' יוסף רוטשטיין שליט"א מבאר, שאילו בני גד וראובן היו נוהלים בא"י, היו מקבלים את מקומות הללו בלבנון, אשר מלאים מקורות מים [ונקרא בימינו הגן עדן של המזרח התיכון], כגון בקעת הלבנון, ושאר השטחים שם, ומפאת העובדה שהם לא רצו לנחול בא"י, לכן עמ"י לא התיישב כמעט בלבנון, עד כאן דבריו. אך יש להעיר, שגם לאחר התנחלות ראובן וגד בעבר הירדן, היה ציווי מפורש להוריש את יושבי לבנון, ולנחול את המקום, כמפורש בתורה שיש להוריש את כל א"י עד לבא חמת, ולכאורה בפרק י"ב מפורש שיש לחלק גם שטחים מהלבנון לתשעה וחצי שבטים, ולא ברור מדוע לא עשו כך. ואולי הם חילקו רק מקומות שכבשו לפחות את רוב יושבי המקום, אבל בחבלים הצפוניים שלא הורישו כלל, לא היה כל טעם לחלק לשבטים, או שבמציאות עשה ה' שלא יפול גורל לשום שבט במקום זה].

ארץ זבולון

זבולון נחל מעט מעמק יזרעאל, ואת ההרים בדרום הגליל (הרי נצרת), בין עמק יזרעאל לבקעת בית נטופה, ומעט ממערב הגליל. כל השטחים מאזור יקנעם עד התבור ועד בקעת בית נטופה (עד איזור שפרעם) כולל ציפורי¹⁵ ובית לחם הגלילית שייכים לזבולון.

קיצור הגבול המתואר בפסוקים הללו.

שריד בעמק יזרעאל היא נקודת הגבול [הדרומי של זבולון].

הגבול נוטה משריד מערב עד נחל יקנעם.

הגבול נוטה משריד מזרחה לכסולות תבור, וצפונה לדברת, ומשם עולה בהרי הגליל ל-יפיע.

משם הגבול עובר בגת החפר, ושם נמשך עד חנתון.

וַיַּעַל הַגּוֹרֵל הַשְּׁלִישִׁי, לְבְנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפַּחְתָּם, וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם עַד שְׂרִיד - גְּבוּל נַחֲלָתָם הַגִּיעָה עַד שְׂרִיד (כאן לא פירש מהיכן יגיע לשריד, בהמשך יבאר, שהגבול הוא משריד מערבה עד הנחל אשר פני יקנעם, ומשריד מזרחה עד איזור התבור ובקעת כסולות):

יא [תיאור הגבול מערבה משריד - כלומר החלק המערבי של הגבול הדרומי] וַעֲלָה גְבוּלָם לַיָּמָה - לַמַּעַר [משריד] - וּמִרְעָלָה וּפְגַע בְּדַבְרֹת [והגבול נוגע בדבשת], וּפְגַע אֶל הַנַּחַל - אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יַקְנָעִם:

יב [תיאור הגבול מזרחה משריד - כלומר החלק המזרחי של הגבול הדרומי] וַשָּׁב מִשְׂרִיד - קְדָמָה מְזָרְחַ הַשָּׁמֶשׁ - עַל גְּבוּל פְּסָלֹת תָּבוֹר - וַיֵּצֵא אֶל הַדְּבָרֹת [בשיפולי התבור] וַעֲלָה יָפִיעַ - וַעֲלָה בַּהֲרֵי הַגִּלְיָל הַתַּחְתּוֹן לַיָּפִיעַ:

¹⁵ קיסרון. המוזכר בתחילת שופטים שזבולון לא הוריש (שופטים א, ל), חז"ל מזהים עם ציפורי (ירושלמי מגילה א, א), ואחד מחכמיה קרוי שמעון איש קיסרון.

יג **וּמִשָּׁם עָבַר קְדָמָה מִזְרָחָה - גִּתָּה חֹפֶר עֵתָה קָצִין -** מיפיע הגבול הולך מזרחה, לגת החפר¹⁶, ולעתה קצין - **וַיֵּצֵא [הגבול, אל] רִמּוֹן הַמִּתְאָר - הַנֵּעָה -** ויצא הגבול אל רמון המתואר, ואל העיר נעה:

יד **וַיִּנָּסֵב אֹתוֹ הַגָּבֹל מִצָּפוֹן חֲתָן -** הגבול סובב עצמו מערבה ועובר מצפון לחנתון **- וְהָיוּ תֵּצְאוֹתָיו גִּי יִפְתַּח אֶל -** סוף נטיית הגבול תהיה בגיא יפתח אל [עד כה תיאר את הגבול ולכן אמר והיו תוצאותיו, מכאן סופר מספר ערים, ואת הגבול המערבי לא תיאר, ואולי היה פשוט שזבולון גובל בנחלת אשר ממערב ולכן לא פירט]:

טו **וְקִטְתָּ וְנַהֲלָל וְשִׁמְרוֹן וַיִּדְאַלָּה וּבֵית לָחֶם, עָרִים שְׁתֵּים עָשָׂרָה וְחֲצָרִיהֶן** [אולי הכוונה שבמחוז זה בלבד היו 12 ערים. שהרי ספר כאן לפחות 15 ערים. או שנאמר שגתה חפר עתה קצין היא עיר אחת וכן רמון המתואר הנעה, ואולי עוד מקום שהוזכר הוא רק הר או עמק ולא עיר מיושבת, כמו"כ דברת הייתה על הגבול ונראה שהייתה של יששכר (ראה להלן כא, כח)]:

טז **זֹאת נַחֲלַת בְּנֵי זְבוּלֹן לְמִשְׁפְּחוֹתֵם, הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחֲצָרֵיהֶן:**

לגבי זיהוי ערי זבולון ראה הערה¹⁷. הרב לדני כותב שזבולון קיבל את הקטנה שבנחלות [וכך נראה]. כמו"כ ערי זבולון המוזכרות כאן, אינן

¹⁶ ואולי ניתן לפרש, משם הגבול הולך מזרחה, ואח"כ פונה צפונה לגת החפר. או שהגבול הולך מ-קדמה מזרחה לכיוון מערב לגת החפר [דברים כיו"ב ניאליץ לפרש, אם נאמר שיפיע היא מזרחית או צפונית לתבור].

¹⁷ ערי זבולון: שריד, מרעלה, דבשת, נחל אשר על פני יקנעם, כסלות תבור, דברת, יפיע, גת חפר עתה קצין, רמון המתואר הנעה, חנתון, גיא יפתח אל, קטת, נהלל, שמרון, ידאלה, בית לחם.

שריד. מזהים עם תל שדוד, דרומה למגדל העמק (תרגום השבעים קורא לעיר שדוד, וי"א שבנוסח מקרא סורי נקראת שדיד).

מרעלה. י"א שהיא התל הנקרא בערבית בית ע'לתה, מקום בולט בסביבות רמת ישי (מזרחית לקריית טבעון).

דבשת. לא ידוע מיקומה.

תל יקנעם, היא 'קימונט'. נקרא בערבית קימון, לרגליו נובעים מעינות עינות יקנעם (סמוך לעיר יקנעם של ימינו), יקנעם היא בגבול 3 מקומות גיאוגרפיים, הר השומרון (רמות מנשה), הר הכרמל, ועמק יזרעאל. יקנעם נמצאת בנחלת זבולון, וניתנה ללוויים (להלן כא, לד).

הנחל אשר על פני יקנעם. הוא נחל יקנעם של ימינו, נמשך מערבה באיזור מכוסה יער בין הר הכרמל והר השומרון (רמות מנשה), תחילתו בישוב אליקים (מערב דרום ליקנעם), עובר בצד יקנעם ומתחבר אל הקישון. אורכו 7 ק"מ, גובה הירידה כ-200 מטר.

כסלות תבור. י"א שהיא בקעת כסלות, כלומר הגבול הגיע לשם, אך המקום נמצא בגבול יששכר.

דברת. היא היישוב הערבי 'דבורייה' בשיפולי הר תבור. נראה שעיר זו הייתה על גבול זבולון, והיתה של שבט יששכר, וניתנה ללוויים כמפורש להלן (כא, כח).

יפיע. י"א בתחום הכפר הערבי יאפה (במפה הוא נראה מחובר עם נצרת), בגבול הרי הגליל ועמק יזרעאל. הרב לדני בספרו (ערכה של א"י כ"א) דוחה זיהוי זה, בטענה שיפיע צריכה להיות מזרחית ליכסלות תבור' ול'דברת' [אמנם קשה לדבריו, כי מזרחית לתבור הכל מישור, וכאן מפורש שיש לעלות ליפיע. או שנאמר שיפיע היא על צלע התבור המזרחי, וי"א שהיא מצפון לתבור, [אכן קשה להבין סדר הגבול לפי זיהוי זה של הכפר יאפה. אך אם נאמר שיפיע היא מזרחית לתבור [או צפונית], לא מובן איך הגבול הולך משם מזרחה, לגת החפר - כמפורש בסמוך, ובימינו נהוג לזהות את גת החפר במשהד, כפי שיבואר, ומשהד היא מערבית צפונית להר תבור].

גת החפר. מקומו של הנביא יונה בן אמייתי [מלכים ב' יד, כה]. רבים סוברים שמיקומה היא במקום הערבי 'משהד' של ימינו, צפונית לנצרת, מזרחית לציפורי (הר יונה בנצרת עילית [נוף הגליל], נקרא כך ע"ש יונה הנביא שהיה גר במשהד הסמוכה). בבראשית רבה [צח] מבואר על גת החפר שהיא 'גובבתא דציפורין', כלומר, גבשיות וגובה של הסלע של ציפורי [ע"פ פירוש במתנות כהונה], ע"פ זה מזהים את 'משהד' כגת החפר. בקהלת רבה [ט, ג] מבואר שכאשר נפטר רבי יהודה הנשיא, היו בוכים וקולם נשמע ג' מילין עד גובבתא, וזה מתאים מאד ל'משהד'. שם יש מקום, שע"פ מסורת מוסלמית היה קבר יונה הנביא, וידוע שגם יהודים היו הולכים שם בזמנים מסויימים להתפלל [המקום היה קרוי בערבית ח'ירבת א-זרע], 'משהד' פירושו 'קדוש' בערבית, ואולי נקרא כך ע"ש קבר יונה הנביא [אמנם יש כמה מסורות מוסלמיות ונוצרות אחרות על קברו של יונה הנביא בחלחול או באשדוד, אך מסתבר שאין בהן ממש].

עתה קצין. לא ידוע.

רמון המתואר. במקום הכפר הערבי רומאנה, בגליל התחתון, בגבול בקעת בית נטופה, הבקעה שהכפר ממוקם בה נקראית בקעת רמון.

הנעה. (לא ידוע).

גיאת יפתח אל. י"א שהוא הגיאת שהולך מבקעת בית נטופה מערבה אל נחל קישון (אולי אזור נחל ציפורי).

איתא בירושלמי (מגילה ב:) על פסוק ט"ו - וְקָטַת וְנִחַלְל וְשִׁמְרוֹן וְיִדְאָלָה וּבֵית לָחֶם...

וקטת, קטינית. נהלל, מהלול. ושימרון, סימונייה. ויראלה, חורייה [שם הגירסה ויראלה]. בית לחם, בית לחם צרייה.

קטת. לא ידוע (חז"ל מזהים עם קטונית, וגם זה לא ידוע).

נהלל. חז"ל זיהו עם מהלל [כאמור]. שם היה כפר ערבי מעלול, והיא חרבה בתש"ח, ובמקומה הוקם יישוב יהודי 'נהלל', במערב עמק יזרעאל, למרגלות הגליל התחתון, 100 מ' מעל פני הים, 25 ק"מ מהחוף [מהמקומות המפורסמים בארץ, בגלל מבנה היישוב הבנוי בעיגול מסודר].

תל שימרון. נמצא צפונית מזרחית לנהלל, וקרוי סמוניה בקרב הערבים, כלשון חז"ל כאמור. למותר לציין שאין כל קשר בין העיר שימרון, לבין שימרון בנו של יששכר [כמו"כ אין לה כל קשר לשומרון בהרי מנשה].

ידאלה. חז"ל זיהו עם חורייה בסביבות בית לחם הגלילית, (נקראת גם חבריא, זעירא מן חבריא בירושלמי מגילה ב:).

בית לחם. בגבול הגליל התחתון ועמק יזרעאל, מזרחית לקריית טבעון (קרו לה בית לחם צרייה בירושלמי הנ"ל), הערבים שמרו על שמה גם בחורבנה.

מוזכרות כמעט בכל המקרא [יקנעם מוזכרת עוד פעמיים בספר יהושע, בספר מלכים מוזכרת גת החפר פעם אחת. ונהלל מוזכרת בתחילת שופטים במקומות שזבולון לא הוריש], נוסף על ערים הללו, יש את קיטרון [שופטים א, ל], ואילון [שופטים יא, יב] המוזכרים פעם אחת במקראות אחרים.

לכל הדיעות, מפשוטו של מקרא לא נראה שנחלת זבולון הגיעה לים, כמו"כ העיר צידון אינה מוזכרת כאן, והיא מוזכרת להלן בנחלת אשר¹⁸ [ולמעשה לא הורישו אותם כלל גם בתקופות מאוחרות], וא"כ היאך יעקב מברך את זבולון שיהיה לחוף ימים וירכתו על צידון? הרב לדני בספרו [ערכה של א"י, כ"א] מאריך בעניין, הוא מביא את דעת הגר"א שהייתה לזבולון רצועה כל שהיא בתוככי נחלת אשר שהגיעה עד הים ועד צידון, וי"א שזו הסיבה שתחילת הגבול מתוארת 'עד שריד' ולא פירש מהיכן יגיע לשריד, כי הכוונה שהגיע מצידון לשריד, וזו גם הסיבה שלא מתואר שטח מערב זבולון, אך עדיין הדבר תמוה מאד. [כמו"כ יוסף בן מתתיהו כותב שנחלתם הגיעה לכינרת וליים הגדול]

ארץ יששכר

יששכר. יששכר נחל את השטחים המזרחיים בין הרי השומרון לגליל. והם רמות יששכר, עמק חרוד (עמק בית שאן), ועמק כסולות וגבעת המורה עד התבור ועד הירדן. בנחלת יששכר מבואר שהגבול הוא מהירדן עד התבור, והערים יזרעאלה, כסולת, שונם, ועוד מספר ערים היו בגבולו, כך שלפחות החלק המזרחי של עמק יזרעאל¹⁹ שייך לו, זבולון נחל גם

¹⁸ ומקומה על חוף הים, כ-90 ק"מ צפונה מקצה נחלת זבולון.

¹⁹ עמק בית שאן שייך ליששכר. לעיל (ז,יא) מפורש, שהערים בית שאן, יבלעם, דור, ועין דור, תענך, ומגידו, ניתנו למנשה מיששכר ואשר. ומכיוון שהשטחים ממערב לבית שאן שייכים ליששכר [כגון יזרעלה ושונם] כ"ש בית שאן עצמו. בימינו נהוג לומר שרוב עמק יזרעאל שייך ליששכר, כי הערים תענך ומגידו שניתנו למנשה, הם ניתנו מיששכר ולא נראה שניתנו מאשר, כי נחלת זבולון מפסיקה ביניהם. כפי הנראה מבין הערים המוזכרות [שניתנו למנשה מיששכר ואשר], רק העיר דור הייתה מנחלת אשר, ושאר הערים היו מנחלת יששכר.

הוא בעמק (נראה שהרי הגלבע שייכים ליששכר, ואולי גם מעט מההרים באזור ג'נין), בימינו נהוג לומר שרובו של עמק יזרעאל שייך ליששכר²⁰.

איתא בבראשית רבה [ויחי פרשה צ"ח]: **יִשְׁשָׁכָר חֲמֹר גָּרָם**, מדבר בארצו, מה חמור זה נמוך מכאן ונמוך מכאן וגבוה האמצע, כך בקעה מכאן ובקעה מכאן והר מכאן, **רִבֵּץ בֵּין הַמִּשְׁפָּטִים**, אלו שתי בקעות, בקעת פסלן [ויש גירסה בקעת אכסלו], ובקעת יזרעאל.

כלומר, יששכר נחל את בקעת כסולות ועמק יזרעאל, וגבעת המורה השוכן בין הבקעות הללו.

יז לִישְׁשָׁכָר יָצָא הַגּוֹרֵל הָרְבִיעִי, לְבְנֵי יִשְׁשָׁכָר לְמִשְׁפְּחוֹתָם:

יח וַיְהִי גְבוּלָם - יִזְרְעֶאלָה [העיר יזרעאל] וְהַכְּסוּלֹת וְשׁוֹנִים:

יט וְחִפְרִים וְשִׂיאֵן וְאַנְחֶרֶת:

כ וְהַרְבִּית וְקִשְׁיֹן וְאַבְצָ:

כא וְרַמַּת וְעֵין גָּנִים וְעֵין חֲדָה וּבֵית פֶּצִץ:

כב וּפָגַע הַגְּבוּל בְּתַבּוּר וּשְׁחֲצִימָה וּבֵית שֶׁמֶשׁ, וַהֲיוּ תְּצֻאוֹת גְּבוּלָם הַיָּרְדֵּן, עָרִים שֶׁשׁ עָשָׂרָה וְחֲצִרֵיהֶן:

כג זֹאת נִחְלַת מִטָּה בְּנֵי יִשְׁשָׁכָר לְמִשְׁפְּחוֹתָם, הָעָרִים וְחֲצִרֵיהֶן:

לגבי זיהוי ערי יששכר, ראה הערה²¹. ערי יששכר אינם מוזכרות כמעט במקרא, למעט העיר יזרעאל והעיר שונים ואיזור התבור [בית שמש של יששכר אינה מוזכרת עוד במקרא].

²⁰ אמנם מבחינת זיהוי המקומות, הערים המוזכרות כאן המזוהות מעמק יזרעאל, הן במזרח העמק [יזרעאלה שונים], אך נראה שתענך ומגידו המערביים יותר שייכים ליששכר כפי שהוסבר בהערה הקודמת.

²¹ ערי יששכר המוזכרות הן: יזרעלה, כסולות שונים חפריים שיאון אנחרת רבית קישיון אבצ רמת עין גנים עין חדה בית פציץ. תבור, שחצימה, בית שמש.

יזרעאלה. היא תל יזרעאל, נמצא בגבול עמק יזרעאל, סמוך לגלבע סמוך לקיבוץ יזרעאל, בעיר זו היו ארמונות של מלכי עשרת השבטים (כגון אחאב), ומהנבואה הראשונה של הנביא הושע, נראה שעיקר הכוח הצבאי היה שם. יזרעאל המוזכר במעשה אחאב, ויהורם בנו, הכוונה לעיר יזרעאל. והמוזכרת בהושע, הכוונה לעמק יזרעאל (כמפורש שם), אך גם שם הכוונה לעיר יזרעאל בעמק יזרעאל [אמנם בירת עשרת השבטים הייתה העיר שומרון בהרי מנשה]. המקום היה נקרא בערבית 'זירעין'. בכפר זה ישנו מעין, ונראה שהוא היעין אשר ביזרעאל [שמאל א' כט, א], שם נאספו ישראל במלחמה האחרונה של שאול.

ארץ אשר

אשר נחל את מערב הגליל, והרי הכרמל. ושטחים על חוף הים מדרום לכרמל²². המקומות המוזכרים (כזיב, רחוב, צר, צידון, עברון, שיחור לבנת, עמה) רובם קרובים לחוף הים הצפוני (מהכרמל וצפונה).

כסולות. היא במקום הערבי הקרוי איכסאל, דרומית לנצרת. גובהה הממוצע של הבקעה 100 מטר מעל פני הים. כאמור בבראשית רבה (צ"ח) איתא, רובץ בין המשפתיים, אלו שתי בקעות בקעת פסלן (ויש גירסה בקעת אכסלו) ובקעת יזרעאל. שם יש מקום הנקרא בערבית 'איכסאל' [וי"א שהיא גם 'כסולת תבור' המוזכר לעיל בנחלת זבולון].

שוניס. במקום היישוב הערבי סולס בימינו, מזרח עמק יזרעאל [מהישוביים הערביים היחידים שנשארו בעמק יזרעאל], בעל הכפתור ופרח שהיה גר בבית שאן, כתב על המקום שהוא שוניס. כמו"כ קרוב למסגד שם ישנה קיר אבן, והיא חוסמת פתח למערה מסויימת - ועליה הוא כתב שהוא בית האשה השונמית שאלישע הנביא היה מתארח שם [מלכים ב' פרק ד'], ולכן בימינו יש מאמינים שהוא מסוגל לפוריות), בשונים נאספו הפלשתים במלחמת שאול האחרונה [שמואל א' ח, ד].

חפריים. לא ברור (אולי משם היו מביאים סולת משובחת, מנחות פ"ח משנה א').

שיאון. לא ידוע. (שיאון היא עם ש' ימנית, ואין לה קשר על הר חרמון הקרוי שיאון [דברים ד, מח] עם ש' שמאלית).

אנחרת. י"א שהיא נמצאת בתל הנקרא בערבית אלעג'ול, מתרומם צפונה מהכפר הערבי 'נערה' במזרח עפולה, 322 מ' מהים לרגלי גבעת המורה ובשולי רמת יששכר.

רבית. לא ידוע.

קשיון. מקומה באתר הקרוי בערבית 'תל כסיון', קרוב לרגלי התבור ובצד הכביש עפולה כפר תבור. עיר זו ניתנה לכהנים (יהושע כא, כח), ונקראת גם קדש, בדברי הימים [א' ו, נז].

אבץ. י"א שהוא בעין אלעבוצ או אלחבוצ [כך נקרא בפי הערבים], סביבות כפר תבור מזרחה.

רמת. י"א שהיא בכוכב הירדן של ימינו, הנמצאת בשולי רמה גבוהה, ומשקיפה על העמקים סביב.

עין גנים. י"א במקום העיר הפלסטינית ג'נין, (אולי היא העיר ענן שניתנה ללוויים).

עין חדה. י"א שהיא במקום הקרוי בערבית כרם אלחדתה, בין כפר תבור ויבנאל.

בית פצץ. לא ידוע.

שחצימה. לא ידוע.

בית שמש. מוזכרת בנחלת נפתלי ויששכר (הר"י רוטשטיין ס"ל שהיא עין יעלה, דרום מערב לדגניה, היה שם חורבה בשם ח'רבת ש'מסין, מופיע במפות הבריטים משנת תר"מ 1880, וגם במפות מהמנדט הבריטי סביבות הת"ש).

²² שהרי העיר 'דור', שייכת לאשר וניתנה למנשה (לעיל יז, יא), ודור ממוקמת על הים קרוב לעיר זכרון יעקב, 30 ק"מ דרומית לחיפה (צמוד לחוף הבונים, מהחופים היפים בארץ, שם מצוי גם

כד וַיֵּצֵא הַגֹּזֶל הַחֲמִישִׁי, לַמָּטָה בְּנֵי אֲשֶׁר לַמִּשְׁפָּחוֹתָם:

כה וַיְהִי גְבוּלָם, חִלְקַת וְחָלִי וּבָטֹן וְאַכְשָׁף:

כו וְאַלְמֶלֶךְ וְעַמְעֵד וּמִשְׁאֵל, וּפָגַע בְּכַרְמֵל הַיָּמָה - וּבְשִׁיחֹר לְבָנָת:

כז וְשָׁב מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ בֵּית דָּגוֹן, וּפָגַע בְּזַבְלוֹן - וּבְגִי יִפְתַּח אֶל צְפוֹנָה - בֵּית הָעֵמֶק וְנַעֲיָאֵל, וַיֵּצֵא אֶל כָּבוֹל מִשְׁמָאל - וַיֵּצֵא הַגְּבוּל אֶל כָּבוֹל, וּמִשָּׁם מִמְּשִׁיךְ הַגְּבוּל לִשְׁמָאל - כְּלוּמָר צְפוֹנָה מִכָּבוֹל - לְכִיּוֹן עֶבְרוֹן וְרוּחוֹב וְחֲמוּן וְכו':

כח וְעֶבְרוֹן וְרוּחוֹב וְחֲמוּן וְקִנְיָה, עַד צִידוֹן רַבָּה [נִרְאָה שֶׁהַגְּבוּל הַצְפוֹנִי שֶׁל נַחֲלַת אֲשֶׁר הִיא בְּצִידוֹן]:

כט וְשָׁב הַגְּבוּל הָרְמָה [הַגְּבוּל חוּזֵר דְּרוּמָה לַמָּקוֹם הַמְּכֻוֹנָה רִמָּה], וְעַד עִיר מְבַצֵּר צֹר [עַד שֵׁם הַגְּבוּל שֶׁב], וְשָׁב הַגְּבוּל חֲסָה, וְהָיוּ תֵּצְאוֹתָיו הַיָּמָה - מִחֶבֶל אֲכַזִּיבָה [סוֹף הַגְּבוּל הַשֶּׁב דְּרוּמָה, הוּא בְּאַכְזִיב]:

ל וְעַמָּה וְאַפֶּק וְרוּחוֹב, עָרִים עֲשָׂרִים וּשְׁתֵּים וְחֲצִרֵיהֶן:

לא זֹאת נַחֲלַת מָטָה בְּנֵי אֲשֶׁר לַמִּשְׁפָּחוֹתָם, הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחֲצִרֵיהֶן: לְגַבִּי זִיהוּי עָרֵי אֲשֶׁר, רָאָה הָעֵרָה²³.

'אֲרַגְמוֹן (כַּהֵן קוֹצִים)'. תַּל זֶה מְזוּהָה ע"פ מִקְּרוֹת יוֹוִנִים וְלִטְיָנִים [רֹמָאִים], וְע"פ מִפֶּת פּוֹיִטִינְגֶּר (מִפֶּת דְּרָכִים מִתְּקוּפַת הָאִימְפֵּרִיָּה הָרֹמִית, כַּמָּה מֵאוֹת שָׁנִים לֵאחֲרֵי חוֹרְבָן הַבַּיִת).

²³ עָרֵי אֲשֶׁר הַמְּזוֹכָרוֹת הֵנֵם: חִלְקַת חָלִי בָטֹן אֲכַשָּׁף אֲלֶמֶלֶךְ עַמְעֵד מִשְׁאֵל, כְּרַמֵּל הַיָּמָה שִׁיחֹר לְבָנָת, בֵּית דָּגוֹן גִּיא יִפְתַּח אֶל, בֵּית הָעֵמֶק נַעֲיָאֵל, כָּבוֹל, עֶבְרוֹן רֹחוֹב חֲמוּן קִנְיָה צִידוֹן רַבָּה, הָרָמָה עִיר מְבַצֵּר צֹר, חֲסָה, אֲכַזִּיבָה, עַמָּה אֶפֶק רֹחוֹב.

חִלְקַת. י"א שֶׁהִיא בִּתְל הַרְבֵּג' בַּגְּבוּל כֶּפֶר חֲסִידִים.

חָלִי. י"א שֶׁהִיא בַּמָּקוֹם הַחוֹרְבָה רֹאס עָלֵי, בְּשִׁיפּוּלֵי הַגִּלְלִי הַתַּחְתּוֹן הַמַּעֲרָבִי (צְפוֹנִית לְבֵית לֶחֶם הַגִּלְלִית צְפוֹנִית לְשִׁפְרָעַם), לִיד רִמַּת יוֹחָנָן.

בָּטֹן. וַיִּתְּכֵן שָׁזָה בַּמָּקוֹם אַחֵר בַּכֶּפֶר הָעֲרָבִי אֲבַטִּין (אִיבַטִּין) צְפוֹנִית מִזְרַחִית לְרִכְסִים. [בַּעֲבֹר הִיא יוֹוִנִי שֶׁטַעַן שָׁזָה בְּמִיל הַשְּׁמִינִי מַעֲכּוֹ מִזְרַחָה].

אֲכַשָּׁף. אוֹלֵי הוּא הַתֵּל הַקְּרוּי בַּעֲרַבִּית תַּל כִּיסָאן, דְּרוֹם מִזְרַח לַעֲכוֹ (הָרֵב יוֹסֵף רוּטְשְׁטִין ס"ל שֶׁהִיא הָעִיר חִיפָה).

אֲלֶמֶלֶךְ. יִתְכֵּן בְּאִיזוֹר וְאִדִּי אֲלֶמֶלֶךְ הַיּוֹצֵא מִבְּקַעַת בֵּית נִטּוּפָה (כִּי הָעֲרָבִים קָרְאוּ לָהּ וְאִדִּי אֲלֶמְלִיכ), מִתַּפְתַּל בֵּין הָרֵי הַגִּלְלִי וַיּוֹצֵא לְנַחַל קִישּׁוֹן וּמִפְרָץ חִיפָה, וְזֶה גִיא יִפְתַּח אֶל (הָרֵב רוּטְשְׁטִין גַּם הוּא סוֹבֵר כֵּךְ).

עַמְעֵד. לֹא יָדוּעַ עָלָיו.

מִשְׁאֵל. י"א שֶׁהִיא בִּתְל הַנִּקְרָא בַּעֲרַבִּית, 'אֶל-נַחַל', בְּסִבִּיבוֹת חִיפָה בַּגְּבוּל בְּתֵי הַזִּיקוֹק בִּימִינוֹ.

שיחור לבנת. ר' אשתורי הפרחי מזהה אותה עם נחל נעמן בין הקריות לעכו (שם יש רצועת חולות לבנה, ואולי המקום קרוי 'שיחור' ע"ש הביצות).

בית דגון. לא ידוע. (הרב רוטשטיין ס"ל שהוא בין אלוני אבא לרמת ישי, סביבות בית לחם הגלילית).

גיא יפתח אל. י"א שהוא הגיא שהולך מבקעת בית נטופה מערבה אל נחל קישון (אולי אזור נחל ציפורי), הנקודה במפה היא בצומת המוביל, מזרח לאלון הגליל.

תל **בית העמק** נמצא קרוב ליישוב בית העמק של ימינו (בעמק עכו הפוריה), וקרוי בערבית תל מימאס.

נעילאל. הרב יוסף רוטשטיין סובר שהיא 'ענין' צפון להר חנתון (בגבול זבולון).

כבול. הוא היישוב הערבי כאבול, דרום מערב לכרמיאל.

עברון. נקרא גם עבדון (להלן כא, ל), מזרח לנהריה, סמוך לעבדון של ימינו.

רחוב. אולי היא על תל בירה, סמוך ליסעור, מזרחית לעכו. בנחלת אשר מוזכרת פעמיים עיר בשם רחוב, אולי היא הראשונה, והשניה אינה ידועה.

חמון. נראה שהיא אמון הנזכר בירושלמי (דמאי ב, ה), השם חמון נשכח, אך שרידי העיר נשארו בחורבה אום אלעומיד. באיזור יש ואדי חמול, ומעין עין חמול. בכתובת שנמצאת בחורבה זו כתוב 'אל חמין' (אליל בשם חמון), המקום בסביבת ראש הניקרה, בלבנון סמוך לגבול ישראל.

קנה. צידון. קנה - בימינו נמצא בתחומו כפר ערבי קאנה, בסביבת צור הקדומה. במרחק של 10 ק"מ צפונית ממנה (מעבר לנהר ליטאני) נמצאת צידון רבה, בזמן השילטון הערבי קרו לה צידה, (קברי זבולון ויששכר נמצאים בצידון).

הרמה. לא ידוע.

מבצר צר. (י"א סביבות העיר צר, היושבת על החוף).

חסה. בתרגום השבעים מוזכר במקום חסה יאסיף. מזכיר את כפר יאסיף בגליל המערבי, מזרחית לעכו.

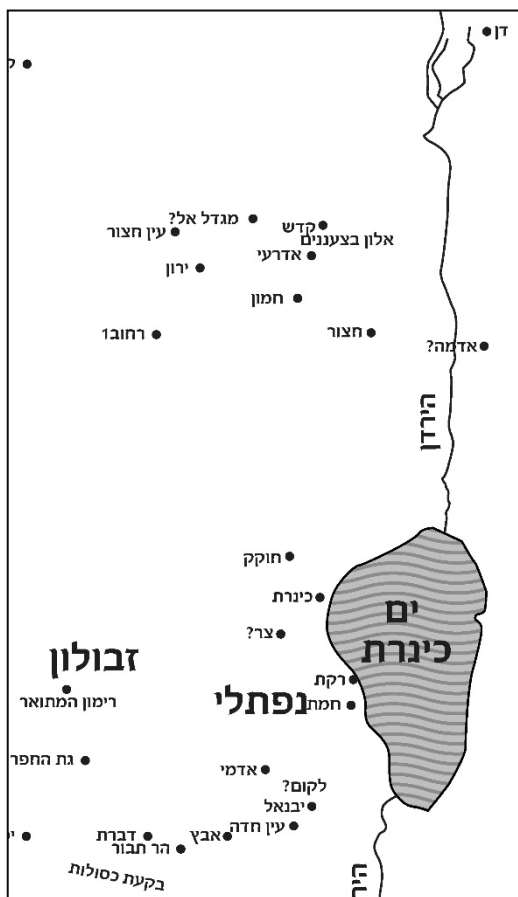
אכזיבה. אכזיב. מקום זה נקרא בחז"ל כזיב, וכך גם בימינו, ונמצא ביו נהריה לראש הניקרה, הגבעה מתרוממת בחוף (13 ק"מ מנהריה, 3 ק"מ מראש הניקרה, בספרי וזאת הברכה מבואר, שהיה שם זקן שהתפרנס מחילזון).

עמה. בתרגום השבעים מובא 'עכו' (במקום שאצלינו כתוב עמה).

אפק (או אפקה). תל אפק נמצאת מזרחית לקריות, (אולי היא נמצאת קרוב יותר לקצה הצפוני של נפתלי בגבול הצידונים כפי שנראה מתיאור הארץ הנשאת (לעיל יג, ד), או שישנם שתי ערים בשם זה בצפון המערבי).

רחוב. לא ידוע מיקומה, עיר זו מוזכרת פעמיים בנחלת אשר.

ארץ נפתלי

נפתלי נחל את כל מזרח הגליל מהכינרת וצפונה, נראה שחלקו החשוב של הגליל העליון שייך לנפתלי, הגבול המבואר בפסוקים אלו, הוא מהתבור וצפונה (יבנאל, אדמי), והשטחים מצפון לזבולון (אולי מבקעת בית נטופה וצפונה) ומזרח לאשר.

גבול נפתלי מתוארת בשני פסוקים [לג-לד], לאחר מכן ישנם ארבעה פסוקים המונות ערי מבצר בנפתלי.

כאמור, גבול נפתלי מתואר בפסוקים לג-לד, בפסוק לג מתואר הגבול המזרחי. והוא מאילון בצעננים [עמוק

החולה], אדמי, יבנאל, לקום והירדן.

פסוק לד, מתאר את הגבול הדרומי, שהגבול נוטה מהירדן מערבה לאזנות תבור, ומשם צפונה לחוקק, כך שזבולון נמצא בדרומו של נפתלי ואשר ממערבו [ואף כל הירדן עד ים המלח ביהודה שייך לנפתלי].

פסוקים לה-לח מונות את ערי המבצר של נפתלי. ככל הנראה, תחילה מונה את הערים הקרובות לכינרת, ואח"כ מונה את הערים הצפוניות מאיזור הכינרת עד איזור החרמון.

לב לבני נפתלי יצא הגורל הששי, לבני נפתלי למשפחתם:

ג' וַיְהִי גְבוּלָם, מִחֶלֶף - מֵאֵלּוּן בְּצַעֲנָנִים, וְאֲדָמִי הַנֶּקֶב, וַיִּבְנֶאל - עַד לְקוֹם, וַיְהִי תִצְאָתוֹ הִירְדֵן - קֶצֶה גְבוּלוֹ הַדְּרוּמִי מֵגִיעַ עַד הִירְדֵן:

לד וְשֵׁב הַגְּבוּל יָמָּה אֲזֻנֹת תְּבוּר - מֵהִירְדֵן הַגְּבוּל חוּזֵר מֵעֶרְבָה לֵאיוֹזֹר הַתְּבוּר - וַיֵּצֵא מִשָּׁם (צִפּוֹנָה) חוֹקְקָה, וַפָּגַע בְּזַבְלוֹן מִנֶּגֶב, וּבְאֲשֹׁר פָּגַע מִיָּם (כִּי אֲשֶׁר יֵשֵׁב עַל כָּל הַחוּף מֵעֶרְבִית לִנְפֹתֵלִי), וַיְבִיהוּדָה הִירְדֵן מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ (כִּי כָל הִירְדֵן הַנִּשְׁפָּךְ לִים הַמֶּלֶח שְׂבִיהוּדָה שִׁיךְ לִנְפֹתֵלִי):

לה וְעָרֵי מִבְּצָר - הַצָּדִים - צָר - וְחִמָּת רֶקֶת וְכִנְרֵת:

לו וְאֲדָמָה וְהֶרְמָה וְחָצוֹר:

לז וְקִדְשׁ וְאֲדָרְעִי וְעֵין חָצוֹר:

לח וַיִּרְאוּן וּמִגְדַּל אֶל חָרֹם וּבֵית עֲנַת וּבֵית שָׁמֶשׁ, עָרִים תְּשַׁע עָשָׂרָה וְחִצְרֵיהֶן:

לט זֹאת נִחְלַת מִטָּה בְּנֵי נִפְתָּלִי לְמִשְׁפַּחְתָּם, הָעָרִים וְחִצְרֵיהֶן:

לגבי לגבי זיהו ערי נפתלי, ראה הערה 24.

24 ערי נפתלי המוזכרות הן: אלון צעננים - קדש אדמי יבנאל לקום. אֲזֻנֹת תְּבוּר, חוקק. הצדים צר חמת רקת כינרת אדמה הרמה חצור קדש אדרעי עין חצור יראון מגדל אל חרם בית ענת בית שמש. ונבארם ע"פ המידע הידוע בימינו.

איתא בירושלמי (מגילה ב'): על הפסוק - וַיְהִי גְבוּלָם, מִחֶלֶף - מֵאֵלּוּן בְּצַעֲנָנִים, וְאֲדָמִי הַנֶּקֶב, וַיִּבְנֶאל - עַד לְקוֹם...

מחלף, חלף. מאילון, זו איילון. בצעננים, אגנייה דקדש. ואדמי, דמין. הנקב, ציידתא. ויבנאל, כפר ימה. עד לקום, לוקים.

חלף. י"א שהיא במקום הכפר הלבנוני 'כילה' ממערב למטולה.

אלון בצעננים. חז"ל מזהים עם 'אגנייה דקדש' (ירושלמי מגילה א,א) (הקרוי בזמנם איילין), [בימינו נקראית אגניה] והיא בקעה שטוחה המכוסה מים בימות הגשמים - בימינו עמק החולה. (תרגום השבעים מזהה אלון בצעננים עם בצמין מערבית ליבנאל, אבל במעשה דבורה [שופטים ד,יא] מפורש שאלון בצעננים היה סמוך לקדש ויבנאל רחוקה משם, אבל י"א שישנה עוד קדש בנפתלי שאינה מוזכרת כאן).

תל **אדמי** מתנשא 166 מטר מעל פני הים, בבקעת יבנאל הפוריה, הראיה לכך היא, שהמקום היה מכונה בערבית ח'ירבת א-דאמיה (בסביבות יבנאל, מזרח ליישוב שדה אילן).

יבנאל. בירושלמי מגילה מבואר שהוא כפר ימה בזמנם [הובא לעיל], הערבים שמרו על שם החורבה [ח'ירבת ימה], והוא בנאלי - יבנאל בימינו, 25 מטר מעל פני הים, לרגלי רכס הררי ובגבול בקעת יבנאל.

לקום. חז"ל מזהים עם לוקים, ולא ידוע מקומה.

חוקק. ידועה בדורות ונזכרת בתלמוד (יוחנן חיקוקיה ירושלמי פסחים א,ד שביעית ט,א) הערבים קרו למקום יקוק. היה כפר קטן, ובימינו הוא נטוש. סמוך לקבר חבוקק הנביא (המקום הוא בגובה 25 מטר מעל הים, ו-230 מטר מעל פני הכינרת הסמוכה).

איתא בירושלמי (מגילה ב:) על הפסוק - וְעָרֵי מִבְצָר - הַצִּדִּים - צָר - וְחִמָּת, רִקְתָּ, וְכִנְרָת.

וערי מבצר, הצידים צר, וחמת רקת וכינרת. הצידים, כפר חיטייא. צר, דסמיכה לה (כלומר צר היא העיר הסמוכה לכפר חיטייא). חמת, חמתא. רקת, טיברייא. וכינרת, גינוסר.

הצדים. צר. בירושלמי (מגילה, שהובא לעיל) מזוהה עם כפר חטיא, באיזור כפר חטיס, מערב לטבריה, צר מבואר שם בירושלמי שהיא סמוכה לצדים, כיום לא ידוע מקום צר.

חמת. כנראה היא סביבות חמי טבריה (חמת טבריה של ימינו, מדרום לטבריה).

רקת. היא טבריה העתיקה כמבואר בירושלמי [הובא לעיל], וכך גם במסקנא בתלמוד בבלי (מגילה ו:). בחז"ל מובא שיש אורך מיל בין חמת (חמסא) לרקת (בבלי מגילה ב:), וחזרו להיות עיר אחת, כלומר היא בטבריה העתיקה.

כינרת. י"א שהיא בתל כינרות (תל עורימה), 125 מ' מתחת הים, 75 מטר מעל הכינרת.

אדמה. אולי בסביבות החורבה הקרויה בערבית 'אידמה', בין אשדות יעקב לגשר, (דרומית לכינרת על הירדן).

רמה. לא ברור [י"א שהיא בכפר הלבנוני רמיה, כ-ק"מ מגבול ישראל, מצפון ליישוב נטועה, 10 ק"מ צפונית למעלות תרשיחא].

חצור. חצור העתיקה השתרעה על שטח רחב ידים, עשו בה חפירות רבים ומצאו בה ממצאים ארכיאולוגים רבים.

קדש. בתחומה היה קיים בימי הביניים כפר ערבי בשם 'קדס', היו זמנים שיהודים היו הולכים שם להשתטח על קברות צדיקים. חורבת קדש של ימינו הם מהתקופה הרומאית ושם יש שיקוצים של ע"ז [שנבנו ע"י הרומאים].

אדרעי. י"א שהיא בחורבה הנקראת בערבית 'אלחריבה' בקירבת קדש נפתלי ומושב דישון.

עין חצור. י"א שהיא בחורבה הנקראת 'חצירה' בגליל בדרום לבנון, בסביבות עין-אבל מערבית לרמות נפתלי.

יראון. נמצאת בלבנון, המקום הקרוי ירון (או יארון) בגבול ישראל, מערב לקיבוץ יראון הישראלית (כ-10 ק"מ צפונית למירון).

מגדל אל. לא ברור [אולי בחורבה הקרויה בערבית מג'דל, בסביבות קדש נפתלי צפונה, בימינו בתחום לבנון, וישנה דעה שהיא בכפר מג'דל איסלם השוכן צפונה יותר].

חרם. לא ידוע מקומו (הרב רוטשטיין ס"ל שזה פסגת חרמון, ולדעתו חרם היא מלשון חרמון).

בית שמש. י"א שהיא במקום היישוב הערבי מג'דל שמים [מגדל השמש בערבית], במורדות החרמון. לפי זה, אינה בית שמש המוזכרת בגבול נחלת יששכר [שהרי לכל הדיעות נחלת יששכר לא הגיעה לשם].

[י"א שיש עוד קדש בנפתלי, בגליל התחתון סמוך לכינרת, בימינו חורבה בין המושבה כינרת ופוריה, הערבים קראו למקום 'קדיס'].

נחלת דן

דן נחל את השטחים בין יהודה ליוסף, ממערב לבנימין.

שבת דן נחלו את המישור שעל חוף הים (בין יהודה ליוסף), מנחל הירקון עד יבנאל (יבנה), ומאיזור בית שמש ועד איזור בית חורון [כגון עמק איילון] ועד הים. איזור זה מכונה בימינו 'גוש דן' ומרכז הארץ.

בארץ דן ישבו האמוריים, ובני דן לא הורישו אותם (שופטים א, לד), ולא הייתה להם נחלה²⁵, וע"כ הם הלכו הרחק ממקומם ליליש', כ-40 ק"מ צפונית לכינרת (סמוך להר החרמון), לכדו את העיר, הורישו אותה וישבו בה [המאורע כולו מבואר בפרק י"ח בשופטים]. הם קראו את שם העיר 'דן' על שם דן אביהם, והיא היתה נחשבת גבולה הצפוני של ישראל.

²⁵ בשופטים (יח, א), לפני שכבשו את ליש, נאמר - שֶׁבֶט הַדָּנִי מִבְּקֶשׁ לוֹ נַחֲלָה לְשִׁבְתָּ, כִּי לֹא נָפְלָה לוֹ עַד הַיּוֹם הַהוּא בְּתוֹךְ שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל בְּנַחֲלָה, והכוונה שלא הוריש את הגויים מארצו.

(משום שאת המקומות הצפוניים ל'דן' לא הורישו), ומכאן המשפט 'מדן ועד באר שבע' המוזכר רבות.

בפסוקים הללו, לא מפורש גבול דן כלל, יש רק רשימת ערים. אך לאחר שלמדנו לעיל את נחלת כל השבטים, ברור הדבר שדן הוא ממערב לבנימין - בין יהודה לאפרים.

גבולות דן, כפי הנלמד מהפרקים הקודמים, בשבטים הנוגעים בנחלת דן - שהם יהודה ובנימין ויוסף.

ים התיכון הוא הגבול המערבי [כך נראה].

בקצה המזרחי הוא גובל בבנימין, כפי שלמדנו בפרק הקודם, יש קו של שהוא מבית חורון ועד קרית יערים, קו זה תוחם את בנימין ממערב, ואת דן ברצועה המזרחית שלו.

הגבול הצפוני, והמזרחי צפוני, הוא גובל בנחלת אפרים. נחל דן הגיעה עד הירקון, ולכן יש למתוח קו מהירקון עד גזר [שהרי גזר שייך לאפרים], ומשם לאיזור בית חורון תחתון, כמפורש בגבול בנימין בפרק הקודם.

הגבול הדרומי של דן, הוא החלק המערבי של הגבול הצפוני של יהודה, מקרית יערים ומטה - עד הים²⁶, מקומות הללו מוזכרים בתחילת פרק ט"ו, הר שעיר, כסלון, בית שמש, [צרעה ואשתאול], תמנה, עקרון, שכרונה, הר הבעלה, יבנאל.

הרב לנדי כותב, שבנחלת דן, כל פסוק מזכיר שלוש ערים סמוכות זו לזו באותו איזור.

מ למטה בני דן למשפחתם, יצא הגזרל השביעי:

²⁶ בתחילת פרק ט"ו [פסוקים ו-יא], מתואר הגבול הצפוני של יהודה ממזרח למערב, כלומר מקצה ים המלח ועד הים [והארכנו בביאור העניין בנספח לפרק ט"ו]. ובפרק י"ח [פסוקים יד-יט] מתואר הגבול הדרומי של בנימין, שם מוזכרים כל המקומות של החלק המזרחי של הגבול הצפוני של יהודה, מים המלח ועד קרית יערים. ומכאן, שהמקומות בגבול הצפוני של יהודה מקרית יערים ומערבה, הן על גבול דן.

מא ויהי גבול נחלתם, צרעה ואשתאול ועיר שמש [ערים הללו באיזור בית שמש, בגבול יהודה]²⁷:

מב ושעלבין ואילון ויתלה [ערים הללו, מדרום למודיעין]:

מג ואילון ותמנתה ועקרון [ערים הללו על גבול יהודה, ממערב לבית שמש]²⁸:

מד ואלתקה וגבתון ובעלת [לא ידוע כ"כ על מקומות הללו]:

מה ויהד ובני ברק וגת רמון [ערים הללו הן קרובות יותר לירקון]:

מו ומי הירקון והרקון, עם הגבול מול יפו - עם כל השטחים שבתוך גבול דן הממשיך מהירקון ודרומה עד יפו ודרומה [עד גבול יהודה ביבנה]:

מז ויצא גבול בני דן מהם - בני דן יצאו מגבולם - ויעלו בני דן - וילחמו עם לשם - וילכדו אותה, ויכו אותה לפי חרב, וירשו אותה וישבו בה, ויקראו ללשם - דן, כשם דן אביהם [כל העניין מתואר בספר שופטים פרק י"ח]:

מח זאת נחלת מטה בני דן למשפחתם, הערים האלה וחצריהן:

לגבי זיהוי ערי דן ראה הערה²⁹.

²⁷ שהרי צרעה ואשתאול, הן הערים הראשונות בשפלת יהודה [טו, לג], וכן עיר שמש, נראה שהיא בית שמש המוזכרת בגבול יהודה [טו, ל], כפי שיבואר בהערה להלן.

²⁸ כי תמנה ועקרון מוזכרות בגבול יהודה [טו, י-יא] - ונראה שתמנתה של דן היא תמנה המוזכרת בגבול יהודה. כמו"כ עקרון מוזכרת בשפלת יהודה [טו, מה].

²⁹ צרעה. קרוב לצרעה בת ימינו, בראש הר בולט בסביבה, היה יישוב ערבי הקרוי צרעה (ללא שינוי) וישבו בה עד תש"ח. צרעה בת ימינו שוכנת למטה ממנה קרוב לנחל שורק.

אשתאול. י"א בכפר הערבי אסלין. בחלקו העליון של אשתאול של ימינו.

עיר שמש. י"א שהיא בית שמש המוזכרת בגבול יהודה [טו, ל], כי היא קרובה לצרעה ואשתאול, והיא על גבול יהודה ודן, וגם הערים צרעה ואשתאול על הגבול, שהרי הן מוזכרות כאן, וגם לעיל [טו, לג] בנחלת יהודה, ובשני המקראות הן מוזכרות בתחילת רשימת הערים (בפרק ט"ו הן בתחילת ערי השפלה).

שלעבין (שעלבים). צמוד לשעלבין של ימינו, המקום היה מכונה בפי הערבים 'סלביט', העיר נקראת גם שעלבים (שופטים א, לה).

אילון. במפות ישנות (סביבות שנת ת"ש, 1940) מופיע מקום בשם 'יאלו', חלקו בפארק איילון (פארק קנדה) קרוב למבוא חורון, ונראה שהיא איילון, והיא העמק מתחת ההרים של בית חורון, והיא עמק איילון. הכפר יאלו היה בידי הירדנים עד שנת תשכ"ו, הערבים החזיקו בשטח, וגידלו שם דגנים ופירות וניצלו את המעיינות, ובמלחמת ששת הימים גורשו בני הניכר ונהרסו כל בתי הכפר. כל העמק מכונה 'עמק איילון', עמק זה מוקף בהרי ירושלים וגבעות השפלה והרי בנימין.

יתלה. (יש נוסח של תרגום השבעים סילתה, ואולי היא שילתה, שבמקום היישוב שילת צמוד למודיעין, במקום זה היה קיים יישוב ערבי בשם שילתא, עד שנת תש"ח. אך אם נפרש כך, תהיה העיר 'גזר' של אפרים, מובלעת עמוקה בתוככי דן, שהרי גבול דן מגיע מהירקון, ונוטה דרומה עד מערב מאיילון, נוטה מזרחה לאיילון ושעלבים, וגזר נשאר מחוץ לגבול, ולפי פירוש זה, צריך לומר, שאחרי שעלבים, הגבול פונה צפונה ומזרחה עוד כ-5 ק"מ, ומשאיר את גזר מובלעת עמוקה יותר).

אֵילון. לא ברור דיו [י"א שהיא אילון בית חנן המוזכרת בנציבי שלמה מלכים א' ד.ט, המוזכרת עם בית שמש, ואולי היא בואדי עלין - בימינו בתוככי בית שמש, במקום מגדל המים, אך לא נראה שנחלת דן הגיעה עד שם, לכאורה בית שמש של ימינו היא כולה בארץ יהודה [ע"פ זיהוי כסלון ובית שמש וצרעה]. הרב יוסף רוטשטיין ס"ל שהיא בח'ירבת עליה, 2 ק"מ מצפון לתל צרעה, דרום מערב למסילת ציון].

תמנתה. נראה שהיא תמנה המוזכרת בגבול יהודה (לעיל טו, ו), שהרי היא מוזכרת שם לפני עקרון, וגם כאן היא מוזכרת לפני עקרון. נראה שהיא ממוקמת ממערב לבית שמש ולצרעה, חצי ק"מ דרומה מגבעת שמש, בערבית היה המקום מכונה 'תַּבְּנָה', כיום הוא שטח צבאי ולא ניתן לגשת לשם. אפשר שהיא תמנתה המוזכרת במעשה שמשון ובמעשה תמר (מחלוקת בגמ' סוטה י, ו) ואינה תמנה המוזכרת בהר יהודה (לעיל טו, נז).

עקרון. נראה שהיישוב עקרון של ימינו ממוקם במקומו של עקרון הקדומה, שהרי היה שם כפר שהיה מכונה עאקיר, מספר קילומטרים דרומה מרחובות. בעבר היישוב הערבי עאקיר החזיק בשטחים גדולים סביבו (15,000 דונם), לפני כ-150 שנה (ב-1883) נרכשו כ-2,500 דונם סמוך לכפר ע"י הברון ראטשילד, ובנו את המקום המכונה בימינו 'מוזכרת בתיה' (תחילה היה מכונה עקרון), בשנת תש"ח הכפר נכבש, ותושביו נמלטו ולא הורשו לחזור, ובמקומה נבנה קריית עקרון.

אלתקה. לא ידוע (י"א שהוא תל סלקא, בין רחובות לנס ציונה, מוזכר בספר אנצילופדיה א"י של ישעיהו פרס, סביבות שנת תשי"ב. וי"א שהיא בתל מקנה, מזרחית לרבדים ולבית חלקיה).

גיבתון. לא ידוע, נראה שהיא באיזור רחובות (י"א באיזור כפר גבירול, שם היה בעבר יישוב ערבי כפר קוביבה. אך י"א שכפר קוביבה היא אלתקה. הרב רוטשטיין ס"ל שהיא תל בטיח, מזרחית לרחובות בין נען וסתריה). עיר זו ניתנה ללוויים, אך לא כבשו אותה, והייתה עיר של פלשתים, ועשרת השבטים נלחמו עליה, במרד בעשה (מלכים ב' טו, כז), ובמרד זמרי (מלכים ב' טז, טו).

בעלת. לא ברור, י"א שהיא תל שלף, דרום מערב רחובות, צמוד לגאליה, והיא הר הבעלה שבגבול יהודה (לעיל טו, יא). שלמה בנה אותה לאוצרותיו (דברי הימים ב' ח, ו) (ויש דעה שבעלת של שלמה היא בלבנון ב-בעלבעד).

יהוד. היא יהוד של ימינו (מזרחית לאור יהודה ודרומית לסביון), בעבר היתה שם - ח'ירבת אל יהוד (במפות ישנות נקרא המקום אל-יהודייה), קרוב לקבר יהודה בן יעקב.

בני ברק. נראה שהיא במקום המכונה חירייה, ועד שנת תש"ח היה שם כפר ערבי חירייה. הערבים מספרים וכך גם ידוע שבעבר היה שם המקום 'בְּנֵי בְּרָקָא' (במפה בריטית משנות ה-80, [סביבות שנת 1880 למניינם] נקרא המקום איבן איברק). נראה שהיא הייתה אדמה פוריה במיוחד, ובגמ' כתובות (קיא :) רמי בר יחזקאל איקלא לבני ברק, חזנהו להנהו עיזי דקאכלן תותי תאינא, וקנטיף דובשא מתיאיני, וחלבא טייף מניהו, ומיערב בהדי הדדי, אמר היינו זבת חלב

מט וַיָּכֻלוּ לַנָּחַל אֶת הָאָרֶץ לַגְּבוּלֶתֶיהָ, וַיָּתֵנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נַחֲלָה לַיהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון בְּתוֹכָם:

נ על פי יְהוָה נָתַנוּ לוֹ - אֶת הָעֵיר אֲשֶׁר שָׁאַל, אֶת תְּמִנַת סָרַח בְּהָר אֶפְרַיִם [היא תְּמִנַת חָרָס הַמוֹזְכֶּרֶת בְּשׁוּפְטִים (ב,ט)³⁰], וַיָּבֶנָה אֶת הָעֵיר וַיֵּשֶׁב בָּהּ:

נא [סיכום נחלות בנימין שמעון וכו'] אֵלֶּה הַנְּחָלֹת אֲשֶׁר נָחֲלוּ אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וַיהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון, וְרָאשֵׁי הָאֲבוֹת לְמִטּוֹת [של] בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - בְּגֹרֶל בְּשָׁלָה לִפְנֵי יְהוָה, פָּתַח אֶהָל מוֹעֵד, וַיָּכֻלוּ מַחְלֵק אֶת הָאָרֶץ:

ודבש. בני ברק של ימינו, בתחילתה [בשנת תרפ"ד] נבנתה על קרקעות שנרכשו מהכפר הערבי 'אל חירייה' שהייתה נקראית גם 'איבן איברק', ולכן נקראית בני ברק.
גת רימון. משערים שהיא תל גריסה, בעבר תל ג'ריסה, כי גת רימון מוזכרת אחרי יהוד ובני ברק, ותל גריסה הוא התל העתיק הבא אחריהם - לאורך נחל איילון.
הרקון. לא ברור.

יפו. שמר על שם המקום עד היום.

³⁰ בימינו, כיפל חארת, צפונה לאריאל.